

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasal Bilgiler Anabilim Dalı
Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı

**GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KAZAKİSTAN-KIRGIZİSTAN
İLİŞKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Zhassulan ORYNBAYEV
2501091304

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. İlker Aktükün

İstanbul 2012

Y Ü K S E K L İ S A N S

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Zhassulan ORYNBAYEV Numarası : 2501091304
Anabilim/Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler Tez Savunma Tarihi : 21.02.2012
Danışman : Yrd. Doç. Dr. İlker AKTÜKÜN Tez Savunma Saati : 12:00
Tez Başlığı : Geçmişten Günümüze Kazakistan-Kırgızistan İlişkileri

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
DOÇ. DR. LEVENT ÜRER		KABUL
DOÇ. DR. AYŞEGÜL KOMSUEOĞLU		KABUL
YRD. DOÇ. DR. HAKAN GÜNEŞ		KABUL
YRD. DOÇ. DR. ERHAN KELEŞOĞLU		KABUL
YRD. DOÇ. DR. İLKER AKTÜKÜN		KABUL

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KAZAKİSTAN-KIRGIZİSTAN İLİŞKİLERİ

Zhassulan Orynbayev

ÖZ

1991’de SSCB yıkıldıktan sonra her Orta Asya ülkesi tek başına politika yürütmeye kalkmıştır. Fakat Rusya’ya olan bağımlılığundan kurtulamamıştır. Bölgede özgürce politika yürütmek için bölgesel örgütler kurulmuştur. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Orta Asya Entegrasyonu kurmaya çalışmıştır ve ne var ki başarılı olamamıştır. Her Orta Asya ülkesi ekonomik krizden çıkmak için Batı ülkeleriyle temasa geçmek zorunda kalmışlar. Kazakistan yer altı kaynaklarının üretiminde ABD, AB, Rusya, Çin ve başka devletler yatırım yapmıştır. Dolayısıyla Kazakistan bölgedeki en gelişmiş ekonominin sahibi olarak bölgesel güce dönüşebilmiştir. Kırgızistan ise yoksulluk ve etnik çatışmalarının merkezine dönüşmüştür. Bugünde Kazakistan Kırgızistan’a ekonomik destek vermektedir. Kazakistan ve Kırgızistan’ın ekonomik ve siyasi alandaki ilişkileri iyi yönde gelişmektedir. Fakat toplum ve halk arasındaki ilişkilerde gerilimler fark edilmektedir. Bu Yüksek Lisans Tezinde Kazakistan ve Kırgızistan ilişkilerin tarihi süreci incelenmiştir. Geçmişte yer alan olayların bugündeki Kazak-Kırgız ilişkilerine yansısı araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: SSCB, Orta Asya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Orta Asya Entegrasyonu, ABD, AB, Rusya, Çin, Kazak-Kırgız ilişkileri...

KAZAKHSTAN AND KYRGYZSTAN RELATIONS FROM THE PAST TO THE PRESENT DAY

Zhassulan Orynbayev

Abstract

After the Collapse of The Soviet Union in 1991 every Central Asian country started to manage It's own political way. But still could not avoid influence of Russia. To manage policy in a free way in regions, regional organizations were formed. It was supposed to organize Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan Central Asian Integration but unfortunately It did not turn out to be successful. In order to overcome economic crisis Every Central Asian country was supposed to get into communication with The European Countries. In terms of production of mineral resources such countries as The United States of America, European Union, The Russian Federation, The Republic of China realized investment into Kazakhstan. As a matter of fact Kazakhstan could become the most developed economic power in the region and gained regional power. As for Kyrgyzstan, the country became the center of poverty and ethnic disputes. Nowadays Kazakhstan provides economic support to Kyrgyzstan. Relations between Kazakhstan and Kyrgyzstan in terms of economy and policy tend to be good. However tension between community and nation relations can be noticed. In this Master Thesis historical process in relations between Kazakhstan and Kyrgyzstan is analyzed. Effect of the events that happened between Kazakh-Kyrgyz relations in the past on the present were studied in this work.

Keywords: The Soviet Union, Central Asia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Central Asian Integration, European Union, The United States of America, The Russian Federation, The Republic of China...

Önsöz

Üç bölümden oluşan yüksek lisans tezinde Kazakistan-Kırgızistan ilişkilerinin tarihten bu yana kadarki durumu incelenmiştir. Konu Kazakistan ve Kırgızistan halklarının 18. Yüzyıldan bugüne kadarki halklar arası ve ülke arası ilişkileri hakkındadır. Konu Orta Asya Birliği konumunda büyük önem taşıdığından dolayı seçilmiştir.

Bu konuyu araştırırken çalışmama manevi destek veren, ilham kaynağım olan sevgili annem Bahıtgül ZHUNİSSOVA'ya, sevgili babam Balabek ORYNBAYEV'a bilimsel alanda yardımlarını esirgemeyen, İstanbul Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler anabilim dalında görev yapan Hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür borçluyum. Araştırma yapmam için yol gösteren ve kendisi bizzat çalışmalarına destek veren danışmanım İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Rusya Uzmanı Yrd. Doç. Dr. İlker Aktükün Hocama şükranlarımı sunarım.

Kısaltmalar

AB - Avrupa Birliği

ABD - Amerika Birleşik Devletleri

AET - Avrasya Ekonomik Topluluğu

ASEAN – Assosiation of Southeast Asian Nations (Uzak Doğu Asya Ülkeleri Birliği)

BMÖ - Birleşmiş Milliyetler Örgütü

BDT - Bağımsız Devletler Topluluğu

CICA – Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı

ÇHC - Çin Halk Cumhuriyeti

DTÖ - Dünya Ticaret Örgütü

ETİM – Doğu Türkistan İslami Hareketi

ETLO – Doğu Türkistan Kurtuluş Örgütü

Euras EC - Eurasian Economi Community

NATO - North Atlantic Treaty Organization

KGA - Kolektif Güvenlik Anlaşması

KGAÖ - Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü

KC - Kırgızistan Cumhuriyeti

ÖİH - Özbekistan İslam Hareketi

GSMH – Gayri Safi Milli Hasıla

İKÖ- İslam Konferansı Örgütü

HT - Hizb-ut Tahrir

HDÖ-Hükümet Dışı Örgütler

ŞİÖ - Şanghay İşbirliği Örgütü

SCO - Shanhai Cooperation Organization

SSCB - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TIKA - Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı

TC - Türkiye Cumhuriyeti

İÇİNDEKİLER

ÖZET/ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR	v
İÇİNDEKİLER	1
GİRİŞ	3
BİRİNCİ BÖLÜM	9
ÇARLIK RUSYA'SI VE SSCB ZAMANINDAKİ KAZAK – KIRGIZ İLİŞKİLERİ	
1.1 Rusya İmparatorluğu Altındaki Kazak ve Kırgız Hanlıkları	9
1.1.1 Rusya İmparatorluğu Zamanındaki Kazak – Kırgız İlişkileri	14
1.1.2 Abılay Han'ın Kırgızlarla İlişkisi	15
1.1.3 Kazakların Son Hanı Kenesarı'nın Kırgızlarla İlişkisi	18
1.2 Orta Asya'daki Ceditçiler Hareketi	22
1.3 Sovyetler Birliği Altındaki Orta Asya'daki Özerk Devletler ve 'Milletler Politikası'	25
1.3.1 Kazak Nasıl Kırgız Oldu?	29
1.3.2 Alaş Orda Hükümeti ve Türkistan Özerk Devleti veya Orta Asya Türklerin Birleşme Çabaları	32
1.3.3 SSCB İktidarı Altındaki Orta Asya'daki Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri veya Kimliklerin İcat Edilmesi	36
1.4 1986 Yılındaki Kazak Halkının Bağımsızlık İçin Mücadelesi ve Orta Asya Halklarının Desteği	40

İKİNCİ BÖLÜM

SSCB SONRASI KAZAKİSTAN VE KIRGIZİSTAN'IN DURUMU VE İLİŞKİLERİ

2.1 Kazakistan ve Kırgızistan'ın Sosyalizmden Piyasa Ekonomisine Geçiş	43
2.1.1 SSCB Sonrası Kazakistan ve Kırgızistan'ın Ekonomik Durumu	45
2.2 Kazakistan'ın İç ve Dış Siyasi Değişimleri	50
2.2.1 Kırgızistan'ın İç ve Dış Siyasi Değişimleri	57
2.3 Kazakistan ve Kırgızistan'ın Nüfusu	64
2.3.1 Kazakistan: SSCB'den Kalan Uluslar Laboratuvarı	64
2.3.2 Kırgızistan'ın Demografik Yapısı ve Özellikleri	67
2.3.3 Kazakistan ve Kırgızistan'ın Milletlerarası Politikası	69
2.3.4 Kazak-Kırgız İlişkisindeki Soyların Önemi	74
2.4 Kazakistan ile Kırgızistan'ın Karşılıklı Bağlantıları	77
2.5.1 Kazakistan ve Kırgızistan'ın Siyasi Alandaki İlişkileri	77
2.5.2 Kazakistan ve Kırgızistan'ın Ekonomik Bağlantıları	83
2.5.3 İki Ülke Arasındaki Su Sorunu	86
2.6 Kazakistan ve Kırgızistan İlişkilerin Kültürel Boyutları	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZAKİSTAN VE KIRGIZİSTAN

DEVLETLERİNİN BİRLEŞME EĞİLİMİ VE ÖZELLİKLERİ

3.1 'Türkçülük' Düşüncesi ve Çağdaş Entegrasyon	92
3.1.1 Entegrasyon Teorileri ve Örnekleri	93
3.1.2 Kazakistan'ın Orta Asya'da Entegrasyon Oluşturma Çabaları	96
3.1.3 Orta Asya Devletlerinin Entegrasyonu	98
3.1.4 Türk Dilinde Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi veya Türk Konseyi	103
3.1.5 Kazakistan-Kırgızistan Entegrasyonu Gerçekleşebilir mi?	106
3.1.6 Entegrasyonun Kazakistan ve Kırgızistan veya Orta Asya İçin Önemi	109
SONUÇ	115
KAYNAKÇA	117

GİRİŞ

Geçmiş tarihi yeteri kadar bilmeden bugünü yaşamak veya hayattan sağlam bir gelecek beklemek oldukça zordur. Dolayısıyla geçmiş göz önüne alarak geleceği tahmin etmek gerekir. Kazak ve Kırgız halklarının kaderi geçmişten bugüne kadar birbiriyle bağımlı olmuştur. Kazak ve Kırgızlar gibi dünyada dili, kültürü ve yaşamı birbirine çok benzeyen halk azdır. 1991'e kadar Kremlin iktidarı altında olan bu halkların aralarında olan bağları biraz gevşemiştir. Ne var ki Orta Asya'daki bağımsız beş ülkenin içinde devletlerarası ilişkileri iyi gelişmiş Kazakistan ve Kırgızistan'dır. Bağımsızlık aldıktan sonra da iki ülke bir birine bağlı kalmıştır.

Orta Asya ülkelerinin bağımsızlık ilan etmesinin üzerinden 20 sene geçmiş olmasına rağmen iki halk arasındaki bağlar hala kopmamıştır. Bunu, Kazak ve Kırgızlar aynı kökten gelmiş olmasına bağlayabiliriz. Fakat aynı ebeveynlerden olan kardeşlerin de bir birlerinden farklılıkları olur. Geçmişten bu güne kadar Kazak ve Kırgızlar arasındaki ilişkilerin olumlu ve olumsuz taraflarını söylemek mümkündür. Önemli olan geçmişte yaşanan olayların şimdiki ve gelecekte yaşanacak ilişkilere nasıl yansıtacağıdır. Bu konuyu seçme amacım Kazak ve Kırgız ilişkilerindeki tarihi süreci ve sorunları araştırmaktır.

Bugünde Kırgızistan'ın ekonomik ve siyasi durumu kriz halindedir. Kazakistan bölge lideri ve komşu ülke olarak nasıl bir yardımda bulunmaktadır? Gelecekte Kazak ve Kırgız ilişkilerinin nasıl bir yönde gelişmesi beklenmektedir? Tezimde bu gibi sorulara tarihsel analiz yapmaya çalıştım. İki toplum arasındaki entegrasyon eğilimlerini öğrenmek için Türkiye'de öğrenim gören Kazak ve Kırgız öğrencileri arasında anket çalışmasını yaptım. Anket toplam sayısı 180 öğrenciye dağıtılarak yapıldı. Anketin sonucunda iki tarafın da siyasi alana göre ekonomik alandaki birleşmeye memnun oldukları hakkındaki sonuca vardım. Kırgızistan halkının sosyo-ekonomik durumunun düşük olması Kazakistan vatandaşlarının siyasi birleşme isteğinde bulunmadığına neden olmaktadır. Kazakistan toplumunun ekonomik durumu iyi şartlarda olması, Kırgız toplumunun ise düşük olması Kırgızlara yeni kimlikler kazandırmaktadır. Kazakistan toplumunun Kırgızlara

verdiği yeni kimlikleri: Kırgız fakir, işçi, isyancıdır. Böylece Kazakistan tarafından Kırgızlara karşı toplumsal aşağılama fark edilmektedir. Bu durumda Kırgızların siyasi birleşme alanında istekte bulunmaması doğaldır.

Kazak-Kırgız ilişkilerinin siyasi ve tarihi olmak üzere iki boyutlu olarak ortaya koymak mümkündür. Siyasi boyut devletlerarası ilişkileri kapsarken, tarihi boyut ise toplumlar arası ilişkileri içermektedir.

Devletlerarası ilişkilerde iki ülke arasında siyasi ve ekonomik bağlar diğer Orta Asya ülkelerine göre daha sıkıdır. Kazakistan, Kırgızistan ekonomisinin en büyük yatırımcılarından. 2005 yılındaki ‘Renkli Devriminde’ Kazakistan pek fazla etkili olamamış; sadece yeni hükümeti tanıyarak ekonomik yardımlarda bulunmuştu. 2010 devriminde ise aynı senaryo gerçekleşmiş, fakat bu durum siyasi anlamda büyük bir hataya yol açmıştır. Devrim olduğu gün Kazakistan, Kırgızistan ile arasındaki sınırı kapatarak Kırgızistan’ı ekonomik kayıplara uğratmıştır. Bölgede su kullanma sorunu Kazak-Kırgız siyasi ilişkilerinin en sıcak noktasıdır. Kırgızistan’ın ekin zamanında Kırgızistan’daki Narın ve Talas ırmaklarının suyunu kapatması Kazakistan’ı rahatsız etmektedir. Kırgızistan’ın Kazakistan karşısındaki tek kozu da su olmaktadır. Bu gibi olaylar iki devlet arasındaki ilişkilerinin soğumasına neden olmaktadır.

İki ülkeyi birbirine bağlayan faktörler:

- Ekonomik bağlantılar: Kazakistan’ın Kırgızistan topraklarındaki en büyük yatırımcı olması, Kazak Bankalarının Kırgızistan’daki etkinlikleri, Kazakistan’ın Kırgız elektrik enerjisine ihtiyacı, Kırgızistan’ın Kazak petrolüne ihtiyacı.
- Siyasi bağlantılar: 2011 yılında Kazakistan ve Kırgızistan birleşerek 100 milyon dolarlık yardım kurumu kurmuştur. Bu yardım Kırgızistan’ın turizm, telekomünikasyon, enerji ve sanayi sektörlerindeki alt yapısını oluşturmaya ve yeni iş yerlerini açmaya harcanacaktır. Bu kurum resmi olarak 2012’de işe başlayacaktır.

Kazakistan’ın bölge siyasetiyle ilgili aldığı her kararda Kırgızistan Kazakistan’ın her zaman yanında olmuştur. Örneğin, 2007 yılındaki Nursultan Nazarbayev’in Kazakistan halkına yaptığı konuşmada Kazakistan, Kırgızistan,

Tacikistan ve Özbekistan arasında Orta Asya Birliği'ni kurma fikrini canlandırmıştır. Nazarbayev konuşmasında ortak ekonomik bölge kurmayı önermiştir. Birliğin amacı bölge ekonomisini geliştirme, politik istikrarlığı sağlama gibi projeleri içermiştir. Nazarbayev'in Orta Asya liderleriyle yaptığı konuşmalarında birliğin ekonomik alanında tüm bölgeye faydalı olacağını vurgulamıştır.

İkincisi ise toplumlar arasındaki ilişkiler. Toplum arası ilişkiler devletlerarası ilişkilere göre biraz çelişkilidir. Bu gerilimin nedenlerini tarihte yer alan olaylara bağlamak gerekiyor. Kazak ve Kırgız halkları arasındaki ilişkilerinin kötüye gitmesi Orta Asya'da etnik kimliğin inşa edilmesiyle başladı. Çarlık Rusya'sında Türkistan Bölge'sinde farklı milletleri yaratma fikri Kazan Üniversitesi profesörü Türkoloji uzmanı Nikolay İlminski'ye aittir. Bu politikanın amacı Türkistan Bölgesi'ndeki göçebe Türk kökenli kabile topluluklarını parçalayarak yönetmektir. Onun için her birine ait bir dil, kültür yaratmak gerekiyordu. Başka önemli bir unsur her topluluğun kendisine ait toprak parçası olması şarttır. Dolayısıyla her kabile topluluğundan millet yaratmak için her yerel konuşma şivesi ayrı dil konumuna geldi. Her birine yeni tarih benimsetildi. Kabileler arasında yer alan savaşlar etnik seviyeye çıkartıldı ve kabileler arasındaki nefret duygularını büyüttüler. Bu politika SSCB döneminde de devamını buldu. Sonuçta Türkistan Bölgesi beş ayrı devlete yeni mekân oldu.

SSCB yıkılınca Orta Asya halkları tarih, toprak ve tarihi kahramanlar için de kavga ettiler. Bu kavgalara devletlerin bile karışması ilginç bir durumdur. Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra toprak ve tarih dışında, tarihi önderleri bile kendi aralarında paylaştılar. Örneğin, Yusuf Balasgun bir Kırgız, Ebu-Nasır El-Farabi bir Kazak, Alişer Navoi bir Özbek, Maktumkulu bir Türkmen olarak kabul edildi.

1991'de SSCB yıkılana kadar Orta Asya devletleri birbirini iyice tanımak için pek fazla çalışma yapmamıştır. Onlara SSCB döneminde Rusların icat ettiği tanımlamalar yeterliydi. Tüm Orta Asya devletleri, kendi milli kimliklerini inşa ederken diğer ulusları bu kimlikten soyutlamışlardır. Onların bu hareketini Orta Asya'da 'Kim daha güçlüdür?' diye bir yarışmaya benzetebiliriz. Herkes kendi tarihi kahramanını, milli ideolojisinin temel unsuru haline getirmiştir. Örneğin, Özbekler

kendi tarihini Timurlenk'le, Kırgızlar Manas'la, Türkmenler Oğuz Han'la, Kazaklar ise Abılay Han'ı milli kimlik inşasında kullanmışlardır.

Çağdaş Kazakistan da kendi milli kimliğini yaratma yolunda diğer Orta Asya halklarını kendisinden ötekileştirmektedir. Örneğin, XVIII Yüzyılda Jongarlara* karşı Kazak ve Kırgızlar omuz omuza savaşımlardı.¹ Kazakistan tarihi kitaplarında bu olay yer almaz. Başka bir örnek verecek olursak: Alaş Orda Hükümeti** tarihte Kazak-Kırgız Hükümeti olarak geçmişti.² Fakat Kazakistan tarihinde bu hükümet sadece Kazaklara aittir. Bunun sebebi iki halk içinde etnik milletçilik hissini güçlendiren etkenler bulunmaktadır. Herkes kendi milli kimliğini yaratma yolunda bu hususlardan yararlanmaya çalışmaktadır. Kazak ve Kırgız halklarının gerilim noktalarının biri Kazakların son hanı Kenesarı'nın Kırgızlar tarafından idam edilmesidir. Tarih sahnesinde kimileri için Kenesarı milli kahramansa kimileri için de baskıcı bir şahsiyettir. Bu tür gerilimlere son vermek için Kazakistan ve Kırgızistan tarihi beraber yazılmalıdır. Zira iki halkın isimleri farklı olsa da kökenleri ve geçmişleri aynıdır.

Bölgenin lideri haline gelen Kazakistan'ın Kırgızistan'a karşı hangi politikaları yürütmesi gerektiği konusunda birçok uzman farklı görüşler ortaya atmıştır. Ne var ki siyasi alanda ilk adımları Kazakistan'ın değil Kırgızistan etkinleri atmaktadırlar. Kırgızistan bilim adamı ve Kırgız meclisinin milletvekili Zaynudin Kurmanov: *“Kazakistan ve Kırgızistan konfederasyon olarak birleşmeli, zira dünyada Kazak ve Kırgız gibi birbirine soy ve kültürel alanda yakın halk yoktur”*. Bazıları da Kırgızistan'ın krizden çıkmasına Kazakistan yardım etmeli demiştir.

* Jongarlar Moğol Halkının Bir Boyudur, 17 Yüzyılın Yarısından 18 Yüzyılın Ortasına Kadar Kendi hanlıkları Olmuştur. Toprakları Moğolistan, Doğu Türkistan'ın bir Kısmını, Kazakistan'ın Güney-Doğu Bölgesini ve Kırgızistan'ın Kuzey Kısmını İçermiştir.

¹ V.V. BARTOLD, **Kırgızlar**, Tarihi Deneme, (B.B. БАРТОЛЬД, **Киргизы**. Исторический очерк, Киргизское Государственное Издательство), Фрунзе, 1927, s. 44-45

** 1905-1920 tarihi arasında faaliyet gösteren Kazak-Kırgız Hükümetidir.

² M. KOYGELDİYEV, **Alaş Hareketi**, (M. ҚОЙГЕЛДИЕВ, **Алаш қозғалысы**), Мектеп баспасы, Алматы, 2008, s. 426

Fakat Rusya'dan izinsiz Orta Asya bir entegrasyon olamayacağını tüm siyaset uzmanları kabul ediyorlar.³

Yukarıda bahsettiğim siyasi ve tarihi sebepler iki toplum arasındaki ilişkileri etkilemektedir. Geçmişte yaşanmış ve şimdi yaşanan olaylar iki halk arasında devam eden tartışmaların sebebidir. Şu an ekonomik ve siyasi ilişkiler ne kadar güçlü olsa da toplumda yer alan durum farklıdır. Zira halklar arası ilişkiler ile devletlerarası ilişkilerde fark görülmektedir. Halklar arası ilişkilerin iyileşmesinde ideolojik unsurların (ortak tarih, kültürel etkileşim v.s.) az olması fark edilmektedir. Bu gibi boşluğu Kırgız tarafı doldurmaya çalışmaktadır. Örneğin, 2011 yılında Kırgızistan tarihçisi Amangeldi Bekbalayev'in 'Atilla Kırgızların Atasıdır' kitabı çıkmıştır. Bu tarihi esere göre Atilla eski Kırgızlardan olmuştur. Kanıt olarak da Kırgızların DNA'sının yüzde %60'ı Avrupalı olduğunu ifade etmiştir. Fakat Kırgız tarihçisi bu tarihi eserinde Atilla Kazakların da atası zira Kazakların atası eski Kırgızlar tezini ortaya koymuştu.⁴

Tezin birinci bölümü Kazak ve Kırgız ilişkilerinin geçmişini konu almaktadır. Birinci bölümde Rus İmparatorluğundan SSCB'nin yıkılışına kadarki Kazak ve Kırgız ilişkileri incelenmiştir. İki halk arasında geçmişte yer alan olaylar ve bu olayların bugün iki halk arasındaki duruma etkisi tartışılmıştır. Kazak-Kırgız dostluğuyla, bugünkü gerginliklere neden olan Kenesarı'nın öldürülmesi olayı bu bölümde yer alır. Kazak ve Kırgız hanlıklarının Rus İmparatorluğu altındaki ilişkileri ve Kırgızların Abılay Han'la savaşı da bu bölümde işlenmiştir. Daha sonra SSCB zamanındaki Kazak-Kırgız tarihi ele alınmıştır. Orta Asya Türklerinin Türkistan devletini oluşturma çabaları ve sonradan Rusların etkisiyle Orta Asya'da ayrı devletlerin ortaya çıkması incelenmiştir.

İkinci bölüm 1991 yılındaki SSCB'nin yıkılmasıyla, oluşan Kazakistan ve Kırgızistan'ın genel durumu incelenmiştir. Ülkelerin ekonomik ve siyasi durumu araştırılmıştır. Kazakistan ve Kırgızistan'ın bağımsız devlet olarak dış ülkelerle

³ S. AKKULI, 'Putin'in İzini Olmadan Kazakistan ve Kırgızistan Birleşmesi İmkansız', (Султан-Хан АҚКУЛЫ, 'Объединение Казахстана и Кыргызстана невозможно и без Путина'), **Azattyq**, 28.10.2011, http://rus.azattyq.org/content/kyrgyzstan_kazakhstan_putin_confederation/24373147.html

⁴ Atilla Kırgızların Atası, 18.01.2012, www.nur.kz

ilişkileri ve Rusya'ya bağımlılıkları bu bölümün odak noktalarından biridir. Bağımsız ülke olarak iki ülke arasındaki ilişkiler ve yaşanan sorunlar incelenmiştir. 11 Eylül 2001'den sonraki Orta Asya'nın kaderi sürprizlerle dolu olmuştur. Kırgızistan'da iki kere hükümetin el değiştirmesi, Kazakistan iktidarını ve toplumu da etkilemiştir. Bu olaylar sırasında iki devlet arasındaki ilişkiler bu bölümde irdelenmiştir. Ayrıca Kazak ve Kırgız ilişkilerinin kültürel boyutları, ekonomik ve siyasi bağlantıları bu bölümde incelenmiştir.

Üçüncü bölüm tamamıyla Orta Asya bölgesindeki entegrasyon kurma çabalarına odaklanmıştır. Özellikle Orta Asya'daki Kazak-Kırgız entegrasyonun gerçekleşme ihtimali ve faydaları araştırılmıştır. Siyasi entegrasyondan daha fazla ekonomik ve askeri entegrasyon durumu incelenmiştir. Ayrıca Kazak ve Kırgız öğrencileri arasında anket çalışması yapılmıştır. Anket sonuçları bu tez çalışmasında kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇARLIK RUSYA'SI VE SSCB ZAMANINDAKİ KAZAK – KIRGIZ İLİŞKİLERİ

1.1 Rusya İmparatorluğu Altındaki Kazak ve Kırgız Hanlıkları

XIII. yüzyılda Avrupa Kıtası'nda İngiltere'nin güçlenmesi Rusya'nın dış politikasının yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştu. Güneyden gelen tehdidi önlemek amacıyla Rus İmparatorluğu Orta Asya'yı ele geçirmeye karar vermişti. Orta Asya veya Türkistan bölgesinin işgali hem jeopolitik açıdan hem de ekonomik açıdan Rus İmparatorluğunun işine yarayacaktı. Zamanında Büyük Petro Kazak Topraklarını Asya'nın “anahtarı ve kapısı” olarak tanımlamıştı.⁵

Rus İmparatoru I.Petro'nun Doğu Doktrinini oluşturduğu dönem, kronolojik olarak Kazak-Kırgız göçebe toplumunda iç politik krizlerin yaşandığı ve Türkistan Bölgesi'nin dünya arenasındaki durumunun giderek kötüye gittiği bir çağa denk gelmektedir. XVIII. asrın ilk yarısında, Türkistan Bölgesi'nde yaşayan göçebe halklar elverişsiz iç ve dış faktörlerin etkisiyle gittikçe yoğunlaşan merkezden ayrımla eğilimi göstermeye başlamıştır.⁶

Rus İmparatorluğunun Kazak ve Kırgız topraklarını işgal etme ve sömürgeleştirme politikası iki temel unsura dayanmaktaydı. Bunların birincisi, itaat altına alınan Kazak-Kırgızların geleneksel toplumsal ve siyasal yapılarını değiştirerek, onları kendi sömürge yönetim tarzlarına göre yeniden örgütlemektir. İkincisi ise, işgal edilen yerlere askeri üsler (kaleler yapmak) ve bu tahkimli kalelerin sayısını arttırmaktır.⁷

⁵ G. HİDOYATOV, ‘Deli Petro’nun Orta Asya’ya Yönelik Politikası’, (Г.ХИДОЯТОВ, «Как Петр Первый окно в Среднюю Азию прорубал») CENTRASIA, 03.04.2008, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1207201380>

⁶ I. YEROFEEVA, ‘Rus İmparatorluğu Yönetiminde Kazakistan’, Mehmet SARAY, **Kazakistan Tarihi. Makaleler**, Türk Tarihi Kurumu Yayınlar, Ankara, 2007, s. 74-75

⁷ A. KAYYUM KESİCİ, **Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 87

Dış tehditlerden dolayı Kazak ve Kırgız kabile toplulukları komşu Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştı. Zaten Kalmukların* bir kolu Rusya tarafından desteklenmişti. Rus politikasının amacı da Orta Asya kabilelerinin Rus himayesine kendilerinin gelip teslim olmasıydı. Rus İmparatorluğu için Kalmuklar, Türkistan Bölgesi'ni işgal etme planının bir aracıydı.

1723 senesinde başlayan Kalmuk istilas, Rusya İmparatorluğu'nun Kazak-Kırgız kabileleri konusundaki beklentilerinin gerçekleşmesine yol açmıştır. Topraklarının büyük bir kısmını Kalmuk istilas sırasında yitiren, üstelik Jayık bölgesindeki Rus-Kozakları (Kazaçiler) ile bazı Başkurt kabile şeflerinin saldırıları sonucunda siyasi pozisyonu zayıflayan Kişi Cüz Hanı Ebu'l-Hayr 1726 yılında Rus İmparatorluğu'ndan yardım istemek zorunda kalmıştır. Buna karşın, Küçük Cüz** topraklarında Rus çıkarlarını korumaya söz vermiştir.⁸ Ancak, bu konuda yapılan çalışmalardan sonuç çıkmamıştır.

8 Eylül 1730'da Ebu'l-Hayr Rusya İmparatorluğu'na bir mektup daha göndermiştir. Bu mektubunda Ebu'l-Hayr Rusya İmparatorluğu'nun tabiiyetine (poddanstvo) geçmeye ve sadakat yemini etmeye hazır olduğunu belirtmiştir.⁹ Ekim 1731'de Küçük Orda Hanı Ebu'l-Hayr çara bağlılık yemini etmiş, bunu Orta Orda ve daha sonra da (1742) Büyük Orda'nın bir kısmı izlemiştir.¹⁰ Kazak Orda'larının Rusya himayesine girmesi kolay olmadı; zira Kazak kabileleri sürekli işgale karşı direniş göstermişti. Bu olay Türkistan Bölgesi'nin kaderini belirlemişti ve tarihi bir hata olarak da algılanabilir. Bu antlaşma Türkistan Bölgesi'nin ve orada yaşayan kardeş kabileler topluluklarının parçalanmasının ilk aşaması oldu.

* 17. yüzyılda Rusya'nın Orta Asya'nı işgale etme projesinde kullanmış bir Moğol kabile topluluğudur. Kalmukların diğer bir ismi Oyrattır. Daha geniş bilgi için **Kalmuk Özerk Sovyet Cumhuriyeti'nin Deneme Kitabı**'na bakabilirsiniz, 1-2 Cilt, Moskova, 1967-1970.

** Küçük Cüz-Küçük Ordu, Kazakların idare sisteminde Kazak toprakları üç Ordudan oluşmaktadırlar. Küçük Ordu'nun dışında Büyük ve Orta Ordular mevcuttur.

⁸ A.g.e., s. 73

⁹ M.A. TERENCEV, **Orta Asya'nın İşgal Tarihi. Harita ve Tasar Şeklinde**, (M.A. ТЕРЕНЬТЕВ, **История завоевания Средней Азии. С картами и планами**, 1 Том), Типо-Литография В.В. Камарова, Невский, 1906, s. 45

¹⁰ Oliver Roy, **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, Çev., Mehmet Morali, Metis yayınları, İstanbul, 2009, s. 60

Kazak Hanlıklarının hemen ardından Kırgız kabileleri zor duruma düştü, Rusların ilerlemesiyle yerel kabile reislerin otoritesi de zayıfladı. XIX. yüzyıl'dan itibaren başlayan bu ilerlemede Ruslar, işgal ettikleri yerlerde birçok müstahkem mevkiiler kurdu ve buradaki askerlerin himayesinde, Kırgızların en verimli topraklarını ellerinden alarak, Rus göçmenlerini yerleştirmeye başladılar. 1847'de Kopak kalesi 1854'te, Alına-Ata kurulmuş ve Kırgızların kuzeyinde bulunan Uzun Ağaç, Pişpek (Bişkek) ve Tokmak mevkiileri zapt edilmiştir. 1861 'de ise Issık Göl civarı Rusların eline geçmiştir. 1867'de Kırgızistan'ın bir kısmı Yedisu eyaletine dâhil edilerek, Türkistan vilayetine bağlanmış, bir kısmı da Sır-Derya ve Fergana eyaletleri ile birleştirilmiştir.¹¹

Hokand Hanlığı, Rus İmparatorluğu tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra, bugün Kırgızistan topraklarının büyük bir kısmı Türkistan Genel Valiliği adı altında oblast, uyezd ve volost gibi farklı idari bölümlere ayrılmıştı. Rus İmparatorluğu'nun bölgede uygulamış olduğu yeni idari düzen zaman içerisinde birçok karışıklığı da beraberinde getirmişti. Zira bu sistem geleneksel Kırgız düzenine aykırıydı. Kırgızlar göçebe hayatı benimsedikleri için mevsime göre sürekli göç etmekteydi ama volostin yerleşik hayatı benimseyen topluluklara ait bir sistemdi. Tüm Türkistan Bölgesi'ndeki kabileler üzerinde olduğu gibi Kırgız kabileleri üzerinde de böl, parçala ve idare et taktiği uygulanmıştı.¹² Bu taktiği kolaylaştıran önemli unsurların biri de Türkistan halklarının kabile olarak yaşamasıydı. Hatta bugüne kadar bir kabileye ait olmak Orta Asya halkları için önemini yitirmedi. Özellikle Kazak-Kırgız toplumunda hâlihazırda bile soyunu bilmek ve korumak önemlidir.

Kazak ve Kırgız toprakların tamamen işgal etmek için onları asimile etme politikası seçilmişti. 19 Şubat 1861'de Rusya'da toprak köleliği¹³ kaldırılarak Rus köylülerin Orta Asya'ya göç etmesini sağlamıştır. Rusya'dan Türkistan'a göç edenler ise bilinçli bir şekilde Orta Rusya ve Ukrayna'dan yerleşme amacıyla gelmişlerdir.

¹¹ Rafis ABAZOV, *The Palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia*, PALGRAVE MACMILLAN, New York, 2008, s.31-33

¹² Fusun KARA, 'Rusya'nın Kırgızistan'daki Koloni Siyaseti (1852-1917)', *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *Fırat University Journal of Social Science*, Cilt:17, Sayı: 2 Sayfa:329-340, ELAZIĞ-2007, 331

¹³ K.I. İVАНOV, *Toprak Köleliği Kaldırıldıktan Sonraki Slav Çiftçilerin Durumu*, (К. И. Иванов, *Положение переславского крестьянства после отмены крепостного*) Ком-мунар., 1939. S. 1

Rus İmparatorluğu bu tür göçleri teşvik etmek amacıyla Rus çiftçilerine her türlü yardımı yapmıştır. Rusya’da toprak köleliğinin kaldırılması Rus siyasetinin büyük başarısı diyebiliriz, çünkü kendi çıkarlarını korumak isteyen her ülkenin halk tarafından desteklenmesi gerekir. Slav ırkının Türkistan Bölgesine göçü Rus çıkarlarını garanti altına alıyordu. En önemlisi göçebe halkları topraklarından sürerek bölgeyi silahsız nüfus ağırlığıyla fethetmekti.

Rus İmparatorluğu’nun Rus göçmenlerin Kazak-Kırgız topraklarına yerleştirme politikasının üç döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem 1867-1897 yıllar arasındır. Bu dönemde Rus İmparatorluğu fethedilen yerlerdeki kaleleri korumak için Slavları Kazak-Kırgız topraklarına yerleştirmiştir. İkinci dönem 1897-1905 yıllar arasındır. Rus İmparatorluğu’nda emperyalizme karşı duyguları bastırmak için göç politikasını hızlandırmıştı. Üçüncü dönem 1906-1911 yıllar arasındır.¹⁴

Kırgız topraklarına yerleşmek amacıyla gelen göçmenler ilk olarak 1868 yılında Yedisu iline yerleşmişlerdi. Rusların Kırgız topraklarına daha geniş çapta göçmen yerleştirme siyaseti 1870’li yılların sonlarında gerçekleştirmeye başlamıştı. 1800’lü yılların sonlarına gelindiğinde, Burulday, Kulanak, Nikolayevskoe, Tokmak ve diğerlerinin yer aldığı Bişkek ve Prievalsk kasabalarında birçok Rus köyü kurulmuştur. Bu bölgedeki göçmenlerin sayısı yaklaşık olarak 15.100’e ulaşmıştır. Bölgeye göç eden Ruslar, toplam nüfusun yüzde 4.82’sini oluşturmaktaydı. Rusya, bölgeye göçmen yerleştirme siyasetini 1890’lı yıllarda da devam ettirerek, Oş ve Andican kasabalarında Rus yerleşim sahaları kurmuştu. Bu sahalara gelip yerleşen Rusların sayısı 1897 tarihinde 20.000’e ulaşmıştır. Ayrıca Rus göçmenlerden başka yaklaşık 500 Alman Rusya’nın Samara ve Stavropol vilayetlerine yerleşmişlerdir.¹⁵

1867-1897 yıllar arasında gerçekleşen Rusya’nın göç politikası sırasında Kazak topraklarına Rus askerlerin aileleri gelmişti. 1 Ocak 1868 yılında Yedisu Bölgesi’nde 14 Rus köyü kurulmuştur ve o köylerdeki toplam nüfus 14648’e

¹⁴ K.I. İSAYEVA, G.L. GORBORUKOVA, ‘Kırgızistan’daki Ruslar’, (К.И. ИСАЕВ, Г.Л. ГОРБОРУКОВА, «Русские в Кыргызстане»), **Ecsocman**, <http://ecsocman.hse.ru/data/181/723/1217/009.ISAEV.pdf>

¹⁵ Fusun KARA, **a.g.m.**, 334

ulaşmıştır.¹⁶ Rusları yayılcılık politikalarına karşı Kazak topraklarında sürekli ayaklanmalar devam etmiştir. 1869'daki ayaklanmayı bastıran Rus askerleri 71.000 aileye ait yüz binlerce hayvanı öldürerek Kazakları açlığa mahkûm etmişti. 1889'da çıkarılan toprak kanunu ile Rus köylülere istedikleri bölgelerde yerleşme ve toprak sahibi olma hakkı verilmiş, 1891'de bu kanuna yeni bir madde eklenerek, Rus yetkililerin istediği gibi topraklarını işlemeyen Kazakların topraklarına el konulması yasallaştırılmıştır. Bu ve benzeri kanunlar ve keyfi uygulamalar sonucu yaklaşık 20 yılda 1,5 milyon Rus köylüsü Kazakistan'ın geniş bozkırlarına yerleştirilmiştir.¹⁷ 1897 yılındaki belgelerde Kazak topraklarındaki Rus ağırlığı ciddi olarak hissedilmekteydi. Örneğin, şehir halklarının içindeki Rusların payı Oral Bölgesinde %82, Turgay Bölgesinde %67,3, Akmola Bölgesinde %70,9, Semey Bölgesi'nde %53. Kazak toprakların Güney ve Yedisu Bölgeleri Rus İmparatorluğu'na geç girdiklerinden dolayı Rusların sayısı o kadar çok değildi. Yedisu'da %43,4, Sırderya'da sadece %10,9.¹⁸

Böylece Rusların nüfus ağırlığı Orta Asya'nın bağımsız ülkelerinde bugünde hissedilmektedir. Ayrıca Kazakistan ve Kırgızistan'da Rus nüfusunun ağırlığı iç ve dış siyaseti yürütmede bazı sorunlar yaratmaktadır. Örneğin, dış siyaseti yürütmede Rusya'yla hemfikir olmak zorundalar. İç siyasete gelince de iki ülkede de benzer sorun 'dil' sorunudur. Ülkede Slavların çoğunlundan dolayı Rus dili iki ülkenin Anayasasında da 'resmi dil' konumundadır.

¹⁶ M. TULEKOVA, 'Yedisu Nüfusu 1867-1920', (M. ТУЛЕКОВА, «Население Семиречья (1867–1920 гг.)»,) **Алматинский государственный университет им. Абая**, <http://new.hist.asu.ru/biblio/V3/136-143.pdf>

¹⁷ Ali YİĞİT, 'Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı', **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, **Fırat University Journal of Social Science** Cilt: 10 Sayı: 2, Sayfa: 001-015, ELAZIĞ-2001, s. 4-5

¹⁸ M. TULEKOVA, a.g.m., <http://new.hist.asu.ru/biblio/V3/136-143.pdf>

1.1.1 Rusya İmparatorluğu Zamanındaki Kazak – Kırgız İlişkileri

Rus İmparatorluğu dönemindeki, Kazak-Kırgız ilişkileri İli ve Çu Nehirleri arasındaki otlakları için Kazak Hanları ve Kırgız kabile reisleri arasındaki mücadelesiyle tarihte yer almıştır. Kazak-Kırgız kabilelerinin toprak konusundaki tartışmaları tam bu dönemden başlamıştır. Zaman zaman Rus ve Çin İmparatorlukları kendi aralarında anlaşarak, çıkarlarına göre Kazak ve Kırgız toprakların paylaşmıştır. Türkistan Bölgesi'nin işgalinden sonra Orta Asya'nın parçalanması birçok sorun yaratmıştır. Sınırdaki yaşayan kabileler kendi aralarında toprak sahipliği için bazen çatışmaktaydı.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki Çin İmparatorluğunun yayılmacı politikası sonucunda bir zamanlar çok kuvvetli olan göçebe Jongar Hanlığı* yıkılmıştı. Nüfusun önemli kısmı yok edilmişti ve bir kısmı da Rus İmparatorluğu'na sığınmıştı. Çin İmparatorluğunun politikasının devamı olarak Doğu Türkistan ele geçirildi. Orta Asya'yı işgal etme durumunda Çin, yerel devletlerin iç siyasi durumunu kendi yararına kullanabileceğini hesaplamıştı. 1759 yılında Çin İmparatorluğu İli Nehrinin sağ kıyısında, tam Kazak-Kırgız göçebelik alanında, askeri garnizon yerleştirmişti.¹⁹ Bu askeri garnizon Çin İmparatorluğunun kuzey-batısındaki ileri karakol konumuna gelmiştir. Bu durum Kazak-Kırgız ilişkilerinin kötüye gitmesine neden olmuştur.

Pekin'de kendi elçilerin bulunduran Kırgızların Güney ve Kuzey kabilelerinin bağımsız reisleri, Doğu Türkistan hakkındaki tutumunu tarafsız olarak belirtmiştir. Çin İmparatorluğu daha önceden Kırgızlarla toprak konusunda çelişki yaşamıştı. Kırgız tarafı Jongar Hanlığı çöktükten sonra Jongarlara ait olmuş topraklarının Çin hükümdarlığına girmesine itiraz etmeyeceğini, lakin bunun karşılığında, Çin İmparatorluğu'ndan biçimsel himaye ve İli Nehrinin sol kıyısından Karkıra-Kegen'e

* Jongarlar Moğol Halkının Bir Boyudur, 17 Yüzyılın Yarısından 18 Yüzyılın Ortasına Kadar Kendi hanlıkları Olmuştur. Toprakları Moğolistan, Doğu Türkistan'ın bir Kısmını, Kazakistan'ın Güney-Doğu Bölgesini ve Kırgızistan'ın Kuzey Kısmını İçermiştir.

¹⁹ T.İ. ASANOV, '18-19 Yüzyıldaki Kazak-Kırgız İlişkileri ve Sınır Sorunları', http://www.history.krsu.edu.kg/index.php?option=com_content&task=view&id=384&Itemid=56

kadar Kırgızlara ait olmuş bölgelerin geri verilmesini talep etmişti.²⁰ Sonuçta Çin hükümdarlığı Kırgızların tüm taleplerini onaylamıştı. Öncelikli olarak Çin İmparatorluğu'nun Doğu Türkistan'daki askeri seferlerini tamamlaması gerekiyordu. Tam o sırada Çin İmparatorluğu dış ülkelerin müdahale etmesinden korkarak İrtiş Nehrinden İli Nehrine kadar sınıra savunma hattını yerleştirmişti.²¹

Neticede sınıra yakın bölgelerde Kazak ve Kırgız kabileleri arasında, göçebelik alanlar için çarpışmalar yer almıştı. En önemli nedenlerinden biri de Jongar Hanlığından kalan yerlerin paylaşılması olmuştur. Step kabilelerinin kendi aralarında çatışması Çin ve Rus çıkarlarına uyuyordu. Parçalanmış kabileleri fethetmek daha kolaydı.

1.1.2 Abılay Han'ın Kırgızlarla İlişkisi

Çağdaş Kazak-Kırgız ilişkilerinde Kazak Hanı Abılay'ın Kırgız kabile reisleriyle yürüttüğü politika, bugünde de yansımaları sürdürmektedir. O dönemde alınan doğru kararlar ile barış için yapılan siyasi adımlar, Kazak-Kırgız kabileleri arasındaki ilişkilerin dürüst yolla gitmesini sağlamıştı. Kazak-Kırgız kabilelerin siyasi ittifakı bu döneme denk gelmektedir. Tam bu sırada 'Kazak-Kırgız öz kardeşir' deyiimi ortaya çıkmıştır. Birbirine düşman olan step kabileler topluluğu için bu deyim gayri resmi kanun haline gelmiştir. Bu deyimın yansımaları hâlihazırdaki iki ülke ve toplumlar arasındaki ilişkilerde fark etmek mümkündür.

²⁰ G.P. SUPRUNENKO, XVIII –XIX Yüzyıl Kırgız Tarihine İlgili Çin Kaynaklarından Belgeler, (Г.П. СУПРУНЕНКО, Материалы из китайских источников по истории киргизов XVIII - начало XIX в.), Фрунзе, 1976. (№5179).-S. 21

²¹ N.A. ARİSTOV, Usunler ve Kırgızlar veya Kara-Kırgızlar: Batı Tyan-Şan Halklarının Tarihi ve Yaşam Tarzı ve Tarihsel Coğrafyasına İlgili Araştırmalar, (Н.А. АРИСТОВ, Усуни и кыргызы или каракыргызы: Очерки истории и быта населения западного Тянь-Шаня и исследование по его исторической географии.), Бишкек, 2001. - S.437

Kazak tarihinde en önemli hükümdar olan Abılay Han hem Rusya hem de Çin İmparatorluklarının arasında denge kurmaya çalışmıştır. Abılay Han Kazak topraklarını yönettiği zamanlarda birçok sorunla karşı karşıya gelmiştir.

1771 yılında Abılay tüm Kazak Cüzlerin* ortak hanı olarak seçildikten sonra yürüttüğü dış politikada Çin ve Rus İmparatorlukları arasında denge politikasını yürütmek zorunda kalmıştı. Jongarlar Hanlığı'nın Çin tarafından yok edilmesi, Jongarlardan kalan toprakların kimler arasında paylaşılacağı konusunda, Kazak ve Kırgız hanları zorluklar çekmiştir. Abılay Hanın hükümdarlığı zamanında Kazak Hanlığının Güney-Doğu'sunda yaylaklar için Kazak ve Kırgız kabileleri arasında çatışmalar sık sık çıkıyordu. Kazaklar İli Nehrinin sol kıyısındaki Kırgız kabilelerinin, Üç-Almatı göçebelik alanına yayılmaya başlamıştı. Kırgız kabileleri ise kendi yaylaklarını korumak amacıyla Kazak kabileleriyle savaşma kararı almıştır. Saldırıya uğrayan Kazak Beyleri Abılay Han'dan yardım istemek için ona elçiler göndermiştir.²²

'Büyük Cüz Kazakları sürekli Abılay Han'dan Kırgız kabilelerine karşı savaşta yardım etmesini istemişti. Kırgız kabileleri Büyük Cüz'e ait olan Balanay nahiyesini yıkmışlar ve on yedi bin kişiyi öldürmüşlerdir. Kırgızlara karşı savaşta Abılay Han Rusya İmparatorluğundan yardım istemişti. Rusya tarafında ordu verilmediği için askeri sefer geriye alınmıştı.²³

Çin kaynaklarına göre 1774 yılında Abılay Han Kırgız kabilelerine karşı askeri seferi gerçekleştirmişti. Kara-Balta savaşında Kırgızlar yenilgiye uğrayarak Talas'a çekilmiştir.²⁴ Bundan sonra Abılay Han kendi yaylaklarına dönerek Rusya tarafından Han iktidarlığın tanınmasını beklemiştir. Ne var ki Kazak-Kırgız kabilelerin yaşadığı sınır bölgesindeki barışı sağlamak zor olmuştu. Kırgız

*Üç Ordudan oluşan Kazak Halkının Kabileler Topluluğudur.

²² T. ALIMBEKOV, **Kırgız Kabilelerin Ortaya Çıkışı**, (Т. АЛЫМБЕКОВ, **Кыргыз урууларынын чыгышы**) Рукописный фонд НАН Кыргызской Республики (№364 - s. 309- 311

²³ B. SOLTONOEV, **Kızıl Kırgız Tarihi, 1. Kitap**, (Б. СОЛТОНОВ, **Кызыл кыргыз тарыхы. 1-китеп**) Бишкек, 1993.- s.165

²⁴ G.P. SUPRUNENKO, **XVIII –XIX Yüzyıl Kırgız Tarihine İlgili Çin Kaynaklarından Belgeler (Metinler)**, Г.П .СУПРУНЕНКО, **Китайские источники о киргизах в XVIII - нач. XIX вв. (Тексты)**, Фрунзе, 1979. (№5180).-s. 134

savaşçıları Kazak göçebe alanlarına baskınlar düzenleyerek Çolak-Korgan'dan Sozak'a * kadar olan yerleri almıştır.²⁵

Bu baskınlara son vermek amacıyla Büyük Cüz Kazakları Abılay Han'dan tekrar yardım almak için elçi göndermek zorunda kalmıştır.²⁶ Sonuçta Abılay, Kırgız kabilelerine karşı askeri sefer açarak Talas ve Çu Bölgesini eline geçirmişti. Bu olaydan sonra Kırgız kabile reisleri ve Kazak Hanı arasında tarihi antlaşma yapılmıştır. Yer paylaşımında Kırgızların yeri Kuyuk dağ geçidinden Kiçi-Buurul, Çon-Buurul Dağ üzerine kadar ve aşağısı Tüymekent üzerinden Talas Nehrin geçerek Kurgattı Nehrinin uzunlamasından Tuyuşken'i aşarak Irgaytı'ya kadar yerleri kapsamıştır.²⁷

Antlaşma temelinde Kırgızların toprakların sınırları aşağıdaki gibi belirlenmiştir: Ters Nehrinin batı tarafı, Kuyuk Dağ Geçidi, Tülkübas Dağları, Üç-Buurul, Tüymekent, Abılkayır, Kurgat'ın Çu Nehri'yle kavuştuğu yer, Çokmar Dağ Geçidi, İli Nehri'nden Üç-Almatı'ya kadar uzanmıştır. Üç-Almatı'nın Kuzeyinden İli Nehrine kadar, Çokmor Dağ Geçidinden Kuzey-Batı'ya kadar, Kurgat'ın Çu Nehri'yle kavuştuğu yere kadar, oradan Kiçi-Buurul, Çon-Buurul, Tülkübas Dağları'nın Batı'sına kadar, Kuyuk Dağ Geçidi ve Ters Nehri'nden Çatkal Dağı'na kadar yerler Abılay Han tarafından çizilmiş Kazak-Kırgız sınırı olarak belirlenmiştir.²⁸

Mütarekenin simgesi olarak Kazak ve Kırgızlar toprak sınırlarına ilgili ant içmiştir. Geleneksel olarak İli Nehri'nin sağ tarafı Kazakların, sol tarafı ise Kırgızların yaylak yerleri olarak belirlenmiştir.²⁹ Sonradan bu yer paylaşımı antlaşması Kazak-Kırgız topraklarının, SSCB tarafından bölünmesinde de dikkate alınmıştır.

* Çolak Korgan ve Sozak Kazakistan'ın güneyinde şehirler. Şimdi Güney Kazakistan Bölgesine dahildir.

²⁵ T. ALIMBEKOV, **a.g.e.**, s. 317

²⁶ B. SOLTONOEV, **a.g.e.**, s. 168-169

²⁷ N.A. ARİSTOV, **a.g.e.**, 332

²⁸ **A.g.e.**, 335-336

²⁹ T.İ. ASANOV, **a.g.m.**,

http://www.history.krsu.edu.kg/index.php?option=com_content&task=view&id=384&Itemid=56

Kazakistan ve Kırgızistan Topraklarının Sınırı. **Harita 1.**

‘Kazak-Kırgız öz kardeşir’ deyiminin simgesi olarak Kırgız kabilelerinin bir kısmı Kazak steplerine kabul edilmiştir. Örneğin, hâlihazırda Merkezi Kazakistan’da milleti Kazak soyu Kırgız olan Kazak çoktur. O zamandaki bu siyasi taktik Kazak-Kırgız kabileleri arasındaki çatışmaların sona ermesini etkileyen siyasi adımların biri olduğunu söylemek mümkündür.

1.1.3 Kazakların Son Hanı Kenesarı’nın Kırgızlarla İlişkisi

Kazak-Kırgız ilişkilerinde şu ana kadar ciddi bir sorun yaşatan konulardan biri de Kenesarı’nın Kırgız kabile reisleri tarafından idam edilerek başının Rus Kraliçesine hediye olarak gönderilmesidir. Bu olayın sonucu olarak Kazak-Kırgız ilişkileri bazı gerginlikler yaşamaktadır. Bu olayın yansıması yeni kuşak arasında da hissedilmektedir. Bağımsız Kazakistan’ın mili kimliğinin inşasında Kenesarı’nın

mücadelesi büyük bir önem kazanmaktadır. Kazakistan'ın etnik milliyetçileri Kırgız reislerinin bu işini tüm Kırgız halkının yaptığı bir ihanet olarak algılamaktadır. Kazak milli kimliğinin inşasında Kenesarı ve Kırgızlar önemli unsurların biridir. Kenesarı, Rus İmparatorluğuna karşı direnen bir kahraman fakat onun karşısında Rus İmparatorluğu'yla ittifak kuran Kırgızlar vardır. Bu açıklama Kazakların yararına geliyor lakin bu durumda Kırgızlar bir hain konumuna gelmektedir. Dolayısıyla iki halk arasındaki gerilime neden olmaktadır.

Abılay Han ölümünden sonra da Kazak topraklarının bağımsızlığı için mücadele torunu Kenesarı tarafından devam ettirilmiştir. Lakin Orta Asya topraklarında Hanlıklar arasında olan iç savaş bazı kabile reislerini Rusya İmparatorluğu'yla veya Hokand Hanlığı'yla işbirliğini yapmaya zorlamıştı.

Hokand Hanlığı, Güney Kazakistan ve Kırgız toprakların kendi denetimi altında tutmaktaydı. Kenesarı tüm Kazak topraklarını dedesi Abılay'ın zamanındaki hale getirmek maksadıyla hem Rusya hem Hokand Hanlığı'na karşı savaşmıştı.

Kenesarı 1841 yılında 'Bütün Kazakların Hanı' ilan edilmiştir. O tarihten 1845 yılının sonbaharına kadar, Çarlık güçleriyle mücadeleyi sürdüren Kenesarı, belli hukuki normlar ve kurallar getirerek devletini kurmuştu. Vergiler düzenleyip düzenli bir ordu kurdu, bir devlet sistemi getirdi. 1845 yılının yaz aylarından itibaren Kenesarı Rus kalelerine karşı eylemlerini genişletti. Karşılık olarak Çarlık hükümeti, ne pahasına olursa olsun, isyanı bastırmaya karar vermiştir. Cezalandırıcı birliklerin operasyonları daha aktif hale getirilip askerler ve silahlarla önemli ölçüde güçlendirilmiştir. Bunun sonucunda Kenesarı, Sarısu ve Çu Nehirlerine doğru ilerlemiştir. Ardından Hokand Kaleleri, Culek, Jana-Korgan ve Tursunbay'ı fethetti; Ak-Meçet'e bir kuşatma düzenleyip sonuç alamamıştır. 1846'da Çarlık hükümeti Kenesarı'ya bozkırlardan sürmek için Kenesarı'ya karşı bir mücadele başlatmıştır. Dolayısıyla Kenesarı, Çarlık yönetiminin kendisine ulaşamayacağı bir yere, Kazakistan'ın en güney bölgelerine kaçmak zorunda kalmıştı.³⁰

³⁰ E. VALİKHANOV, 'Kazak Halkının Rus Sömürgeciliğine Karşı Ulusal Kurtuluş Mücadelesi', Mehmet SARAY, **Kazakistan Tarihi. Makaleler**, Türk Tarihi Kurumu Yayınlar, Ankara, 2007, s. 102-103

Kenesarı Han unvanını alsa bile iktidarı tüm Kazak kabilelerini kapsamamıştı. Kenesarın'ı destekleyen sadece Orta Cüz Kazak kabileleriyle, Büyük Orda'nın bazı kabileleri oldu. Dolayısıyla Kenesarı mücadelesini devam etmek için yeni toprak ve askere ihtiyacı vardı.

Mücadele sırasında Hokand Hanlığı'yla savaşıp Çu, Talas Nehirleri ve Istık-Kol'de yaşayan kardeş bir millet olan Kırgızları da bu mücadeleye dâhil etmeye çalıştı.³¹ O zamanlar Kırgız kabileleri Hokand Hanlığı hâkimiyeti altındaydı. Lakin Kırgız kabile topluluğun Kazak kabileleri topluluğundan bir farklılığı, Kırgız kabilelerinin her birinin kendi aralarından seçilmiş olan reisleri bulunmaktaydı ve merkezi hanlıkları yoktu (zaten Ruslar Kazaklara Kırgız, Kırgızlara ise Kara Kırgız ya da Vahşi Kırgızlar diyordu. Kara sözü Kazaklar tarafında da kullanılmaktaydı anlamı da Hanı olmayan manasındadır).

1845 yılının sonbaharında Kenesarı, Kırgızların bir kabilesinin reisleri olan Orman ve Jantay'ya kendi iktidarını kabul etmesini ve birleşerek Hokand Hanlığı'na karşı savaşmasını önerdi. Kenesarı Orman ve Jantay'ı önceden aralarında olan kavgaları unutmaya çağırdı. Bunun simgesi olarak Kırgız tutsakları serbest bırakmıştı. Kırgız kabile reislerinin bu teklifi kabul etmediği takdirde onları güçle cezalandıracağını uyarmıştı.³²

Orman ve Jantay düzenlediği Kırgız kabilelerinin toplantısında Kenesarı'nın teklifini reddetmiş ve onunla savaşma karar almışlardır. Kırgız kabile reisleri Kenesarı'yla işbirliği yapmaya razı olmamışlardır. Zira Kenesarı'nı Han olarak kabul ederek ona vergi vermek kendi itibarlarının kaybolmasına neden olabilirdi. Daha önemli bir neden ise Hokand Hanlığı'yla aralarını bozmak istememeleridir. Orman ve Jantay'ın cesaretli olmalarının asıl nedeni de onlara Hokand ve Rus hükümeti

³¹ N. SEREDA, 'Kırgız Sultanı Kenesarı'nın İsyanı (1843-1847)', (Н. СЕРЕДА, «Бунт киргизского султана Кенесары Касымова (1843-1847)»), 29 январь 1870, *Журнал Вестник Европы*, s. 688

³² A. KENESARIN, *Kenesarı ve Sızdık Sultan*, (А. КЕНЕСАРИН, *Султаны Кенесары и Сыздык*), Алма-Ата, 1992. s. 17.

yardım vereceklerini vaat etmiştir. Bundan başka Kırgızlar Kenesarı'nın dedesi Abılay Han tarafından düzenlenen yıkıcı baskınları hala unutamamışlardı.³³

1846 yılından itibaren Kenesarı Kırgız köylerine baskınlar düzenleyip köyleri yıkmaya başlamıştır. Bu olaylar Kazak-Kırgız ilişkilerinin gerginleşmesine sebep olmuştur. Kenesarı'nın Kırgızlara karşı baskınları birçok Kazak kabileleri tarafından da hoşnutsuzlukla karşılanmıştır.³⁴ Zira sınırda yaşayan Kazak-Kırgız kabileleri arasında akrabalık bağları oldukça güçlüydü. Kazaklar ve Kırgızlar arasında olan evlilikler kardeşlik bağları güçlendirmek maksadıyla çoktan yapılmıştı.

Nisan 1847 yılında Kenesarı Han'ın Kırgızlara karşı ikinci büyük baskını düzenledi.³⁵ Kırgız kabile reisleri son çare olarak Rus ve Hokand'tan askeri yardım istedi. Önceden Rus Binbaşısı Vişnevski Kırgız beyleri Orman, Boranbay ve Koçık ile sıkı temasa geçmişti. Binbaşı onlara askeri yardımda bulunacağı konusunda vaatle bulunmuştu.

Savaş sırasında Rus Binbaşı yardımcısı Niuhalov ile Yüzbaşı Abakumov Kazakların yedek askerlerinin Kenesarı'ya katılmasını engellemişlerdir. Böylece Kırgızlar Kazakların öncü müfrezesini yenilgiye uğratmışlardır. Sonuçta Kenesarı müfrezesiyle Çu Nehri yanındaki May-Tube dağlı arazisinde çembere alınmıştı. Savaş birkaç gün sürdü. Kenesarı'nın müfrezesi tümüyle bozguna uğrayarak çoğu esir düştü.³⁶

Tutuklanan Kenesarı Han, Naurızbay ve Hudaymendi Sultanlar Kırgızlar tarafından idam edilmişlerdir. Kırgız tarihçisi Belek Soltonoev, Kızıl Kırgız Tarihi kitabında Kenesarı'nın kafası kesilerek Rus Kraliçesine gönderildiğini kapsamlı anlatmıştır.³⁷

³³ XVII-XIX yüzyıl aralarındaki(1771-1867) Kazak-Rus ilişkileri, Belgeler Derlemesi, (Казакско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867), (Сборник документов иматериалов. Алма-Ата, 1964. s. 317.

³⁴ N. SEREDA, a.g.m., s.688

³⁵ B. SOLTONOEV, Kızıl Kırgız Tarihi, 2. Kitap, Б. СОЛТОНОВ, Кызыл кыргыз тарыхы. 2-китеп), Бишкек, 1993. s.4

³⁶ E. VALİKHANOV, a.g.m., s.103

³⁷ B. SOLTONOEV, a.g.e., s. 11

Kırgız reisleri, Kenesarı'nın kafasını Rusların Sibiry Genel Valisi Gorçakov'a hediye olarak göndermiştir.³⁸ Böylece, Rusların, işgal ettiği Kazak topraklarının geri alınması mücadelesini şerefle yürüten Kenesarı'nın hayatı dramatik bir şekilde sona ermiştir. Kenesarı'nın başlattığı milli bağımsızlık hareketinin bir kardeş kavmin elinde böyle hazin bir şekilde sona ermesi ise ayrı bir talihsizlik olmuştur.

Bu çatışma Kırgız kabilelerinin Rusya'ya gönüllü olarak girmesine neden olmuştur. Kenesarı baskınları Kırgız kabile reislerinin Çarlık Rusya'sı irtibata geçmesini kolaylaştırmıştı. Rusya'nın tüm Orta Asya'yı ele geçirmesine fırsat yaratmıştı.

Bugünde Kenesarı kafası Rusya'nın müzelerinin birinde saklanmaktadır. Şimdiye kadar Kazak siyaset adamları Kenesarı kafasını Kazak toprağına getirmeye çalışmaktadır. Fakat Rusya tarafı bu konuda isteksizdir.³⁹ Şimdiki Kazak-Kırgız ilişkilerindeki çok tartışılan konu da belirttiğim gibi Kenesarı'nın Kırgız kabile reisleri tarafından öldürülmesidir.

1.2 Orta Asya'daki Ceditçiler Hareketi

Orta Asya tamamen Rus İmparatorluğunun hakimiyeti altına geçince 'kültürel kimlik' arayışları önem kazanmaya başlamıştır. Batı eğitiminden esinlenen Tatar aydınları din ve ideolojide reform gerektiğini düşünüyorlardı. İlk olarak Tatar aydınları eğitimde reform yapmıştı.

İdil-Ural bölgesindeki yaşayan ve ayrıca taraftar toplayan reformcu, hiç şüphesiz Şihabeddin Mercani'dir. O önceden ilahiyat bilgini ile din ıslahatçısı; ikincisi de

³⁸ N. SEREDA, **a.g.m.**, s.690

³⁹ S. AKKULI, 'Kenesarı Han'ın Naaşları Omsk'ta Olabilir', (Султан-Хан АККУЛЫ, 'Следы останков последнего казахского хана Кенесары ведут... в Омск'), **Azattyq**, 04.11.2009, http://ru.azattyq.org/content/Head_of_Kenesary_Kasymov/1868201.html?page=2

Rusya Müslümanları arasında ilk defa olarak tarih ilimlerinde Avrupalı metodlar uygulamış olan tarihçi olarak tanınmıştır. Mercani modern bilimlerin medreselere girmesi için büyük mücadele vermiştir.⁴⁰

Kazakistan'da kültür hayatının gelişmesinde etkili olan Tatarların, Kazaklarla ilk temasları Rusya'nın 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı ele geçirmesinden sonraki dönemlere rastlamaktadır. Rus işgaliyle birlikte dinî, kültürel ve ekonomik baskı altında kalan Tatarlar, ekonomik faaliyetlerini devam ettirmek, millî ve dinî çıkarlarını korumak maksadıyla Kazak bozkırlarına göç etmek zorunda kaldılar. Baskılar neticesinde göç eden Tatarlar ile Kazaklar arasında ilk kültürel temaslar böylece kurulmaya başladı. Rus İmparatorluğu kurulan ikili münasebetleri, kendi çıkarına kullanmak ve kontrol etmek amacıyla bir takım girişimlerde bulunmuştur.⁴¹ Bu amaçla II. Katerina, 1787'de İç Rusya'da, Müslümanların çoğunlukta oldukları Ufa şehrinde, Müslümanlara şeri hakları konusunda başvurmaları için bir dinî idare merkezi açmaya karar verdi. 1788 yılında senato kararıyla Orenburg Müftülüğü'nün kurulma kararı kesinleşti. İlk müftü olarak Muhammetcan Hüseyinov atandı. Müftülüğün kurulmasından sonra Akmola, Yedisu, Semey, Turgay ve Ural bölgelerinde yaşayan bir kısım Kazaklar da bu müftülüğe bağlanmak istediklerini hükümete bildirdiler.⁴²

Kazakların müftülüğe bağlanmasından sonra müftü bir ferman yayımlayarak Kazak topraklarına Tatar imamlarını gönderdi. Bu dönemden sonra, Tatar din adamlarının etkisi altında İslamiyet Kazak topraklarında hızlı bir şekilde yayılmıştır. Tatarlar, kısa zaman içerisinde Rusya İmparatorluğunun etki alanında İslami merkez ve düşüncenin kaynağı olan Buhara ulemasının yerini aldılar.⁴³ Dolayısıyla XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde Kazakistan'ın bütün bölgelerinde Tatar nüfusa

⁴⁰ Necip HABLEMİTOĞLU, *Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri (1905-1917)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1997, s. 19

⁴¹ Emin ÖZDEMİR, 'Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi', *Bilgi*, Kış / 2009, sayı 48, s.158

⁴² Frank ALLEN, *Russian Muslim Institutions in Imperial Russia, (Rusya İmparatorluğu'nda Rus Müslüman Enstitüleri)*, Brill Pres, Boston, 2001, s. 103-105

⁴³ Olivier ROY, *a.g.e.*, s.64

rastlamak mümkündü. Tatar nüfusun en yoğun olduğu bölge ise Semey şehriydi. 1897 yılında bu bölgedeki Tatar nüfusu 700 bine ulaşmıştı.⁴⁴

Başlangıçta dinî düşüncenin yeniden değerlendirilmesi olarak İdil-Ural bölgesinde Abdunnasır Kursavi ve Şahabettin Mercani'nin öncülüğünde gelişen Ceditçilik, sonradan Rusya'da yaşayan Müslüman Türk gruplarda toplumsal reform ve değişim taleplerini yansıtan bir deyim olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁵ Fakat Tatar aydını İsmail Gaspıralı'nın, "*dilde, fikirde, iş'te birlik*" sloganı ile birlikte Ceditçilik, Panslavizm karşıtı ve Türk dünyasını asgari müştereklerde birleştirmeyi amaçlayan bir akım haline dönüştü. Çarlık Rusya'sının bütün Müslüman Türklerini kuşatan yeni bir kimlik oluşturma siyasetine karşı Ceditçilik hareketi, ortak bir Türk dili etrafında Türk millî kimliğinin korunmasını esas almıştır. Eğitimde yenileşme veya diğer bir tabirle eğitim reformu ile ilgili bir kavram olarak gelişen Usûl-ü Cedîd ise, önceleri Osmanlı ıslahat hareketleri çerçevesinde kullanılıp daha sonra Gaspıralı ile birlikte önce Kırım'da daha sonra tüm Rusya Müslümanları arasında birçok taraftar kazanmıştır.⁴⁶

XX. yüzyılın başında İdil-Ural bölgesinde Ceditçi medreselerde Kazak öğrencilerin eğitim almaya başlamasıyla birlikte Kazakistan'da Ceditçiliği benimsemiş bir aydın sınıfı da oluşmaya başladı. Mağcan Cumabayev, İşangali Arabayev, Mustafa Orazayev, Bekmuhammet Serkebayev, Beyimbet Maylin, Ciyengali Tilevbergenov ve Muhammetcan Seralin gibi aydınlar Ceditçilik düşüncesini yaymak için fikri çalışmalara başladılar. Âliye Medresesi'nde okuyan Kazak öğrenciler 1916 yılında Kazak bozkırlarında Usûl-ü Cedîd okulların açılmasını teşvik etmek amacıyla "Sadak" dergisini elyazması olarak yayımladılar.⁴⁷

Ceditçi medreselerde eğitim alan Kazak öğrencileri mezun olmalarıyla birlikte Kazakistan'ın eğitim hayatında da etkili oldular. Kazakistan'ın muhtelif yerlerinde ya yeni usulde eğitim veren okullar açıldılar ya da var olan okullarda yeni usûl eğitim verdiler. Kazak bozkırlarında yaygın olarak Usûl-ü Cedîd okulları öncelikle Semey

⁴⁴ Emin ÖZDEMİR, **a.g.m.**, s. 159

⁴⁵ Ahad ANDİCAN, **Ceditizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, Emre Yayınevi, İstanbul, 2003, s.25

⁴⁶ Emin ÖZDEMİR, **a.g.m.**, s. 164

⁴⁷ **A.g.m.**, s.166

eyaletinde açıldı. Bu dönemde Semey bölgesinin önemli bir sanayi ve ticaret merkezi olmasından dolayı eğitim faaliyetlerine destek veren bir zümrenin oluşması ve bu bölgede Tatar tüccarların ve Tatar öğretmenlerin yoğun faaliyetleri Semey’i yeni usûl eğitimin merkezi durumuna getirdi. Kazakistan’ın değişik şehirlerinde açılan Usûl-ü Cedîd okulları hakkında Kazak gazetesi ve Aykap dergisi okuyuculara bilgiler verdi. Kazakistan genelinde 1912 yılında yeni usûl eğitim veren okul sayısı 121’e öğrenci sayısı ise 1810’a yükselmişti.⁴⁸

1929-1939 yıllarında Mustafa Çokay’ın çıkarttığı ‘Yaş Türkistan’ dergisinde Tahir Timuroğlu’nun ‘Türkistan’da Okul Meselesi’ makalesinde Cedit okullarının önemi iyice açıklanıyor. O’na göre ‘‘*Cedit okulları halkın çağdaş ve medeni ihtiyaçlarına, onun ilerleme ve gelişmesine hizmet edecek okuldur.*’’⁴⁹

Ceditçilik düşüncelerinin yansımaları bölgesel ittifak kurmaya çaba gösteren Kazak, Tatar, Başkurt aydınlarından görebiliriz. Sultan Galiyev, Ahmet Zeki Veleği Toğan ve Mustafa Çokay Ceditçi okullarında okuyup ‘Pantürkizm’ düşüncesinden esinlenmişlerdir. Ceditçilerin esas amacı Türkî halkların ortak kimliğini yaratmak ve onları birleştirmek olmuştur.

1.3 Sovyetler Birliği Altındaki Orta Asya’daki Özerk Devletler ve ‘Milletler Politikası’

Ceditçilerin kültürel milletçiliği yaratma projesi Türkistan Bölgesi’nde başarı olmaya başladığında 1917 yılı gerçekleşen devrimin sonucu olarak iktidar komünistlerin eline geçmiştir. Rusya İmparatorluğu yıkılıp yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği kurulmuştur. Bu durum Türkistan Bölgesi’nde yaşayan

⁴⁸ Adılcan PİRMANOV, Aysan KAPAEVA, ‘Kazak Aydınları’, (Әділжан ПІРМАНОВ, Айжан КАПАЕВА, «Қазақ интеллигенциясы»), Атамұра, Алматы, 1997, s. 45

⁴⁹ T.Ç. Temiroğlu, ‘Türkistan’da Okul Meselesi’, **Yaş Türkistan’dan Seçilmiş Makaleler**, Çev. A. Andican, Acar Basım..., İstanbul, 2006, s. 237

Müslümanlar için bir kurtuluştı. Zira Komünistler iktidarı ele almadan önce Rus olmayan kesimi kendi tarafına geçirmek için onlara bağımsızlık konusunda yardımcı olacaklarını vaat etmişlerdi. Zira Marks'ın teorisine göre sadece sanayisi gelişen bir ülkede proleter devrimi gerçekleşecektir. Rusya İmparatorluğu tam anlamıyla sanayisi gelişmiş bir ülke değildi. Dolayısıyla kendi topraklarının bağımsızlığı için sürekli mücadelede olan Orta Asya halkların ancak bu siyasetle kendi tarafına çekmek mümkündü.

1917 devriminin sonucu ve Rusya İmparatorluğunun mirasçısı olarak devleti oluşturan farklı etnik kökenli halkların statüsünü belirtmek gerekmiştir. Devrim sonrası Rus olmayan halklara yönelik hangi politikanın uygulanacağı çok tartışılmıştır. Tartışma noktası ise Türkistan Bölgesi'nde ayrı ayrı ulus devletler yaratmak veya bu bölgeyi tamamıyla Rusya Federasyonunun içine dahil etmektir.

Asıl tartışma Lenin ve Stalin arasında çoktan başlamıştı. Lenin'e göre, *“Stalin Rus olmayan milletlere ‘özerklik’ vermek istiyordu; bu, söz konusu milletlerin Rusya'nın (o sıralar adı Rusya Sovyet Sosyalist Federe Cumhuriyeti ya da Rusya Federasyonu'ydu) parçası olacağı, bir başka deyişle Rusya'ya tabi idari birimlere dönüşeceği anlamına geliyordu. Stalin, muhaliflerin ‘ünitarizm’ olarak andıkları yaklaşımın koyu bir taraftarıydı.”* Daha Ocak 1918'de Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne sunduğu ‘federalizmin sorunları’ hakkındaki rapor, bu doktrinin ateşli bir savusuydu. Bu federasyon bir gün ayrı devletlere dönüşme eğilimi gösterebilecek olan Polonya, Finlandiya, Ukrayna, Kırım, Türkistan, Kırgızistan, Sibiry ve Transkafkasya gibi ‘özerk’ birimleri içeriyordu. Ama Stalin ‘özerkliğin bağımsızlık anlamına gelmediğini ve ayrılmaya içermediğini’ kesin bir dille vurguluyordu.⁵⁰ Lakin Lenin etnik kimlik temelinde her ulusun kendi kaderini kendi tayin etme hakkının var olduğunun savunucusuydu. Lenin Federasyona itiraz etmişti.

Şubat-Mayıs 1914'te kaleme aldığı ‘Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı’ başlığını taşıyan kapsamlı makalesinde, Lenin şunları söylüyordu: *“Herhangi bir ezilen ulusun burjuva milliyetçiliği, baskıya karşı yöneltilmiş genel bir demokratik içeriğe sahiptir ve bizim koşulsuz olarak desteklediğimiz şey de bu*

⁵⁰ M. LEWİN, *Sovyet Yüzyılı*, Çev. Renan Akman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 33-35

içeriktir.” Kendi kaderini tayin hakkını, yani ayrılma özgürlüğünü, ayrılıkçılığı teşvik etme özgürlüğünü destekleyenleri suçlamak, boşanma özgürlüğünü savunanların aile bağlarının yıkıma uğramasını teşvik etmekle suçlanması kadar budalaca ve iki yüzlü bir tutumdur. Burjuva toplumunda burjuva evliliğin üzerine dayandığı ayrıcalık ve ahlaksızlığın savunucularının boşanma özgürlüğüne karşı çıkmaları gibi, kendi kaderini tayin hakkının, yani ulusların ayrılma hakkının kabul edilmemesi, egemen ulusun ayrıcalıklarının ve demokratik yöntemlerin zararına uygulanan polisiye yöntemlerin savunulmasından başka bir anlama gelmez.⁵¹

Lenin’in Millet konusundaki başka bir görüşü 20 Mayıs 1920 yılında ‘Pravda’ gazetesinde Lenin tarafından aşağıdaki şekilde açıklanmıştır: *“Sovyet hükümeti herhangi bir bağımsızlık fikrini destekleyemez. O yalnız ‘İşçi diktatörlüğünü’ destekler. Milliyet meselesi genel işçi meselesinin yalnızca bir parçasını teşkil eder. Soyut bir şekilde ortaya konulan ‘milli bağımsızlık meselesi’ dünya sosyalist devrimine engel olur. İşte bu anlayış üzerine kurulmuş olduğu için, bizim Türkistan’da işçi diktatörlüğü ilan edildi.”*⁵² Fakat her topluma kendi milli kimliğini vermek, Sovyetlerin işini görüyordu. Örneğin Komünist Partisi’nin Müslüman topluluğunun birleşmesine izin vermesi çok tehlikeliydi. Bu yüzden Müslümanların her birine kimlik yaratmak ve onların aralarına mesafe koyarak onları denetim altında tutmak daha mantıklıydı. O zamanlarda ‘Müslüman’ ve ‘Türk’ kimliğini yaratma çabalarını Tatar aydınları aktif bir şekilde gösteriyordu. Onların parlak isimlerinden biri de Sultan Galiyev’ti. Müslüman Komünist Partisinin kurulması SSCB’nin Türkistan Bölgesi’ndeki pozisyonunu zayıflatacaktı. Ayrıca diğer bölgeler de aynı durumda kendi başına yerel komünist partilerini düzenleyebilirdi. Sovyetler birbirine hem etnik hem de dil ve din açısından yakın olan toplumların birbiriyle birleşmesini engelleyecek bir politikaya ihtiyaç duyuyordu.

Lenin ölümünden sonra iktidara gelen Stalin, milletleri denetleyebilmek için Çarlık Rusya’sında kullanılan politikaya başvurmak kararı aldı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kazan Üniversitesi’nde Türk Dilleri profesörsü olan Nikolay İlminski’yin

⁵¹ A.A. BENNİGSEN, S.E. WİMBUSH, a.g.e., s.94

⁵² Mustafa Çokay, ‘Sovyetler’in Türkistan’da Uyguladıkları Milliyet Politikasının Teorik ve Pratik Yönleri’, **Yaş Türkistan’dan Seçilmiş Makaleler**, Çev. A. Andican, Acar Basım., İstanbul, 2006, s. 153-154

ortaya attığı politikaya kullanmak, Sovyetler için milletler sorununu çözmede en etkili politika olarak algılanmıştır.

‘‘Milletler politikası üç unsura dayanır:

1. XIX. yüzyıl antropolojisi ve Marksist anlayışının mirası olan, sonradan Sovyet etnografya ekolü olarak adlandırabileceğimiz yaklaşım tarafından sistemleştirilen bir ‘halk’ kavramlaştırmasından hareketle Stalin tarafından geliştirilen bir kurumsam bütün;

2. Toprağa bağlı kılmaya ve dilin statüsüne dayanan idari ve siyasi bir sınıflandırma;

3. İlk iki ilkeyle ilgisi olmayan, ama onların terminolojisi içinde biçimlenen siyasal ve stratejik bir mantıktan hareketle, insan topluluklarının ve toprakların gerçekten de bölünüp birbirinden ayrılması’’.⁵³

Dolayısıyla Orta Asya halklarının her birine farklı kimlik yaratarak aralarına mesafe koymak Sovyet yönetiminin işini görüyordu. Eğitim dili de çok önemliydi, Rus dili stratejik olarak ön saflarda yer alacaktı. Böylece azınlık olan etnik grupları Sovyetleştirmek veya Ruslaştırmak kolay olacaktı. İlk olarak Rus milletini ‘Ağabey’ millet olarak tanımlamışlardır. Kökeni aynı olan milletlere benzerliklerini değil daha çok birbirinden ne kadar farklı olduklarını vurguladılar. Her bir lehçeyi farklı dil olarak tarih sahnesine çıkardılar. Tarihte geçen, birbiriyle yaşanmış savaşları ön plana çıkartarak birbirine var olan karşıtlık duygusunu güçlendirmeye çalıştılar.

Her fırsatta birleşme eğilimi daha yüksek görünen bölgelerdeki toplulukları bir birinde ayırarak tampon oluşturma çabalarında bulunmuştur. Çarlık Rusya’sı ve sonradan Sovyetler de milletler yönetiminde aynı politikaya kullanmıştır. Örneğin Azerbaycan’da, kısa süre için Türkiye ve İran’la olan bağları gevşetebilmek için Ruslar bir Azeri kimliğin geliştirmesini desteklediler.⁵⁴ Lakin bu herkese ayrı kimlik yaratma politikasının özünde Rus olmayan halkları ‘Ruslaştırma’ projesi vardı. 1923’den sonra, gizli grupları aracılığıyla Müslüman milli komünistleri yerli kitlelerin Rus-karşıtı bilinçliliklerini artırmaya çalıştılar. Ruslaştırmaya ya da hızlı

⁵³ Olivier ROY, **a.g.e.**, s.101

⁵⁴ **A.g.e.**, s. 94

Rus kültürü çerçevesine alan ‘Sovyetleştirmeye’ karşı gerçek muhalefetleri dil, edebiyat, kültürel işler ve tarih yorumu dâhil, hayatın neredeyse her alanında idi.⁵⁵ Örneğin, Türkistan Bölgesi’nde kullanmakta olan Arap alfabesi de Kiril alfabesiyle değiştirildi. Rusça konuşmak ilimli olmak anlamına getirilmişti.

1.3.1 Kazak Nasıl Kırgız Oldu?

Her halkın veya etnik topluluğun ismi iki halde oluşur. Birincisi halkın kendisine kendisi verdiği isimdir. Önceleri bu tanımlama devlet ismine yada kabile ismine göre verilmiştir (Osmanlı İmparatorluğu-Osmanlılar v.s.). İkincisi ise komşu ülkelerin verdiği isimdir. Bu tanımlama halkın yaşam tarzına, kültürüne bağdaştırılarak komşu halklar tarafından verilmiştir. Örneğin, Almanlar Türkler tarafından Alman, İngilizler tarafından German, Ruslar tarafından Nemets olarak adlandırılmıştır. Fakat Almanlar kendilerini Deutsche olarak tanımlamaktadır.

XVIII-XIX. yüzyılda Ruslar Kazakları Kırgız, Kırgızları ise Kara-Kırgız olarak tanımlamıştı. Kazak ve Kırgız halkları arasındaki isim tartışması bugüne kadar sürmektedir. Rus İmparatorluğu zamanında Kazak ve Kırgız bozkır halkların Kırgız olarak tanımlaması ne kadar doğru oldu? Kazaklar gerçekten kimliği değişen Kırgızlar mı? Bu soruların cevabını eski Rus kaynakların kullanarak bulmaya çalıştım.

Kazaklara Kırgız ismi Ruslar tarafından verildiğinden hiç şüphe yoktur. 1820 yıllarında Rus İmparatorluğu Buhara’ya ticaret antlaşmasını yapmak amacıyla elçiler göndermişti. Bu seferin içinde yer alan etnograf E.K. Mayndorff’ın ‘Orenburg’ten Buhara’ya Sefer’ kitabında Kazaklar hakkında yazmıştır. ‘*Kırgızlar kendilerini Kırgız değil Kazak olarak tanımlıyor, anlamı da kimilerine göre ‘asker’, kimilerine göre ‘süvaridir’. Onların deyişine göre Başkurtlar onlara Kırgız diyor fakat bu ismin*

⁵⁵ A.A. BENNİGSEN, S.E. WİMBUSH, a.g.e., s. 112-113

nerden geldiğini bilmiyorlar. Kazaklar ise Büyük Ordu Kazaklarına Kırgız diyorlar, Büyük Ordu'da Han yoktur Ordu sultanlar tarafından yönetilmektedir''.⁵⁶ O zamanlar Kazaklar tarafından Kırgız sözcüğü halk tanımlamasından ziyade sahibi olmayan, vahşi anlamında kullanılmış olabilir.

Başka bir kaynak 1832 yılında yayımlanan Aleksey Levşin'in 'Kırgız-Kaysak Ordularını ve Bozkırlarını Tanımlamak' kitabında: '*Kırgız-Kaysakları Avrupa'da (Rusya dahil) yanlış tanımlamaktadır. Zira kendileri ve komşuları onları Kırgız-Kaysak demiyorlar. Kırgız bir halk ismidir, Kaysak ise Kazak sözünün değişmiş halidir. Önceden bugüne kadar Kırgız-Kaysaklar kendilerini Kazak olarak tanımlıyorlar. Kırgız-Kaysak ismi de XVIII. yüzyıldan sonra ortaya çıktı, o zamana kadar Ruslar Kırgız-Kaysak yerine Kazak ismini kullanıyordu*'.⁵⁷

Kazak ve Kırgız aynı kabile toplulukları olmadığı hakkındaki iddianı 1889 yılında yayımlanmış Nikolay Grodekov 'Sır-Derya Bölgesindeki Kırgızlar ve Kara-Kırgızlar' kitabında rastlamak mümkündür. Ona göre: '*Kırgızlar kendilerine Kazak diyorlar, Kara-Kırgızları ise dini farklı olan Kalmuklardan olduğunu iddia etmektedir. Fakat Kara-Kırgızlar ise Kalmuklardan olmadığını ve Kırgızların (Kazakların) kardeşi olduklarını söylemektedirler*'.⁵⁸

Ruslar niye Kazakları Kırgız diye tanımladılar? Bu sorunun cevabı I.I. Kraft'ın 'Bozkır Kırgızları Hakkındaki Talimat Kitabı' eserinde iyi bir şekilde açıklanmıştır. Bu kitaptaki yazılara göre: '*1867-1868 yıllarındaki resmi raporlarda Kırgızlar Kırgız-Kaysak olarak yazılmıştır. Kırgızlar kendilerini bugüne kadar Kazak olarak tanımlıyor. Kazak ismiyle onlar komşu ülkelerde de tanınmıştır. Büyük ihtimalle Kırgız-Kaysak ismi Kazaklara Ruslar tarafından verilmiştir. Sibiryaya Ruslar ilk göç ettiklerinde azınlık durumundaydı ve Kırgızlar (Kara ve ya Vahşi*

⁵⁶ E.K. MEYENDORF, *Orenburg'ten Buhara'ya Sefer, Orta Asya İlgili Kaynaklar XIX-XX Baş,* (E. K. МЕЙЕНДОРФ, Путешествие из Оренбурга в Бухару, Центральная Азия в источниках и материалах XIX-начала XX века), Наука, Москва, 1975, s. 43

⁵⁷ I.A. LEVŞIN, 'Kırgız-Kaysak Ordularını ve Bozkırlarını Tanımlamak', (И.А. ЛЕВШИН, Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей), Санат, Алматы, 1996, s. 135

⁵⁸ N.GORDEKOV, *Sır-Derya Bölgesindeki Kırgızlar ve Kara-Kırgızlar,* (Николай Иванович ГРОДЕКОВ, Киргизы и Каракиргизы Сыр-Дарьинской области), Типо-лит. С.И. Лахтина, Ташкент, 1889, s. 1

Kırgızlar Çin yazarı Tsişi 'yin yazdığına göre aşırı dehşetli halk) tarafından sık sık baskına uğruyordu. Dolayısıyla Ruslar Kırgız sözünü vahşi, dehşet anlamında da kullanmaya başladılar.⁵⁹ Kara-Kırgızlar Türkistan Bölgesi'ne göç ettiklerinde başka bir komşuları Kazaklar Rusları aynı şekilde rahatsız etmiştir. Bu yüzden Rus Kazaklarının Bozkır Kazaklarından ayırabilmek için Bozkır Kazaklarına yeni tanımlama vermek gerekiyordu. Baskınlarıyla meşhur olan Bozkır Kazaklarına Kırgız-Kazak sonra Kırgız-Kaysak isminin verilmesi uygun geldi. Sonra sadece Kırgız olarak kısaltıldı'.⁶⁰ Kırgız sözcüğü burada vahşi, dehşet veya barbar anlamında kullanılmaktadır. Rusçada Kırgız-Kaysak yani Dikiy-Kazak (Vahşi-Kazak) anlamındadır.

1924 yılında Türkistan Bölgesi Rusya Federasyonu'ndan çıkartılarak ayrı devletlerin oluşmasına neden oldu. 16 Şubat 1925 yılında resmi Kırgız Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyeti kurulmuştu. Fakat Nisan 1925 yılında Kırgız ismi Kazak olarak değiştirilmişti. Kırgızların devletinin ismi Kara-Kırgız olarak adlandırılmıştı. 1936 yılında Türkistan Bölgesi'ndeki devletlerin özerk statüsü kaldırılarak SSCB'nin içindeki bağımsız devletleri oluşturdu.⁶¹

Bu kitaplardaki iddiaların sonucuna dayanarak Kazak ve Kırgız isimlerinin değişmesinin tablosunu çizebiliriz.

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz: M.A. TERENCEV, **Orta Asya'nın İşgal Tarihi. Harita ve Tasar Şeklinde.** (M.A. ТЕРЕНЬТЕВ, **История завоевания Средней Азии. С картами и планами**, 1 Том), Типо-Литография В.В. Камарова, Невский, 1906, s. 10-11

⁶⁰ I.I. KRAFT, **Bozkır Kırgızları Hakkındaki Talimat Kitabı**, (И. И. КРАФТ, **Сборника узаконений о киргизах степных областей**), Типолитография И.И.Жаринова, Оренбург Год: 1898, s. 1-2

⁶¹ S. TARHOV, 'XIII-XX Yüzyıldaki Rusya Topraklarının İdari Bölünmesi', (Сергей ТАРХОВ, «Изменение административно-территориального деления России в XIII—XX вв.»), **ЛОГОС** 1 (46) 200, s. 76

Tablo 1.

Kazaklara Ruslar tarafından verilmiş isimler		
Tarih	Temel tanımlama	Türemiş tanımlama
XVI-XVIII. yüzyıl	Kazak	Kazak Ordusu
XVIII-1867 yıllar arası	Kırgız-Kazak, Kırgız-Kaysak	Kırgız-Kaysak Ordusu
1867-1925 yıllar arası	Kırgız	Kırgız Bozkırları
1925-1936 yıllar arası	Kazak, Kırgız-Kazak	Kırgız Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyeti, Kazakistan
1936 yılından itibaren	Kazah (Kazak)	Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

Kazak ve Kırgızlar tarihi, geleneği ve dili birbirine yakın olan kardeş halklardır. Fakat Orta Çağda her birinin ayrı kabile topluluklarını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Çağdaş Kazakların XX. yüzyılda Kırgız olup sonra kimlikleri Kazak olarak değiştirildi diye açıklanan fikirler de yanlıştır. Rusların Kazakları Kırgız olarak tanımlaması tarihi hata yada bilerek yapılmış siyaset teknolojisi de olabilir.

1.3.2 Alaş Orda Hükümeti ve Türkistan Özerk Devleti ve ya Orta Asya Türklerin Birleşme Çabaları

Rusya İmparatorluğu döneminde Ceditçilerin etkisiyle ortaya çıkan Pantürkizm, XX. yüzyılın başında meyvelerini vermeye başlamıştı. O zamanda Orta Asya halklarının milli kimliği İslam'la bağdaştırılmıştır. Kimi milli kimlik, kimi ortak bir kimlik yaratmanın taraftarıydı. Pantürkizm aynı anda Panislamizm'di.

Orta Asya'daki ilk siyasi hareketlerinden birisi olan Alaş Orda, 1905 yılında Alaş Hareketi ile ortaya çıkmış ve 1912 yılında kurulan siyasi Alaş Partisi ile güçlenmiştir. 1905 yılında Alihan Bökeyhanov ve Ahmet Baytursinov tarafından organize edilip hepimiz Alaş'ın oğullarıyız başlığı altında Semey şehrinde yapılan Türkistan Müslümanları kongresinde, soylu ailelerden gelen Kazak ve Kırgız önderler Alaş adı altında birleşmiştir. Bu harekâta Kazak ve Kırgız entelektüeller de katılmıştır.⁶² Alaş Orda'nın diğer hareketlerden farklı özelliği Kazak-Kırgızlara ait olan bir devlet yaratma çabasıydı. Kültürel kimliğe göre milli kimlik ön saftaydı. Lakin Alaş Orda'lılarla Türkistan Birliğini kurulmasını savunan Mustafa Çokay anlaşamamıştır. Çokay'a göre Orta Asya'da devlet kurulursa onun özü Türkçülük olması gerekirdi.

Mustafa Çokay'ın esas maksadı Rusya topraklarında yaşayan bütün Türki kabileleri birleştirerek 'Büyük Türkistan'ı' kurmaktı. Nitekim üniversiteyi bitirdikten sonra 1916'da Kazan'da 'Türkistan Birleştiği' adlı bir teşkilat kurar. Bu teşkilatın lideri beş kişi olup, iki Tatar Türk'ünden biri ünlü Sultan Galiyev, iki Kazak'tan biri Mustafa Çokay, ikincisi Muhammedcan Tınışbayev, diğeri Başkurt ilim adamı Ahmet Zeki Veleği Toğan olmuştur. Bu beş kişi bir olup Mustafa Çokay'ı lider seçmişlerdi.⁶³

1917 yılındaki Ekim Devrimi'nde iktidarı ele geçiren Bolşevikler tüm halkların özerk devlet kurmasına izin vereceklerini söylemişlerdi. Dolayısıyla gerek Kafkasya'da gerek Orta Asya'da devlet kurma çabaları ön plana çıkmıştı. Türkistan Bölgesi'nde devlet yaratma konusunda Türkistan önderleri hemfikir değildi. Kimi ortak kimlik yaratmayı öneriyor, kimi milli kimliği savunmaktaydı.

Türkistan Müslümanlarının IV. Olağanüstü Kurultayı 26 Kasım 1917'de Hokand şehrinde Han sarayında Çokay'ın konuşmasıyla açılmıştır. Bolşeviklerin Kurultayın yapılmaması için yaptığı bütün engellemeler boşa gitmiştir. Neticede Bolşevikler de temsilci göndermek zorunda kaldılar. 28 Kasım'da yeni teşkil edilen

⁶² M. KOYGELDİYEV, **Alaş Hareketi**, (M. ҚОЙГЕЛДИЕВ, **Алаш қозғалысы**), Мектеп баспасы, Алматы, 2008, s. 426

⁶³ Maria J. ÇOKAYEVA, **Mustafa Çokay'ın Hatıraları**, Hazırlayan; Erol CİHANGİR, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 2000, s. 22-23

devlet ‘Türkistan Muhtariyeti’ olarak adlandırılmıştır.⁶⁴ Hükümetin başına bir Kazak olan Mustafa Çokay’ın getirilmesi, bu birliğin etnik bir milliyetçilikten ne kadar uzak olduğunun göstergesiydi.⁶⁵

Aynı anda 5-13 Aralık 1917’de Orenburg’da II. Kazak Kurultayı’nda Alaş Orda Kazak Hükümeti kurulmuştur ve bu kurultaya Mustafa Çokay’da davet edilmiştir.⁶⁶ Toplantıda Mustafa Çokay Türkistan Muhtariyeti’ni kurduğunu ve Alaş Orda’nın onunla birlikte hareket etmesini önermişti. Fakat, Alaş Orda Başkanı Alihan Bökeyhanov Türkistan ıla Kazakların birleşmesine karşıydı. O’na göre her halkın kendi devletin kurması daha uygundu.⁶⁷ En azında bu düşünce Rus Hükümeti tarafından desteklenmekteydi ve milli devlet oluşturma şansı daha yüksek gözükmekteydi.

Türkistan Geçici Hükümeti milli ordu kurma meselesinde birçok zorlukla karşılaştı. Aynı anda Bolşeviklerin tepkisi hemen orta çıktı. 22 Şubat 1918’de Bolşevik askerleri Hokand şehrine girerek Türkistan Geçici Hükümeti’ni yıktılar. Böylece Hokand Muhtariyeti Bolşevikler tarafından sona erdirilmiştir.⁶⁸ Mustafa Çokay dış ülkelere kaçmak zorunda kaldı ve Avrupa ülkelerinde mücadelesini devam ettirmişti.

Türkistan Geçici Hükümetinin yıkılması Orta Asya’da yaşayan göçebe kabilelerin ortak devlet kurma hayaline son verdi. Birleşmiş ve güçlü Müslüman topluluğu Rusya’nın çıkarlarına aykırı gelmekteydi. Bolşevikler için parçalanmış Türkistan’ı yönetmek iç güvenliğinin garantisi anlamına gelmekteydi.

Türkistan Muhtariyeti yıkıldıktan sonra Alaş Orda Başkurt liderleriyle ittifak kurmaya kalkmıştır. Başkurt ve Kazak Hükümetleri, askeri ve iktisadi idarelerin ve hükümetin merkezi Orenburg şehri olmak üzere, tamamen orada birleştirilmesi

⁶⁴ A. KARA, **Türkistan Ateşi. Mustafa Çokay’ın Hayatı ve Mücadelesi**, DA Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 123-142

⁶⁵ Olivier ROY, **a.g.e.**, s.72

⁶⁶ Ali BADEMCİ, **1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa**, Kutluğ yayınları, İstanbul, 1975, s.165-166

⁶⁷ A. KARA, **Mustafa Çokay: Hayatı, Mücadelesi, Eserleri**, (A. KAPA, **Мұстафа Шоқай: өмірі, күресі, шығармашылығы**), Арыс баспасы, Алматы, 2004, s.87-88

⁶⁸ A. KARA, **a.g.e.**, s. 123-142

yolunda müzakerede bulundular. İki hükümetin liderleri 29 Ağustos-3 Eylül 1918'de Samara'da toplanarak Orenburg'da 'Kazak-Başkurt askeri mintikası' kurmak kararını kabul ederek bunu 'Samara Hükümeti' denilen Rusya Müessesen Meclisi hükümetine kabul ettirdiler ve orada hazır bulunan Hokand Hükümeti azaları ile birlikte 'Şarki Rusya Muhtar Müslüman Ülkeleri Birliği' (federasyonu) planın kabul ettiler.⁶⁹

Nisan 1918'de Bolşevikler, aynı isimdeki valiliğin yerine Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulduğunu açıkladı ve başına Turar Rıskulov getirildi. Bu cumhuriyet, Rusya Federal Sosyalist Cumhuriyeti'ne (RSFSC) bağlanmıştır. Temmuz ayında, bölge toplantısında Özbekçe ve Kırgızca'yı (aslında Kazakça, çünkü o zamanlar Ruslar Kazaklara Kırgız diyorlardı) özerk cumhuriyetin resmi dili olarak ilan etmiştir. Mart 1919'da Bolşevikler gene Rıskulov tarafından yönetilen ve Rus KP'ye bağlı bir Müslüman Örgütler Bürosu kurmuştur. Amacı Müslümanları Rus sömürgeciliğinin bir çeşidi gibi görünmeyen, kendilerine özgü yapılar etrafında toplamaktı. Ceditler toplu olarak büronun faaliyetlerine katılmıştır.⁷⁰

Ocak 1920'de Taşkent'te toplanan Türkistan Komünist Partisi Beşinci bölge Konferansı'nda Türkistan Bölgesi'nin tüm önderleri katılmıştı. Konferans'a Turar Rıskulov 'milli mesele' üzerine önemli bir proje sunuyor. Rıskulov'un önerisi temelinde Beşinci Konferans Türkistan Muhtar Sosyalist Cumhuriyeti adını 'Türki Cumhuriyet'e' ve Türkistan Komünist Partisi'inkin de 'Türki Komünist Partisi'ne' değiştirmeye kabul ettiler. Riskulov'un önerisi 'Türkistan Komünist Partisi'ni' RKP(b)'ten ve Türkistan'ı da RSFSC'den kopartacaktır. Çoğunluk Rıskulov'un önerisini kabul etmişlerdir. Fakat Bolşeviklerin kararına göre, 'Türkistan toprağında sadece tek bir Merkez Komitesi olan tek bir Komünist Partisi olabilir. Türkistan Komünist Partisi sadece RKP(b)'nin bir bölge örgütüdür ve Türkistan RSFSC'nin cumhuriyetidir'.⁷¹

⁶⁹ A. ZEKİ VELİDİ TOĞAN, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 369-370

⁷⁰ Olivier ROY, **a.g.e.**, s. 97

⁷¹ A.A. BENNİGSEN, S.E. WİMBUSH, **a.g.e.**, s. 84

1.4.1 SSCB İktidarı Altındaki Orta Asya'daki Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri veya Kimliklerin İcat Edilmesi

Stalin başta olmak üzere Bolşevikler Orta Asya'da farklı ulus devlet yaratmayı doğru çözüm olarak görmüştür. Zaten altyapısı Rusya İmparatorluğu zamanında düzenlenmişti. Bu yaklaşımın en önemli isimlerinden biri de Nikolay İlminski'dir. Türkoloji uzmanı ve Kazan Üniversitesi'nin profesörü olan İlminski'nin yaklaşımına göre Orta Asya'nı parçalamak için her bir topluma kendi kültürünü ve dilini yaratılması önemliydi. Ayrıca okullarda Rus Dili öğretilecek ve dili kullanarak Orta Asya'yı Ruslaştırmayı gerçekleştirecektir.

Bu yaklaşım, Stalin zamanında milliyetler politikasının temel ilkesi olmuştu. İlerici 'çok kültürlülük' siyasetinin altında emperyalist, bütünleştirici ve ideolojik bir proje vardır. İlk amaç dinsel ve kültürel dayanışmaları kırmaktır. Etnik gerçekliğin kabulünden sonra gelen ikinci aşama, Müslümanların ulusal gruplara ayrılması; yani, kuşkusuz çatışacak şekilde, karşılıklı kimliklerin güçlendirilmesidir.⁷²

Stalin'nin milletler politikasını uygulamadaki temel unsuru her milletin dili ve ona ait toprak parçası olması gerekti. Örneğin, Kazak, Kırgız, Karakalpak ve Nogay halkları dil ve etnik olarak aynı kabileler topluluklarıdır. Dolayısıyla Bolşeviklerin esas amacı da Türkistan Bölgesi'ndeki Müslüman topluluğunu parçalayarak yönetmektir. Diğer bir korkusu da Türkistan Bölgesi'ne İngiltere'nin yaklaşmasıdır.

1924 yılında Türkistan Bölgesi parçalanarak milli devletlerin kurulması ele alındı. Türkistan Bölgesi paylaştırılarak Özbekistan ve Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri oldu, Tacikistan Özerk olarak Özbekistan'a bağlandı, Kazakistan Kırgızistan ismiyle Kırgızistan ise Kara-Kırgız ismiyle Özerk Cumhuriyetler statüsünü aldılar.⁷³

Kazak ve Kırgızların Özerk olmasının nedeni Stalin'in 1913'te yayımladığı 'Marksizm ve Ulusal Sorun' adlı çalışmasında bulunabilir. Ona göre: “‘halk’

⁷² Olivier ROY, a.g.e., s.93-94

⁷³ Zeyneş İSMAİL, **Kazak Türkleri**, Yeni Türkiye Yayınevi, Ankara, 2002, s. 92-93

*(narod), 'tarihsel olarak dilden topraktan, iktisadi yaşamdan, psikolojik eğitimden oluşmuş, ortak bir kültürde kendini belli eden istikrarlı bir topluluk' olarak tanımlanır. Marksist bir eksene taşınmasıyla birlikte, söz konusu 'halk'ın üretim biçimine bağlı olarak farklı siyasal örgütlenme tarlarından geçtiği varsayılır: ilkel topluluk aşaması olan kabileden (plemya) kapitalist aşama olan ve bir Pazar, yani toprak ile tanımlanan ulusa (natsya)''.*⁷⁴

Başka bir teorisyen Parsons'a göre milli kimliğin inşa edilmesinde (daha bir geniş açıdan bir ulusun ortaya çıkmasında) iki önemli unsur vardır. Bunların birincisi; din, dil, kültürel bağlar, mezhepler, gelenekler şeklinde ayrıntı edebilecek değerlerdir. İkincisi ise birincisinde tanımlanmış unsurlar üzerine oluşmaya başlayan milletlerin güçlü, birbiriyle sıkı ilişkileri içeren bir yapıya ulaşmasını sağlar. Bu alan; ekonomik organizasyon, üretim münasebetleri, pragmatist tanımlamalarla kurulmuş çeşitli birliktelikler içerir.⁷⁵

Kazak ve Kırgız kabileler topluluğu göçebe kültüre sahip oldukları için yerleşik hayatı benimsememişlerdi. Esas kültürü hayvancılık olduğundan dolayı yazın ve kışın otlak değiştiriyorlardı. Göçebe topluluklarda yerleşik şehir hayatı olamadığı için özerk cumhuriyet olarak tanımlanmıştır.

Göçebe halkın hızla yerleşik hayata geçirilmesi gerekiyordu. 1930-1932 yıllarında Kolhozlara toplama ve zorunlu olarak yerleşik düzene geçirme çalışmaları göçebe kabileler konusunda hızla başlandı. Lenin'in yaptığı projeye göre; aceleye getirmeden, yavaş bir şekilde yürütülmesi gerekiyordu. Ama bu uygulama Sovyet rejiminin yeni lideri Stalin tarafından benimsenmedi. Stalin, Kolhoz sisteminin hızlandırılması doğrultusunda direktif vermiştir. Direktifte Kazakistan ziraatının organizasyonunun üç yıl içinde sonuçlandırılması istendi.⁷⁶

Kolektifleştirmeyi gerçekleştirebilmek için Kazak ve Kırgız kabilelerinden hayvanları müsadere etmeye başladılar. Fakat hayvancılık göçebe halkın temel mesleği ve yemeği olduğu için Kazak-Kırgız steplerinde kıtlık baş göstermiştir.

⁷⁴ Olivier ROY, **a.g.e.**, s.102

⁷⁵ Aktaran, Mim KEMAL ÖKE, Halim NESİHOĞLU, Gökhan BACIK..., **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, Alfa Basımevi, İstanbul, 1999, s.125

⁷⁶ Zeyneş İSMAİL, **a.g.e.**, s.94-95

Kolektifleştirmenin bilinçsiz yapılması nedeniyle 2 milyondan fazla Kazak ve 35 milyondan fazla hayvan kırılmıştır.⁷⁷ Yaklaşık 1 milyon kişi Cumhuriyetin dışına çıktılar. Bunların 616 bini geri dönmedi ve 414 bin kişi geri döndü.⁷⁸

Ocak 1930'da Kazak halkı kolhozlara toplanmaya başladı. 1 Şubat 1930'da halkın %35,3'ü, 1 Mart 1930'da ise %42,1'i kolhozlara doldurulmuştur. Kolhozlara yerleştirilen halkın oranı gittikçe yükselen grafik çizmeye başlamıştır. Kasım 1931'de %62,7'si, Aralık 1931'de %70'i kolhozlara yerleştirilmiştir.⁷⁹

1936'da SSCB'nin yeni Anayasası kabul edildi. Orta Asya'da da değişiklikler yer almıştır. Kazakistan ve Kırgızistan kolektifleştirme neticesinde yerleşik bir devlete çevrilmiş ve ona göre Özerk statüsü Cumhuriyet statüsüyle değiştirilmiştir. Kırgızistan Kazakistan olarak Kara-Kırgız ise Kırgızistan olarak yer değiştirmiştir. Karakalpakistan özerk cumhuriyet olarak Rusya'ya bağlıydı. Karakalpakistan halkı etnik olarak Kazaklara yakın bir boy olsa bile, 1936'da Özbekistan'a aktarılmıştır.⁸⁰ Tacikistan da Özbekistan'dan ayrılarak Cumhuriyet statüsünü kazandı.

II. Dünya Savaşı sona erdikten sonra Stalin Komünist Partisi'nin bir toplantısında konuşurken savaşın galibiyeti sadece Rus halkına ait olduğunu vurguluyordu. O andan itibaren Rus halkının ve Rus dilinin Sovyet toplumu içinde yükseltme SSCB ve Komünist Partisi'nin esas çalışmalarının biri oldu. Rus olmayan milletleri ikinci sınıf kategorisine indirerek Rus halkının diğer halklar için 'Ağabey' konumuna getirmişti. Artık Rus halkı ve Rus Dili SSCB'nin temel ideolojisine dönüşmüştü. Türkistan Bölgesi tamamen bu politikanın çerçevesinde oluştu diyebiliriz. Türkistan Bölgesi Orta Asya olarak değiştirildi, hatta SSCB'de Pasaportlarda Türk diye millet adı yazılmıyordu. Bu yüzden Ahıska Türkleri Azeri ve Gürcü kimliklerini kabul etmek zorunda kalmışlardı.

⁷⁷ Emine GÜRSOY NASKALİ, Liaisan ŞAHİN, **Stalin ve Türk Dünyası**; A. KARA, 'Stalin Döneminde Kazakistan'da Kolektifleştirme ve Açlık', Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s.183

⁷⁸ ZH. ABYLKHOZHİN, K. ALDAZHUMANOV, YU. ROMANOV 'Kışla Sosyalizm Döneminde Kazakistan', Mehmet SARAY, **Kazakistan Tarihi. Makaleler**, Türk Tarihi Kurumu Yayınlar, Ankara, 2007, s.141-142

⁷⁹ Zeyneş İSMAİL, **a.g.e.**, s.95

⁸⁰ Olivier ROY, **a.g.e.**, s.100

Stalin'in yerine gelen Kruşçev Ruslaştırmanın yeni aşamasını geliştiriyor. Onun 'Herkesin Rusça konuşmaya başladığı anda, komünizm kurulmuş olacaktır' düşüncesi SSCB çapında hızla gerçekleştirmeye başlamıştı.⁸¹ Tüm SSCB çapında Rusça öğrenmek bir moda haline geliyor. O zamanlarda Rusça bilmemek cahil olmak anlamını taşımıştır. Komünistlere göre Rus Dili'nin çatısının altında yeni bir Sovyet kimliğini yaratmak mümkündür.

1961'deki 22. Komünist Parti Kongresi'nde Nikita Kruşev tarafından öne çıkarılan 'sliyanie (birleşme, kaynaşma) teorisine göre ulusların değerleri içinde birleşmeni amaçlanmalıdır. Aslında ulusların eşit ve serbest olduğu sürekli vurgulanmış olsa bile Lenin'den itibaren Sovyet yönetimi için Rus olmayanlar tehdit unsuru olarak algılanması devam etmiştir.⁸² Teorik planda ise Komünist Partisi'nin resmi doktrini ile aşamalı olarak milli farkların ve milletlerin zamanla ortadan kalkacağı umulmuştur. *O'na göre: "etnik farklar zamanla yok olacaktır ve tek bir anlaşma dili (lingua franca) bütün halklar tarafından kabul edilecektir. Milli dilin ve farklılıkların yok edilmesi, sınıf farklılıklarının yok edilmesinden daha öncelikli olmalıdır"*.⁸³

Kruşçev'ten sonra SSCB Başkanı olarak Brejnev geldi ve 1981 yılı Parti Kongresi'nde Brejnev ile beraber 'sblijenie natsii' (milletlerin yakınlaşması) kavramı ortaya atılmıştır.⁸⁴ Buna göre artık ulusal kimlik önemli değildir, dolayısıyla ortak komünist üst kimlik benimsenmelidir. Rus dili çerçevesinde Sovyet kimliği yaratılmalıdır. Bu yaklaşım Amerikalı kimliğine daha çok yakındır. Ortak dil yeni bir kültürü yaratacak, yeni kültür ise ortak kimliğinin yaratılmasına neden olabilirdi.

⁸¹ Mim KEMAL ÖKE, Halim NESİHOĞLU, Gökhan BACIK..., a.g.e., s.99

⁸² A.g.e., s.100

⁸³ Sovyet Birliği Komünist Partisi'nin 22. Kongresi, (Материалы XXII съезда КПСС), Госполитиздат, 1961, s. 46

⁸⁴ Sovyet Birliği Komünist Partisi'nin 26. Kongresi, 23 Şubat – 3 Mayıs 1981, 1. Cilt, (26-й съезд КПСС (23 февраля - 3 марта 1981 года): **Стенографический отчет. Том 1.**) s. 74-75

1.5 1986 Yılındaki Kazak Halkının Bağımsızlık İçin Mücadelesi ve Orta Asya Halklarının Desteği

Orta Asya’da Ruslaştırmanın sürekli yürütülmesi ve Rus halkın diğer milletlerden üst millet olarak tanınması yerel halkların kendi köklerin aramasını güçlendirdi. Milliyetçilik hareketleri Kazak, Gürcü ve Baltık halkları arasında fark edilmekteydi.

1980’li yıllarındaki dünyada çapında yer alan ekonomik kriz, ekonomisi özellikle hammaddeye bağlı olan SSCB’yi çok kötü etkiledi. Brejnev’in ölümünden sonra SSCB Başkanları peş peşe değişmişti. 1985 yılında SSCB Başkanlığına Gorbaçov geldi ve SSCB’yi kalkındırmak maksadıyla 1985’te başlayan açıklık (Glasnost) ve yeniden yapılanma (Perestroyka) projesini sunuyor.⁸⁵

1985 Ekim ayında yayınlanan SBKP’nin (Sovyet Birliği Komünist Partisi) yeni programı ayrıca SSCB’de yaşayan tüm halkların kendi milli dillerini geliştirme haklarının var olduğunu belirtiyordu. Fakat, bununla birlikte ulusların Rus diline de vakıf olmalarını şart koşuyordu. Burada milli dillerin gelişmesi zikredilmekle beraber, esas amaç Rus dilinin yaygınlaştırılmasıydı.⁸⁶ Teorisyen Symonolewicz’e göre: *“ekonomik durum kötüye düştüğünde milliyetçilik hızla kültürel alana yönelmek zorunda kalacaktır. Dolayısıyla din, dil gibi faktörler olağanüstü öneme haiz olacaklardır. Orta Asya’da yaşayan süreç buna uymaktadır ve ‘din kimliği bu ülkelerin hiçbirinde işlenmiş güçlü bir dini inanç olmamasına rağmen bağımsızlık kimliğini güçlendirmek için reaksiyoner bir biçimde kullanılmaktadır’*.”⁸⁷

Kazak milliyetçiliğinin Sovyet karşıtı duygulara dönüşmesini engellemek için, Kazak Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti’nin Birinci Sekreteri Konayev 15 Aralık 1986’da emekliye sevk edildi ve yerine Kazakistan’ın dışından kimsenin tanımadığı

⁸⁵ ZH. ABYLKHOZHİN, K. ALDAZHUMANOV, YU. ROMANOV, **Kazakistan...**, a.g.m., s. 85

⁸⁶ A. KARA, **Kazakistan’ın Yeniden Doğuşu. 1986 Aralık Olayları**, Ufukötesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 39-40

⁸⁷ Aktaran, Mim KEMAL ÖKE, Halim NESİHOĞLU, Gökhan BACIK., **a.g.e.**, s.125-126

Rus asıllı Kolbin tayin edilmiştir.⁸⁸ Bu olay Kazaklar arasında milliyetçiliğin patlak vermesine neden oluyor.

1986 yılı Aralık ayının 16-17-18'inde üniversite öğrencilerinin önderlik ettiği yaklaşık 30 bin Kazak genci, o dönemdeki Brejnev meydanında toplanıp yönetim aleyhine gösteriler yapmıştır. Protesto sırasında gençler “Kendi kendimize idare hakkı isteriz”, “Birleşmiş Milletler Örgütü’nde temsil hakkı isteriz”, ‘Kazak okulları kapatılmasın’, ‘Kazakistan Kazaklarıdır’ gibi sloganlar atmışlardır.⁸⁹ SSCB’nin diğer ülkelerinde halkların ayaklanmaması ve Kazakistan’ın diğer bölgelerine yayılmaması için Alma-Ata şehri büyük bir askeri kuvvetle kuşatılmıştır.⁹⁰ Böylece ayaklanmayı bastırmak için asker hemen Alma-Ata’ya gönderilmiştir. Rusya’dan getirilen polis ve asker demir sopayla, sivri kürekle öğrencileri dövüp, Aralık ayazında itfaiyenin hortumuyla soğuk su sıkıp, kurt köpeklerini saldırttılar. Genç kızların saçlarından tutarak, elbiselerini yırtarak dövdüler.⁹¹

Kolbin’i protesto olayları sadece Alma-Ata’da meydana gelmedi. Kazakistan’ın Cezkazgan Karagandı, Taldıkorgan, Arkalık, Kökşetau, Sarıözek, Talgar, Pavlodar ve Simkent’te gibi başka yerlerinde de gösteri ve yürüyüşler yapılmıştır. Kazak gençlerinin protesto hareketi, Kazakistan’a komşu kardeş cumhuriyetlerde olduğu gibi başka Sovyet Cumhuriyetlerinde de duyuldu ve hemen destek görmüştür. Hatta Almatı’da olaylar çıktığını duyan 600 kadar Kırgız genci toplanarak, Kazak gençlerine destek vermek üzere Almatı’ya doğru hareket etmiştir. Ancak, Korday sınırında askerler tarafından durdurulan gençler geri çevrilmiştir.⁹² Aynı şekilde Özbek gençleri de Kazak gençlerine destek vermek için harekete geçmeye teşebbüs etmişlerdi. Ancak Kazakistan’daki ayaklanmanın Özbekistan’da geç duyulması ve Sovyet yetkililerinin Türkistan’da toplu bir isyana karşı tedbir almış olması, Özbek gençlerinin teşebbüslerini gerçekleştirmelerini önledi. Buna benzer destekleri Azeri gençleri ile Gürcü gençleri başkentleri Bakü ve Tiflis’te meydanlara toplanarak

⁸⁸ Ahmed RAŞİD, *Orta Asya’nın Dirilişi. İslam mı? Milliyetçilik mi?*, Cep Kitapları, İstanbul, 1996, s. 139-140

⁸⁹ Zeyneş İSMAİL, *a.g.e.*, Ankara, 2002, s. 113

⁹⁰ M. SARAY, *Kazak.., a.g.e.*, s.188

⁹¹ Zeyneş İSMAİL, *a.g.e.*, s. 113

⁹² M. CUMAHOV, ‘Jeltoksan Cagırığı’, (Aralık Yankı), *Egemen Kazakistan Gazeti*, 11.12.1996; A. KESİCİ, ‘Kazakistan Olaylarının Bilinmeyen Yönleri’, *Yeni Forum*, No. 238, s. 38

göstermiştir. Hatta SSCB'nin en batısında yer alan Baltık Cumhuriyetleri gençleri de alanlarda toplanıp, 'Kazak kardeşlerimizin mücadelesini destekliyoruz', 'Totaliter sistemi yıkacağız' şeklinde sloganlar attılar.⁹³ Bu kardeş ülkelerin desteği gelecek tarih sahnesinde simgesel anlam kazanmıştır. Örneğin, Kazak-Kırgız ilişkilerinde şimdiye kadar Kırgız gençlerin yardımı söylenmektedir.

1986 Almatı'daki olaylar hakkında İsveç'te resmi rapor yayınlanmıştır. O rapora göre Aralık Vakası'nda gençlerin 1722'si yaralanmış, 8500'i hapishaneye atılmıştır. Ölenlerin sayısı ise 200 kişiyi bulmuştur.⁹⁴

Amerikan Helsinki Grubu '1986 Aralık'ını', 'toplumsal hareket', 'Mihail Gorbaçov'un iktidara gelişinden beri halkın öfkesinin ilk büyük çaplı gösterisi' olarak, 'sadece Kazakistan için değil, tüm SSCB genelinde büyük bir tarihi olay' şeklinde tanımlamıştır.⁹⁵

Bugünkü Kazakistan hükümetinin siyasi çalışmaları Kazakistan toplumunda kültürel milletçiliği yaratma çalışmalarında görünmektedir. 'Kazakistan çok uluslu devlet', 'Kazakistan tüm ulusların ortak evi' gibi sloganlar Kazakistan hükümetinin esas siyaseti olarak görünmektedir. Lakin komşu ülkelerle olan ortak tarih ve ortak geçmiş Kazakistan tarihinin dışında kalmaktadır. Örneğin, Kazak ve Kırgız kabilelerinin Jongarlar'a karşı savaşta ittifak kurduğu, 1930'lı yıllarındaki açlıkta Kırgızların Kazaklara yardımı ve 1986'daki 'Aralık olaylarında' Kırgız gençlerin Kazak gençlerine yardıma koşması tarihte yer almamıştır. Bunun sebebi şimdiki Kazakistan hükümetinin Kazaklara özgü milli tarih yaratma çabası olabilir.

⁹³ A. KARA, **Kazakistan'ın Yeniden.., a.g.e.,** s. 56-57

⁹⁴ İngvar SVANBERG, **Contemporary Kazaks: Cultural and social perspectives**, London: Curzon Press, 1999, s. 4

⁹⁵ M. KOZYBAEV, 'Aralık Vakası (1986, Almaata)', Mehmet SARAY, **Kazakistan Tarihi. Makaleler**, Türk Tarihi Kurumu Yayınlar, Ankara, 2007, s.146

İKİNCİ BÖLÜM

SSCB SONRASI KAZAKİSTAN VE KIRGIZİSTAN'IN DURUMU VE İLİŞKİLERİ

2.1 Kazakistan ve Kırgızistan'ın Sosyalizmden Piyasa Ekonomisine Geçışı

20. Yüzyılın en büyük güçlerinden birisi olan SSCB'nin 90'lı yılların başında dağılması dünya çapındaki güç dengelerini değiştirdi. SSCB'nin kontrolü altında olan Baltık, Doğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Asya Devletleri bağımsızlıklarını kazanıp kendi yönetimlerine sahip olmuşlardır. 70 yıllık süreç içinde Kırgızistan ve Kazakistan SSCB'nin bir parçası olarak bulunmuştu. 1991'de SSCB siyasi ve ekonomik sistemi Dünya çapında tam bir fiyaskoya uğrarken Kırgızistan 31 Ağustos 1991'de, Kazakistan ise 16 Aralık 1991'de Bağımsızlığın ilan etmişlerdir. Kendi Anayasalarını kabul ederek ülkelerinin egemen, üniter ve demokratik bir cumhuriyet olduğunu vurguladılar.

Askar Akayev 12 Ekim 1991'de yapılan seçimlerde tek aday olarak katılıp Kırgızistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Ülke Cumhuriyet yönetim sistemini benimseyerek Yasama organı (Jogorku Keneş*) ve Hükümet organlarını uyguladı. Parlamento 35 kişilik Yasama Meclisi ve 70 kişilik Temsilciler Meclisi'nden teşkil edildi.⁹⁶

21 Aralık 1991 tarihinde Alma-Ata'da toplanan 15 eski cumhuriyetten 11'nin devlet başkanları, Kuruluş Antlaşması'na Ek Protokol'ü ve Alma-Ata Deklarasyonu'nu imzaladılar. Bu Protokol ve Deklarasyon'da, SSCB'nin bir devletler hukuku aktörü olarak sona erdiği tekrarlanıyor ve Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Tacikistan,

* Kırgızistan'ın Milli Meclisi

⁹⁶ M. ÇOKGEZEN, G.B. ÖZCAN, *Orta Asya'da Girişimcilik: Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2008, s.85-86

Türkmenistan, Özbekistan ve Ukrayna'nın eşit haklara sahip olan Yüksek Akit Taraflar olarak Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kurdukları beyan ediliyordu.⁹⁷

En geç bağımsızlığını Kazakistan ilan etti. Sebebi Kazakistan yöneticileri SSCB'nin yıkılması, ekonomik alanda daha çok zorluklar getireceğinin farkındaydı. Ne var ki Orta Asya ve diğer bölgelerin liderleri Kremlin'den tüm bağlarını koparmak için acele ettiler. Artık Orta Asya liderleri ülke sorunlarını Kremlin'le paylaşmadan çözmek fırsatını kazanmışlardı.

Yeni Devletler kendi varlıklarını sağlamlaştırmak için dış güçlerin yardımına ihtiyaç duyuyordu. Gerek ekonomik gerekse politik açıdan zayıf kalan bu ülkelerin büyük miktarda yatırımlara ihtiyacı vardı. Komünist sistemin başarısızlığa uğraması, yeni bağımsızlıklarını kazanan devletlerin liderlerine çok sayıda seçenek bırakmıyordu. Birincisi eski sistemin varlığın sürdürmek, ikincisi ise tam anlamıyla Batı politik sistemini benimseyerek Batı Dünyası'nın yanında yer almaktı. Lakin politik reformlar tüm devletlerde farklı biçimde gerçekleşti. Baltık Ülkeleri (Estonya, Litvanya, Letonya) ve Kafkasya (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) Batı'ya doğru kayd, Orta Asya'da ise durum biraz daha karmaşıktı.

Türkmenistan lideri ülkenin tarafsızlığını ilan ederek ülkenin dünya politikasındaki değişimlerin içinde yer almayacağını gösterdi. Kazakistan Batı ile Rusya arasında dengeyi tutma politikasını yürütmeyi seçmişti. Petrol kaynaklarını işlemesine hem Batı Devletlerini hem Rusya'yı ortak yaparak ikisinin de rızasını kazanmaya çalıştı. Tacikistan da Rusya ile bağlarını koparmadı. Zira Rusya'nın askeri üsleri Tacikistan'da varlığını sürdürmekteydi. Özbekistan ise Batı'yla Rusya arasında taraf değiştirme politikasını izledi.

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş, 1990'ların başında politik sistem olarak komünizmin çöküşü ve SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkmıştır. Lakin yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkelerde bu sistemi yerine getiren uzmanlar yoktu. Kazakistan'ın piyasa ekonomisinde başarılı olmasının nedenlerinden biri, 90'ların başında Batı ülkelerdeki üniversitelere birçok öğrencileri göndermişti. Onların çoğu

⁹⁷ Serpil AĞCAKAYA, 'Geçiş Ekonomilerinden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Bütçe Yönetimi ve Mali Sorunu', **Akademik Bakış**, Sayı 16, <http://www.akademikbakis.org>

ekonomi bilim dalında mezun olup ülkeye döndüğünde ekonomik alanlarda çalışan ilk uzmanlar oldular. Zaten Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev’in ülke siyasetin belirlediğinde ‘‘nce ekonomi sonra siyaset’’ olarak belirlemişti. lke ekonomisini kaldırmak Kazakistan politikasının temel unsuru oldu.

Kırgızistan’a gelince, Kırgızistan politikası ekonomiden ziyade politikaya yönelik olduğunu fark edebiliriz. Kırgızistan diğer Orta Asya ülkelerin içinde devlet ismini Kırgız Cumhuriyeti olarak kabul eden tek ülkedir. Tarih kitapları da Kırgızistan tarihi değil Kırgız tarihi diye okullarda retilmektedir. Kırgızistan’ın çok ulusu devlet olduğunu göz ne alırsak bu siyasi adımların acele olduğunu söylemek mümkündür.

2.1.1 SSCB Sonrası Kazakistan ve Kırgızistan’ın Ekonomik Durumu

Geçiş süreci diye adlandıran 90’lı yıllarda SSCB’den baıların koparan Orta Asya ülkelerin kalkınabilmesi için İMF ve Dünya Bankası tarafından ‘şok terapi’ programı sunuldu. ‘‘şok terapi’’ stratejisinin arkasındaki ortak görüş, merkezi planlamadan piyasa yönlü bir ekonomiye geçişte ülkelerin makro istikrarın sağlanması, piyasa ve fiyat serbestleştirmeleri, devlet teşebbüslerinin yeniden yapılandırılması ve zelleştirilmesi ile kurumsal yeniden yapılanmaya ilişkin reformların eř zamanlı olarak, büyük bir patlama içinde gerçekleştirilmesiyle olabildiğince kısa sürede geçiş yapılması zorunluludur.⁹⁸

Baş amacı da ülkeleri kısa zaman içinde ekonomik gelişmesini sağlayarak eski siyasi sistemden uzaklaşmasına neden olmaktır. Kazakistan ve Kırgızistan ekonomisini kalkındırmada İMF ve Dünya Bankası’nın nerdii ‘şok Terapi’ programını benimsedi. Batı lkelerinin Komünizm’in çöküşünden sonra, nceki

⁹⁸ Güngör TURAN, ‘Piyasa Ekonomilerine Geçiş lkelerinde Reformlar ve Yeni Devletin İşlevleri’, **Kamu-İş**; C:8, S:4/2006, <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/844.pdf>

SSCB devletlerinin kalkınmasında siyasi bir hedefi bulunmaktaydı. Batı ülkeleri Orta Asya ve Baltık, Kafkasya, Doğu Avrupa ülkeleri dahil tekrar komünizm sistemine dönmemesi için piyasa değerlerini topluma yaygınlaşmasını hızlandırmak için olan çalışmalarıdır.

Kazakistan'daki reformlar mantığı; genç devletin kuruluşunun ilk yıllarında Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından 'önce ekonomi, sonra siyaset' olarak belirlenmiştir.⁹⁹ 16 Aralık 1991'de Kazakistan bağımsızlığını ilan ettiğinde Kazakistan hammadde bakımından zengin ve aynı zamanda nükleer silaha sahip olan tek Orta Asya devletiydi. Kazakistan topraklarında dünya hammadde rezervlerinin %25 manganezi, % 30 kromu, %19 kurşunu, %13 çinkosu, %10 bakırı, %10 demiri bulunmaktadır.¹⁰⁰ Bununla beraber Hazar Denizi'nin birçok bölümü ve petrol kaynaklarının birçok rezervi Kazakistan'a aittir. Bağımsızlık sonrası Kazakistan'ın elinde 1360 nükleer başlıklı füze ve dünyanın en büyük uzay üssü Baikonur kalmıştı.¹⁰¹ Lakin nükleer silahın var olması Kazakistan'ı dış siyasette birçok engellerle karşılaştırabilirdi, zira Rusya ile Çin'in bu bölgede başka bir gücün orta çıkmasına karşı olacaktı.

Kazakistan'ın Batılı ülkelerden yatırımcıları ülkeye çekmek için ülkede siyasi anlamda istikrar olması gerekiyordu. Lakin nükleer silahın ülkede bulunması hem iç hem de dış güvenliğe tehdit etmekteydi. Ekonomiyi doğru düzgün hale getirebilmek için ve dünyanın 'büyük' devletleri olarak sayılan ülkelerin güvencesini almak için resmi olarak nükleer silahtan vazgeçmesi gerekiyordu. Dolayısıyla Kazakistan 22 Mayıs 1992'de Lizbon Protokol'ünü imzalayarak nükleer silahtan vazgeçti ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin değişmez 5 ülkesinin (ABD, Çin, Rusya, İngiltere ve Fransa) güvencesini aldı.¹⁰² Yaptığı bu adım Kazakistan kaderini değiştirmiştir. Ayrıca Batı ülkelerinin bugüne kadar yapmış olduğu yatırımların çok büyük bölümü enerji sektörüne yoğunlaşmıştır. Kazakistan 1993'te Amerikan Chevron şirketiyle 25 milyar varillik petrol rezervlerini çıkarmak için anlaşma

⁹⁹ Darhan KALETAEV, **Kazakistan, Geleceğe Yol Alan Ülke: Ulusal Lider Etkini**, İstanbul, 2010, s.10

¹⁰⁰ Sally N. CUMMINGS, **Kazakhstan Power and The Elite**, I.B. Tauris, New York, 2005, s. 3

¹⁰¹ A.g.e., s. 3

¹⁰² Kazakistan: 10 sene Nükleer Silahsız, ('Казakhstan: десять лет без ядерного оружия'), 25 Nisan 2005, <http://www.inform.kz/rus/article/120240>

imzalamış, ardından British Gaz ve İtalyan AGİP petrol şirketleri Kazakistan'da yüzyılın anlaşması olarak nitelendirilen bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmayla Kazakistan'ın batısındaki Ural bölgesinde tahmini 5 milyar dolarlık bir yatırımla sondaj ve üretim yapılacaktır. Fransız şirketi Elf ile de Orta Kazakistan'da araştırma yapmak için bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁰³

Kazakistan ilk başında SSCB yıkılsa bile para olarak eski rubleleri Rusya'yla beraber kullanmıştı. Hatta Rusya Temmuz 1993'te kendi Rusya rublelerini çıkarttığı anda da rubleler Kazakistan ekonomisinin resmi parası durumundaydı. Kazakistan ilk parasını 'som' olarak adlandırmak istemişti lakin Kırgızistan parlamentosu 10 Mayıs 1993'te milli parasını 'som' olarak kabul ettiğinde Kazakistan milli parası için başka isim aramak zorunda kalmıştı. Kasım 1993'te Kazakistan kendi milli parası tengeyi* çıkartmıştır.¹⁰⁴

Kırgızistan'ın ekonomisini geliştirme modeli Kazakistan modelinden farklı gözükmektedir. Kırgızistan ülkeni ekonomik kaostan kaldırmak için devlet kontrolündeki sanayi ve üretim sektörlerin özelleştirmeye kalkmıştır. Bu konuda Kırgızistan Kazakistan'a göre daha liberal davrandı. Bu yüzden Kırgızistan Orta Asya'nın liberalizasyon ve özelleştirme şampiyonu olarak bilinir. 1991-1994 yılları arasında, sanayideki devlet işletmelerinin yüzde 53'ü, ulaştırma sektörünün yüzde 34'ü, ticaret ve gıda alanındakilerin yüzde 93'ü ve hizmet sektöründekilerin ise yüzde 100'ü çeşitli formlar altında özelleştirilmiştir.¹⁰⁵ Kırgızistan yabancı yatırımcıların Kazakistan gibi sadece hammaddeye değil turizm ve su elektrik santrallerin işletmesi ve yatırım yapması için elverişli koşullar yaratmıştı.¹⁰⁶

Turizm sektörünün en önemli iki boyutu bulunmaktadır;

1) Istık-Köl plajı, yaz tatili için gelen turistlere iyi koşullar yaratmak;

¹⁰³ Mim KEMAL ÖKE, Halim NESİHOĞLU, Gökhan BACIK..., **a.g.e.**, s. 258

* Tenge-Kazakistan Para Birimi

¹⁰⁴ Martha BRİLL OLCOTT, **Kazakhstan: Unfulfilled Promise?**, Unşted Book Press, USA, 2010, s.133

¹⁰⁵ Hakan GÜNEŞ, 'Orta Asya'da Kalkınma Modellerinin Karşılaştırma Analizi', **Kalkınma ve Küreselleşme**, Saniye DEDEOĞLU, Turan SUBASAT, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, s.334

¹⁰⁶ **A.g.m.**, s.334.

2) Dağ turizmi; bisiklet gezileri, kayak v.s.

Ancak turizm sektöründeki en büyük sorun, altyapı yatırımlarının çok düşük düzeyde olmasıdır.¹⁰⁷

ABD'nin yeni bağımsızlığını kazanan devletlere yaptığı yardımların öncelikli hedefinin özel sektörü destekleme olduğu gözlenmektedir. 1995 yılında Washington, Kazakistan ve Kırgızistan'da özel sektör kuruluşlarını desteklemek için 23 milyon dolar; Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da ekonomik yeniden yapılanma amacıyla 10.5 milyon dolar ödenek ayrılmıştır. Serbest pazar ekonomisinin ve özel sektörün gelişimini destekleme amacı taşıyan teknik yardım ve eğitim programları, tarım teşebbüsleri, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler, iletişim, bankacılık, yerleşim, yönetim politikaları, tüketicinin korunması ve işçi idaresi gibi konular içermektedir. Söz konusu yardımlarda reformları uygulama yönünde istekli ülkelere öncelik tanınmaktadır. Bu ilke sebebiyle Özbekistan'a yapılan yardım, reformlara yönelik isteksiz tavrından dolayı, Kırgızistan ve Kazakistan'a ulaşan yardımın gerisinde kalmıştır.¹⁰⁸

Kazakistan hükümeti hammadde üretiminde Batı ülkelerini ortak yaparak bütçeye para gelmesini sağladı. Ekonomik alanındaki reformları hızlaştırdı. Kazak hükümeti tarafından uygulanan sıkı para ve maliye politikaları enflasyonu azaltarak makroekonomik istikrarı sağlarken, ekonomik mevzuatın iyileştirilmesi ve özel sektörün canlandırılması konusunda atılan çeşitli adımlar neticesinde 1996 yılından itibaren Kazakistan ekonomisi büyümeye başlamıştır. Ekonominin büyüme hızı 1996'da %1,1, 1997'de %1,8 düzeyinde gerçekleşmiştir.¹⁰⁹

Pazar ekonomisine geçiş yönünde gerçekleştirilen ekonomik reformlar Kazakistan'ın uluslararası alandaki güvenilirliğini artırmıştır. Uygulanan önlemler neticesinde ülkenin GSYİH'sı 2000'li yıllarda ciddi artışlar göstermiştir. GSYİH artışı imalat sanayi sektörlerindeki hızlı gelişmeden kaynaklanmıştır. Ülke, ekonomik liberalizasyon sürecinin üçüncü aşamasını oluşturan dönemde vergi

¹⁰⁷ M. ÇOKGEZEN, G.B. ÖZCAN, **Orta Asya'da Girişimcilik: Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2008, s.99

¹⁰⁸ Bülent ARAS, 'Amerikan Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu', **Avrasya Dosyası**, 1999, s. 234

¹⁰⁹ Yeni Avrasya Stratejileri, 'Kazak Kartalı ile Birlikte Yükselmek', Ankara, 2000, s. 20

yükünü azaltıcı bazı önlemler almıştır. 2001 yılında KDV %16'ya sosyal güvenlik vergisi %21'e düşürülmüştür. 2004'ten itibaren de KDV, %16'dan %15'e düşürülmüştür. Büyük vergi mükelleflerinin kontrol edilebilmesinin sağlanması için elektronik gözetim sistemi oluşturulmuştur. Kamu yatırım faaliyetlerinin artırılması, üretim altyapısının geliştirilmesi çabalarının ve imalat sanayi üretiminin hızlandırılarak iç ve dış yatırımların artmasını sağlamak üzere İmar Bankası (The Bank for Reconstruction) kurulmuştur. Üçüncü aşamayı kapsayan dönemde ekonomik büyümeye ulusal paranın istikrarı, düşük enflasyon ve iyi dengelenmiş bir bütçe eşlik etmiştir. Bankaların kaynak tabanının sürekli artışı ile birlikte 2000'li yıllarda reel sektörün borçlandırılmasının bankacılık sektörünün ana faaliyeti haline geldiği gözlenmektedir. Oluşturulan uygun yatırım ortamı sayesinde sabit sermaye yatırımlarında artış gerçekleşmiştir. Günümüzde yatırım akışı önemli bir büyüklüğe ulaşmıştır.¹¹⁰

Kırgızistan ise 'Şok terapiyi' uygulamada en başarılı ülke olarak 1998'e Dünya Ticaret Örgütü'ne üye oldu. Fakat Kırgızistan ekonomisi dış ülkelerle rekabet yapma durumunda olmadığından dolayı ülkenin ekonomik krize girmesine neden oldu. En önemli faktör Batı ülkelerine çıkış yolu Kazakistan ve Rusya topraklarından geçmektedir. Kazakistan ve Rusya'nın bu örgüte üye olmadığını dikkate alırsak Kırgızistan'ın bu topraklardan geçmesi için örgüte üye olan diğer ülkelere göre antlaşma şekli farklı ve Kırgızistan'ın faydasına olmayabileceği doğaldır. Bu süreç içinde işsizlik oranı yüksek olduğu için 1-1,5 milyon ülke halkı komşu devletlere ucuz iş gücü olarak gitmişlerdir. Kırgızistan halkının çalışmak için en çok gittikleri yer Kazakistan ve Rusya'dır. En çok çalıştığı sektör ticaret, inşaat ve tarım sektörüdür. Bugün halkın üçte biri yoksulluk sınırının altında yaşıyor. Eğitim düzeyiyse yüksektir. Kişi başı milli gelir yaklaşık 740 dolar. İki milyar dolar dış borcu olan ülkenin 4.7 milyar dolarlık bir ekonomisi vardır. Halen Rusya'da çalışan 800 bin Kırgız'ın gönderdiği maddi destekler Kırgızistan toplumu ve ekonomisi için

¹¹⁰ Dina KARİBAYEVA, 'Kazakistan'ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişmeler', (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2002, s. 60-61

çok önemlidir¹¹¹. Uluslararası Göç Örgütü'nün yaptığı araştırmalara göre şu anda Rusya'da çalışan Kırgızistan vatandaşlarının sayısı 300-500 bin kişiyi bulmaktadır.¹¹² Bu nedenle de son mali krizde Rus ekonomisinin sarsılması Kırgızistan'ı da etkiledi. 2009 yılındaki Rusya'da çalışan Kırgızların Kırgızistan'a Bankalar aracılığıyla gönderdiği para tutarı 894 milyon doları bulmuştur.¹¹³

Kırgızistan'ın dış ekonomik ilişkilerinde önem verdiği stratejik partnerleri Kazakistan ve Rusya'dır. Ülke ihracatının yüzde 16,5'i Rusya'ya, 7,6'i Kazakistan'a, 19,8'i İsviçre'ye ve 8,5'i Çin'e¹¹⁴ aittir. Fakat ülke yakıt, doğal gaz ve buğday gibi ürünlere ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaçları Kazakistan ve Rusya karşılamaktadır.

20 yıllık bağımsızlık döneminde Kırgız hükümetinin ekonomik alanda iyi bir ivme sağladığını söylemek popülizm olur. Yapılan reformların başarısızlığı, yolsuzluklar ve hükümet yönetimdeki kabilecilik veya hemşerilik, ülkenin ekonomik kalkınmasına ters etki yapmıştır. Hâlihazırda Kırgızistan 'gerçekleşememiş' bir ülke olarak adlandırılmaktadır. Kazakistan bölgenin en gelişmiş ülkesi olsa bile ekonomi hala hammaddeye bağımlıdır. Kırgızistan orta girişimciliğe önem vermesinden dolayı orta iş sektörü (tekstil, turizm v.s.) iyi yönde gelişmektedir. Turizm alanında en gelişen ülke Kırgızistan'dır.

2.2 Kazakistan'ın İç ve Dış Siyasi Değişimleri

SSCB ve komünist sistemi yıkılınca Orta Asya devletleri liderleri kendi iktidarlarını sağlamlaştırmak için halka yeni yol ve yeni sistem sunmak zorunda

¹¹¹ 'Küçük Kırgızistan'da büyük oyun', 18 Nisan 2010, <http://www.timeturk.com/tr/2010/04/18/kucuk-kirgizistan-da-buyuk-oyun.html>

¹¹² Kırgız Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Mali Bakanlığı, (Министерство Экономики и Финансов Кыргызской Республики), <http://www.minfin.kg>

¹¹³ A. ПОТАПОВ, О. МАРКОВА, Rusya'dan Kırgızistan'a Para Havalesi Durduruldu, (Александр ПОТАПОВ, Ольга МАРКОВА, 'Прекращены денежные переводы из России в Киргизию'), 8 апреля 2010 года., <http://www.marker.ru/news/368>

¹¹⁴ Ş. AMANOV, ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuş, İstanbul, 2007, s. 77

kalmışlardır. Orta Asya halkaları için komünizm düşünceleri artık çürümüştü. 90'lı yıllarında 'Demokrasi' ilkeleri halk arasında popüler olmuştu. 'Demokrasi' Batı Devletleri ile beraber anılıyordu. 'Özelleştirme' politikası iç siyasi değişimin ilk aşamalarındandı. 'Demokrasi'yle özgürlük, özel sektör, seçme ve seçilme hakkı gibi kavramlar Orta Asya toplumları için yeni kavramlardı. Çok partililik demokrasi sistemin ayrılmaz bir parçasıydı. Devlet yönetim sistemi de değişmeliydi; fakat eski komünist okulunda büyümüş devlet yöneticileri diğer siyasi sisteme kendilerini alıştırmaları çok zor olmuştur.

1991'den sonra Kazakistan ve Kırgızistan hemen fabrikaları özelleştirme politikasını ele aldılar. Hatta Kırgızistan özelleştirme politikasını yürütmekte komşu ülkelere göre daha başarılı oldu. Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan eski sistemi değiştirmekte acele etmediler. Kazakistan ile Kırgızistan iç siyaseti yürütmekteki esas özelliği; Kazakistan ekonomiyi güçlendirmeye yönelik politikayı benimsedi, Kırgızistan ise toplumu 'demokrasileştirmeye' yönelik politika izledi.

SSCB dağıldıktan sonra Kazakistan birçok siyaset uzmanının tahminine göre etnik çatışmaların merkezi haline gelecekti. Dolayısıyla ülkede bir millete özgü politika yürütmenin, çatışmaların nedeni olabilme ihtimali yüksekti. Bu yüzden Kazakistan siyaset adamları iç ve dış siyaset sahnesinde 'yumuşak politikayı' temele alarak devleti yönettiler. Anayasaya Kazak ve Rus dilleri toplum ve iktidarda aynı anda kullanma hakkını vurgulamışlardır.

1991 yılında bağımsız olan Kazakistan Cumhuriyeti "çok boyutlu" diye adlandırılan dış politika stratejisini izlemeye başlamıştır. Kazakistan Cumhuriyeti'nin son zamana kadarki "çok boyutlu politikası" dediğimiz, Rusya, Çin ve ABD ile elden geldiği kadar olumlu münasebet içinde bulunarak, üçünün de çelişen menfaatlerinin arasında hep bir denge noktasında bulunma stratejisi demektir. Avrasya kıtasının tam ortasında bulunarak, petrol ve madenlerle zengin ve dolayısıyla ister istemez süper güçlerin ilgisini çeken bir ülke için böyle bir stratejinin, tek doğru seçim olduğu gerçektir. Yine de, şunu kaydetmek lazım ki, küreselleşen dünyadaki jeosiyasal durumun değişkenliğinden dolayı, böyle bir

politikanın esasında istikrarsız olduğu, prensip olarak uzun vadeli bir strateji olamadığı da açıktır.¹¹⁵

1992 yılında Kazakistan ve Rusya'nın öncülüğünde Ocak ayında Kolektif Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma Ekim'de Kolektif Güvenlik Anlaşması Organizasyonu halini almıştır.¹¹⁶ Kazakistan Birleşmiş Milletlere, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatına, Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyine girmiştir.

1994 yılında Kazakistan Uluslararası Atom Enerjisi Kurumuna üye oldu ve kurum bünyesinde temel nükleer güvenlik (1996) ve nükleer atıkların güvenlik işlemleri anlaşmalarını (1997) imzalamıştır. Aralık ayında Budapeşte'de Kazakistan Cumhuriyeti'nin Nükleer Silahsızlanma Paktına girişi ile ilgili Güvenlik Garantörlüğü hakkındaki Memorandum imzalanmıştır.¹¹⁷

1995 yılında Kazakistan ve AB arasında ortaklık ve işbirliği anlaşması imzalanmıştır.¹¹⁸ 1996 yılında ise Kazakistan Şanghay İşbirliği Organizasyonunun kurulmasında aracı olmuştur.¹¹⁹

Dış siyasette Kazakistan Rusya, Çin, ABD ve Avrupa Birliği gibi 'Dev'lerin ortasında kalan sineğe benziyor. Kazak atasözünde: 'İki deve sürtüşe ortasında sinek ölür' diyor. Bu 'Dev'lerin ortasında kayıp olmamak için onların rızasını kazanmak Kazakistan politikasının esas amaçlarından biri olmaktadır. Dolayısıyla Kazakistan dış siyasette 'denge politikasını' benimsemektedir. Gelişen devletlerin birçoğu Kazakistan'ın yer altı kaynaklarına gözlerini dikeyor. Bu yüzden birçok petrol ve madene ilgili projelerde Kazakistan Rusya, Çin, ABD ve AB devletlerini de dâhil etmek zorunda kalıyor. Zaten Kazakistan'ın Dünya Pazarı'na çıkması bu devletlerin ortaklığı olmadan imkânsızdı.

¹¹⁵ Timur KOZYREV, 'Avrasya'nın Yapılanması ve Türk Dünyasının Gelişme Perspektifleri: Orta Asyalı Bakış Açısı', <http://www.ekoavrasya.net/makaledetay.aspx?Detay=105>

¹¹⁶ Anar SOMUNCUOĞLU, 'Rusya-Orta Asya İlişkilerinde Kolektif Güvenlik', **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, http://www.21yyte.org/tr/yazi6053-Rusya_Orta_Asya_Iliskilerinde_Kolektif_Guvenlik.html

¹¹⁷ Konya Ticaret Merkezi, **Kazakistan Ülke Raporu**, Etüd Araştırma Servisi, Şubat 2009, s. 5

¹¹⁸ Esra HATİPOĞLU, 'Avrupa Birliği – Orta Asya İlişkilerinde Yeni bir Stratejiye Doğru (mu)?', **USAK, OAKA**, Cilt:3, Sayı: 5, ss. 1-25, 2008, s. 5

¹¹⁹ Konya Ticaret Merkezi, **a.g.r.**, s. 5

Bugün devlet gelirlerinin yüzde 60'ı petrol ve maden ihracatından gelmekte, yakın gelecekte bu oranın yüzde 80'e ulaşması beklenmektedir. 1992-2002 arasındaki 10 yıllık dönemde, toplam 13 milyar doları bulan yabancı yatırım miktarı içinde anılan sektörlerin payı dörtte üçten daha fazladır. Üretilen petrolden elde edilen gelir de her geçen yıl artmaktadır. Yalnızca Tengiz (Chevron ortaklığıyla işletiliyor) rafinerilerinden 2001 yılında elde edilen gelir 1 milyar dolar civarındadır. Yeni keşfedilenlerin faal hale gelmesi ile petrol üretiminin asıl 2010 sonrasında ciddi bir patlama yaratması beklendiği düşünüldüğünde, Kazakistan'ın 2030'da dünyanın sayılı petrol üreten ülkelerinden birisi haline gelebilmesi mümkündür.¹²⁰

Bu yeni koşullarda Kazakistan'ın şimdiye kadar izleye geldiği çok boyutlu dış politika stratejisinin 'kriz içinde' olduğu hatta 'sonu geldiği' iddiaları, gayet doğal olarak, günümüz Kazak dış politikasının gündeminin bir parçası oluyor. Çok boyutlu politikanın yerine artık Rusya merkezli bir politikanın izlenmeye başlanması bu durumda pratik olarak kaçınılmaz hale geliyor. Şunu da ayrıca kaydetmek lazım ki, bu yönde sürükleyici etmenler arasında Rusya ile Kazakistan'ın arasındaki ekonomik bağların yanı sıra, Sovyet döneminde (her ne kadar yapay biçimde olursa olsun, sonuçta) kalıplaştırılmış kültür birliği de vardır – günümüz Kazak insanları günlük yaşamında ve ayrıca işyerinde sıkça Rus dilini kullanıyor, Rusça kitaplar okuyor, Rus filmlerini seyrediyor. Nihayet şunu da eklemekte fayda var ki, dünyadaki en uzun kara sınırı, 5866 km uzunluktaki Kazakistan Rusya sınırır.¹²¹

Kazakistan'ın Kuzeydeki Rus ağırlığını azaltmak maksadıyla Başkenti Almatı'dan Akmola'ya 1998'de taşımıştır. Yeni başkentin ismi Astana olarak değiştirildi. Bu durum Güney Kazakların Kuzeye göç etmesine neden oldu. Öbür yandan bu adımıyla Kazak hükümeti kendi iktidarını sürdürmesini garanti altına aldı. Muhalefetin merkezi olan Almatı'da halkın ayaklanması çok kolay ve 'Jeltoksan' (16 Aralık 1986 yılındaki Kazak gençlerin Almatı'daki SSCB'ye karşı ayaklanması) olaylarının etkisi hala devam ediyordu.

¹²⁰ Hakan GÜNEŞ a.g.m., s. 332

¹²¹ Timur KOZYREV, a.g.m., <http://www.ekoavrrasya.net/makaledetay.aspx?Detay=105>

Başka bir sorun Kazakistan'da yaşayan Kazaklar dışındaki milletlerin istikrarını sağlamak için bir araç lazımdı. Bu yüzden Kazakistan Halklar Kurulu, Kazakistan'da yaşamakta olan her türlü etnik grubu rızayla yönetmek için kurulmuştu. Bugünde Kazakistan hükümeti tarafından 'Kazakistanlı' kimliği yaratılmaktadır. Esas amacı Kazakistan'ın tüm halkları arasında 'sivil-teritorial milletçiliği' halk arasında yaygınlaştırmaktır.

Kazakistan'ın bölgesel inisiyatiflerde öne çıkan gelişim çizgisi, uluslararası ortamda da belirginleşmektedir. Birleşmiş Milletler (UN), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT) üyelikleri başta olmak üzere pek çok uluslararası organizasyonda aktif olarak faaliyet gösteren ülke, 2009 yılındaki AGİT toplantına başkanlık yapma girişimlerinde bulunmaktadır. Aralık 2006 içerisinde Avrupa'nın önemli başkentlerini ziyaret eden ve enerji anlaşmaları imzalayan Kazak liderin AGİT başkanlığı için Avrupa Komisyonu tarafından haklar ve özgürlükler açısından gelişme şartı ile desteklenmesi bu ülkenin uluslararası arenada gittikçe artan rolü ile ilgili önemli bir işaret olarak algılanmaktadır.¹²²

Kazakistan aktif olmak zorundadır, zira daha da geniş bir çapta, büyük kıta çapında Kazakistan devletinin, Hindistan, İran, Türkiye, son zamandan beri Ukrayna ile başka bir deyişle, şu anda objektif olarak Kazakistan'ın temel ortağı olan Rusya ile ortaklık yapan ülkelerle ekonomi, bilim alanlardaki işbirliğini aktif biçimde genişletmeye devam etmesi halinde Kazakistan dış politikasında daha öncekine karşın, milli İstiklâli uzun vadeli, güvenilir dayanağı olabilen istikrarlı veya 'Avrasyalı' bir 'çok boyutluluk' stratejisi söz konusu olabilir.¹²³

Kazakistan şu anda 'Orta Asya'nın parlayan yıldızı' unvanını kazandı. Ayrıca Kazakistan Orta Asya'da 'Bölgesel Güç' olma arzuları da yok değil. Ekonomi ve siyasi otorite, Kazakistan'ı Orta Asya'da bu konuma gelmesine yol açtı. Son 10 yıl içerisinde Kazakistan Orta Asya devletlerinin arasında bir birlik kurma yolunda çaba harcamaktadır. Fakat Rusya ve Çin için Orta Asya devletlerinin birliği hoş

¹²² Mehmet DİKKAYA, Ali BORA, 'Çağdaş Kazakistan'ın Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Yeri', **USAK, OAKA**, Cilt:1, Sayı: 2, 2006, s. 119

¹²³ Timur KOZYREV, a.g.m., <http://www.ekoavrrasya.net/makaledetay.aspx?Detay=105>

görülmemektedir. Bölgede yeni bir gücün ortaya çıkması olması onlar için büyük bir sorundur.

Kazakistan'ın çok taraflı siyasetinin başka bir göstergesi Kazakistan'da din arası diyalogun düzenlenmesiydi. "Dünya politikasında etkinlik gösterebilmek için dünya çapında kendini iyi tanıtabilmen gerekiyor" sloganın Kazakistan hükümeti sık sık kullanmaktadır. Dünya çapında Kazakistan'ı nükleer silahından vazgeçen barışsever ülke olarak tanımıştır. Bu sefer Kazakistan'ı 'barış alanına' dönüştürmek gerekiyordu. Dünyanın en çok çatışma noktası din üzerinden geçmektedir. Tüm dinleri ve akımları bir araya getirmek Kazakistan prestijini dünya çapında yükseltiyordu.

23-24 Eylül 2003 de Kazakistan'da 'Dünya ve Geleneksel Dinlerin' Liderlerinin I. Kongresi Astana'da düzenlenmiştir.¹²⁴ Bu etkinlik dünya dinleri liderlerinin tarafından da iyi karşılandı. Örneğin, Vatikan Papa'sı John Pavl II, Dünya İslam Ligi'nin Başkanı Abdulla Al-Türki, Moskova Patrik'i Aliksey ve İsrail'in baş hahamı İyonu Metzger.¹²⁵ Kongrede din arası ve etnik arası barışın önemini vurgulanmıştır. Bu konferans bölgedeki gelecekte olabilme tehlikesi var olan çatışmaları önlemek çabaları olarak algılanabilir. Kongrenin sonucunda Astana'da 'Barış Sarayı' inşa olacağı belirlendi. Ayrıca her 3 sene de bir bu toplantının yapılacağı vurgulanmıştır.

12-13 Eylül 2006 tarihlerinde II. Kongre düzenlenmiştir. Kongre 'Din, Toplum ve Uluslararası Güvenlik' konusunda olmuştur. III. Kongre ise 1-2 Temmuz 2009 tarihinde BM sistemi tarafından teknik yardımın sağlanması ile düzenlenip, 35 ülkeden 77 delege katılmıştır.¹²⁶ IV. Kongre 2012 yılında düzenlenecektir.

Kazakistan'ın böyle projeleri düzenlemesinin esas amacı Orta Asya'daki bölgesel güç haline gelme isteğidir. Rusya'yı arkaya bırakıp dünyanın bakışını

¹²⁴ Astana'da Dünya Dinleri Liderlerinin Kongresi Düzenlenecek, <http://www.katiad.net/haber.php?id=astana-da-d-nya-d-nler-l>

¹²⁵ V. MATSAK, 'Dünya Din Uygarlığının Diyalogu Kazakistan'da Başlandı', (Валентина МАЦАК, «Диалог мировых цивилизаций начался в Казахстане»), 30.09.2003, http://www.ng.ru/cis/2003-09-30/5_kazakhstan.html

¹²⁶ Astana'da Dünya Dinleri Liderlerinin Kongresi Düzenlenecek, <http://www.katiad.net/haber.php?id=astana-da-d-nya-d-nler-l>

kendisine çevirmektir Kazakistan bölge sorunlarını çözmede Rusya'dan bağımsız bir taraf tutmaya yönelik politika izlemeye gayret gösteriyor. Kazakistan kendini Dünya çapında barışçı ülke olarak imajını belirlemektedir.

2011 yılında Kazakistan İslam Konferansı Örgütü'ne ev sahipliği yapmıştır. Bu örgüt İslam Dünyası'ndaki en büyük örgütlerindendir. Bu örgüt 57 ülkeyi ve 1,5 milyar halkı içerir. Çağdaş dünya'daki olan birçok sorunlar Müslüman devletlerinde olmaktadır. Örneğin, Filistin, Sudan, Irak, Afganistan ve Kaşmir çoğunluk terörizm ve radikal İslam hareketleriyle anılmaktadır. Kazakistan'da geçen İslam Konferansı Örgütü'nün en önemli kararı örgüt isminin İslam İşbirliği Teşkilatı olarak değiştirilmesidir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev İslam Devletlerinin birleşerek artta kalmış İslam ülkelerine maddi destek vermek için bir vakıf kurma önerisini ortaya atmıştır. Ayrıca Nursultan Nazarbayev İslam ülkelerin birleşerek iş yapmaya çağırmıştır. Böylece Kazakistan İslam Dünyası'nda da belli bir otorite kazanmaya yönelik politika üretmeye çalışıyordur.

Kazakistan Batı ve İslam Dünyası arasında köprü haline gelerek bölgede Rusya'dan bağımsız güç olmaya çalışmaktadır. Örneğin SSCB zamanında Orta Asya'daki siyasi merkez Taşkent olmuştur. Hatta 90'lı yıllarında Taşkent kendi önemliliğini kaybetmemiştir. Batı Dünya ülkeleri ilk olarak Orta Asya ülkeleri içinde resmi başkent olan Taşkent'le irtibata geçmiştir. 2000 yılında Vladimir Putin Rusya'nın Cumhurbaşkanı olarak seçildikten sonra ilk ziyaret ettiği ülke de Özbekistan oldu. Fakat Özbekistan'ın değişimli ve istikrarsız politikası Kazakistan'ı Orta Asya'daki lider haline getirdi. Astana Orta Asya'daki önemli kararlar kabul edilen merkez konumuna geldi.

2.2.1 Kırgızistan'ın İç ve Dış Siyasi Değişimleri

Orta Asya'da 'otoriter' sisteminden 'demokrasileşmeye' en hızlı geçen ve sonuçların gören ülke Kırgızistan'dır. Kırgızistan'ın 'Demokratik' ülke kurma çabaları, ülkede sayısız hükümetler dışı örgütlerin (HDÖ), siyasi partilerin kurulmasına sebep olmuştu. Bugünde Kırgızistan'da 57 siyasi parti¹²⁷ ve çok sayıda HDÖ bulunmaktadır. Demokrasinin havası Kırgız toplumuna iyice oturdu. Sonuçta son yirmi yıl içerisinde Kırgızistan toplumu iki devrime şahit oldu. İki devrim arasında Kırgızistan'ın sosyo-ekonomik alanı iyice zarar gördü. Kırgızistan toplumunu demokrasileştirme projesinin mimarı Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev'ti. Askar Akayev Komünist Partisi'nden gelmeyen SSCB ülkelerinin tek cumhurbaşkanıydı. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'a göre daha liberaldi.

1990 yılında güneydeki Oş şehri, Özgen kasabası ve çevresinde Özbekler ve Kırgızlar arasında yaşanan etnik çatışma sonucu yüzlerce insanın ölmesi üzerine dönemin Kırgız Komünist Partisi Birinci Sekreteri Absamat Masaliyev istifa etti. Masaliyev'in yerine Kırgız Yüksek Sovyet'i tarafından o dönem Kırgızistan Bilimler Akademisi'nin başkanlığını yapan Askar Akayev Kırgızistan Devlet Başkanı olarak atandı. Akayev Gorbaçov'a karşı yapılan 19 Ağustos 1991 tarihli Moskova darbesi sırasında cesur bir biçimde ortaya çıkarak Gorbaçov'u desteklemiş ve darbecilere karşı çıkmıştır. Akayev'in Gorbaçov'u desteklemiş olması ve özellikle de bağımsızlığın ilk yıllarında Kırgızistan'da göreceli özgür bir ortamın bulunması sebebi ile Batılı gözlemciler tarafından ülke Orta Asya'da "demokrasi adası" olarak nitelendirilmiştir. Gorbaçov'un 1980'lerin ikinci yarısında ortaya koyduğu Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılanma) politikaları bağımsızlığın ilk yıllarında da devam etmiştir. Bu da fikirlerin ve düşüncelerin sınırlı da olsa hür bir şekilde ortaya konduğu özgürlükçü bir atmosfer yaratmıştır. Kırgızistan'da bağımsız medya ve muhalefet bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.¹²⁸

¹²⁷ Kırgızistan'ın Siyasi partileri', <http://www.akipress.org/htm/part.htm>

¹²⁸ Yaşar SARI, 'Kırgızistan'da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev'in Düşüşü', **USAK, OAKA**, Cilt:5, Sayı: 9, ss. 27-47, 2010, s. 32

1990'lı yıllarda her ne kadar Akayev önderliğindeki Kırgızistan tam demokratik bir ülke sayılmasa da, Kırgız rejimi komşuları ve diğer çevre ülkeler göz önüne alındığında Orta Asya'da demokrasiye en yakın rejim olarak görülmekteydi. Kırgızistan, Freedom House'un yıllık raporlarında kısmi özgür ve demokratik ülkeler kategorisinde değerlendirilmekteydi.¹²⁹

Akayev'in iktidarını sarsan en önemli gelişme ise, 1999-2000 yıllarındaki Fergana Vadisi, Batken eyaletine giren silahlı Özbekistan İslam Hareketi'ne karşı Kırgız askeri birliklerinin başarısız olması ve sonuçta diğer ülkelerden yardım istenmesidir. Cuma Namangani ve Tahir Yoldaşev liderliğindeki Özbekistan İslam Hareketi (ÖİH) militanlarının Tacikistan'daki üslerinden Özbekistan'a saldırı kararı almaları ve Özbekistan'a geçmek için de Kırgızistan'ın Batken eyaletini kullanmaları üzerine ÖİH militanları ile Kırgız askeri birlikleri arasında çatışma çıktı. Bu çatışmalarda Kırgız birliklerinin başarısız olması ve ÖİH militanlarının Özbekistan'a girmesi, Kırgızistan ile Özbekistan arasında ilişkilerin gerginleşmesine yol açtı. Kırgızistan'ın kendi topraklarının güvenliğini sağlama konusunda zafiyet içinde olması, ülkenin geleceği konusunda kuşkuların ortaya çıkmasına neden oldu. Kırgızistan ÖİH militanlarını ancak Rusya ve Özbekistan'ın yardımı ile püskürtebildi.¹³⁰

Ülkenin ilk devlet başkanı Askar Akayev, 15 yıllık iktidarında tüm iyi niyetine rağmen ilk iki alanda pek başarılı bir grafik çizememiş olsa bile, özellikle Kırgızların demokratik hayata geçişinde ciddi adımlar atmıştır.¹³¹ Kırgız hükümeti, ekonomik reformların yanı sıra sivil toplumun gelişimine önayak olan ve muhalefetin politik faaliyetine imkan veren düzenlemeler getirdi. Ancak, bu “demokrasi adası” gözleminin sanal bir gözlem olduğu, sorunları demokratik çerçevede çözme kültürüne sahip olmayan, keskin hatlarla etnik ve politik bölünmüşlük içindeki bir ülkede istikrarın son derece kırılgan bir yapıya sahip olduğu çok geçmeden açığa çıktı. Çözümünde başarısız olduğu birçok sorunla yüz yüze gelen yönetim 90'ların

¹²⁹ A.g.m., s. 32

¹³⁰ A. GROZİN, 'Orta Asya'daki Radikal İslam', (Андрей ГРОЗИН, 'Радикальный ислам в Центральной Азии'), *Средняя Азия*, 28.06.2006, <http://www.cainfo.ru/article/opinions/629>

¹³¹ Yücel SERHATLI, 'Demokrasiyi Arayan "Demokrasi Adası"', 12/07/2010, <http://www.hakimiyetimilliye.org/index.php/turkiye-siyaset/1075170-demokrasiyi-arayan-demokrasi-adasi-yucel-serhatli.html>

sonundan itibaren giderek artan oranda otoriter rejime kaymaya başladı.¹³² Yürütülen ekonomik reformlara rağmen halkın yaşam standardındaki düzenli düşüş eğilimi, işsizlik oranlarındaki artış, toplumun yarısının yoksulluk sınırlarının altında yaşıyor oluşu Kırgız halkın komşu ülkelere iş bulmak için gitmesine sebep oldu. Örneğin, Uluslararası Göç Örgütü'nün yaptığı araştırmalara göre şu anda Rusya'da çalışan Kırgızistan vatandaşlarının sayısı 300-500 bin kişiyi bulmaktadır.¹³³ Ülkenin ekonomik zayıflığı nedeniyle Kırgızistan hükümeti yatırımcılara ihtiyaç duymaktaydı.

11 Eylül 2001'de ABD'deki ikiz kulenin terör saldırısına uğraması ABD'ni terörizme karşı faaliyet göstermesine neden oldu. Sonuçta ABD Afganistan'ı hedefe aldı. Orta Asya ülkeleri kendi üslerin yerleştirmek için en uygun yerd.

2001 yılında Kırgızistan ABD'nin Afganistan'daki askeri faaliyetleri için Manas Hava Üssü'nü kiralığa verilmesi hakkında anlaşmıştır. Yıllık 150 milyon ABD doları ayırdığı belirtilen hava kuvvetleri, bunun içinden 17,5 milyon doları ise Kırgız hükümetine kira bedeli¹³⁴ olarak ödendiği belirtiliyordu. Fakat bu kira parasını Kırgız Hükümeti yaklaşık 200 milyon dolar¹³⁵ seviyesine çıkarmayı planlamıştı. ABD'nin Orta Asya'dan askeri varlığını uzaklaştırmak isteyen Rusya ve Çin Kırgızistan'dan ABD üssünün kaldırılmasını hedeflemesi anlaşılır bir şey. Zira Şanghay İşbirliği Örgütü'nün etki alanın genişletmek için ABD varlığından kurtulması lazım olmuştur.

ABD'nin askeri üssü Rusya ve Çin için ciddi tehlikeydi ve bölgedeki pozisyonların zayıflatıyordu. 90'lı yıllarda ekonomik krize giren ve Çeçenistan'daki iç savaşla uğraşan Rusya, dış siyasette pek fazla etkinlik gösterememiştir. Lakin 2000 yılında iktidar başına Cumhurbaşkanı olarak Vladimir Putin'in gelmesi Rusya

¹³² M. Turgut DEMİRTEPE, ““Demokratik Devrim”in Gölgesinde Kırgızistan Dış Politikası”, **USAK**, 19 Ekim 2009, <http://www.usakgundem.com/ders-notu/13/%E2%80%9Cdemokratik-devrim%E2%80%9Din-g%C3%B6lgesinde-k%C4%B1rg%C4%B1zistan-d%C4%B1%C5%9F-politikas%C4%B1-.html>

¹³³ Alan SAGİMBAYEV, ‘Almazbek Atambayev Çifte Vatandaşlığı Kabul Etme Yandaşıdır’, 29 Nisan 2011, **VESTİ**, http://vesti.kg/index.php?option=com_k2&view=item&id=4814:almazbek-atambaev-nameren-dovesti-vopros-dvoynogo-grazhdanstva-do-realizatsii&Itemid=83

¹³⁴ ‘Manas Hava Üssü (Kırgızistan)’, Yayın Tarihi 7 Şubat, 2009. <http://www.yenidenergenekon.com/73-manas-hava-ussu-kirgizistan>

¹³⁵ Ş. AMANOV, **a.g.e.**, s.115

tarihinin yeniçağını başlattı. Gerek iç siyasette gerek dış siyasette Rusya'nın canlanmasına şahit olabiliyoruz.

Gaz manivelalarını elinde tutarak Avrupa Ülkelerine tehdit ederek kalmayıp Orta Asya'da ABD'nin genişlemesine yol vermemek amacıyla 2003 Eylül ayında Kırgızistan'da resmen faaliyete geçen Rus Kant Hava Üssü kurulmuştur¹³⁶. Kırgızistan dünya ülkelerinin içinde ABD ve Rusya askeri üslerin kendi topraklarında bulunduran tek devlettir.

2005 yılındaki 'Turuncu Devrimi'nin' zincirinin bir ucu Kırgızistan'a da gelmişti. 'Lale Devrimi' bir Orta Asya ülkesi olan Kırgızistan'da 27 Şubat ve 13 Mart 2005 Parlamento seçimlerinden sonra devlet başkanı Askar Akayev ve yönetiminin devrilmesiyle sonuçlanan süreci ifade etmektedir. Devrim, halkın gözünde artan bir şekilde olumsuz imaja sahip olan Akayev, ailesi ve yakın çevresinin ülkeyi yönetmesine son vermeyi amaçlamıştır ve Orta Asya cumhuriyetleri içinde en kolay yapabileceği yerde yapılmıştır.¹³⁷

Fakat bu devrim bazı güçlerin çıkarları için yapıldığı hakkında bugünde kanıtlar çoktur. Devrimin ABD tarafından desteklendiği apaçıktır. Zira 2001'de Manas Hava Üssü ABD'ye verildiğinde antlaşma 2-3 yıl süre¹³⁸ için yapılmıştır ve her sene uzatılmaktaydı. 2003'de Kırgız topraklarında Rusya üssünün yerleşmesi, Orta Asya'daki ABD hegemonyasını tehdit altına almıştır. Kırgız siyasi elidi ise Rusya ve Çin tarafından ABD üssünün kaldırılması hakkında sürekli baskı altında bulunmuştur. ABD bu bölgedeki devamlılığını sürdürebilmek için kendi taraftarlarının iktidar başına gelmesi gerekiyordu. İç gerginliği ABD iyice kendi çıkarları doğrultusunda kullandığına şahit olabiliyoruz. Kuzey ve Güney Kırgızistan hem coğrafik hem halkların karakter özellikleri açısından farklıdır. Kuzey daha çok Ruslaşmış ve Avrupa kültürüne daha yakındır. Güney halkı ise kendi kültürünü benimsemiş milli duyguları daha fazladır. Hükümet de bu Güney-Kuzey prensibine

¹³⁶ M. Turgut DEMİRTEPE, *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*, USAK yayınları, Ankara, 2008, s.47

¹³⁷ Ş. AMANOV, *a.g.e.*, s. 122

¹³⁸ 'Kırgızya zakryvayet voennuyu bazu Manas', ('Киргизия закрывает американскую базу "Манас") <http://www.newsru.com/world/03feb2009/bakiev.html>

göre bölünmüştür.¹³⁹ Devlet başında Kuzeyli Cumhurbaşkanı olmakla beraber tüm akrabaları belli bir kutluklara sahipti. Güneyden az çok temsilcileri bulunmaktaydı. Bölge olarak da Güney arkada bırakılmış ve yoksulluk içinde yaşamaktaydı. Dolayısıyla ilk devrimde Güney halkının etkinlik göstermesi doğal bir şeydi.

Bazı eksperlere göre 2005 'Lale Devrimine' Özbekistan'ın da bir parmağı vardır. Çünkü Fergana Vadisine etkinlik gösteren Özbek milli hareketi bir yandan ve Kerimov'un iktidarını tehdit altına alan İslami Hareket Örgütü öbür yandan Özbekistan'ın faaliyete geçmesine neden olabilir.

Devrilmiş Askar Akayev'in yerine gelen Kurmanbek Bakiev döneminde 2006'da yapılan bir antlaşmayla üssün kullanımı Temmuz 2011'e kadar uzatılmıştır. ABD üs için yıllık 17,4 milyon dolar ödemektedir. Ayrıca Kırgızistan, Amerikan yardım programından 150 milyon dolar destek almıştır. Şubat 2009'da Pentagon sözcüsü Bryan Withman aylık 15,000 personelin bu Üssü kullandığını ve 500 tonluk bir kargonun yine bu Üs'ten yapıldığını belirtmiştir. Üs 2005'te Özbekistan'daki Hanabad hava üssünün kapatılmasından sonra Orta Asya'daki en önemli hava üssü olmuştur.¹⁴⁰

7 Nisan 2010'da 'Lale Devrimi' sonucunda Kurmanbek Bakiyev devrilmişti. Birinci devrimdeki gibi ABD'nin değil Rusya'nın daha çok etkinlik gösterdiğini söylemek mümkündür. En önemli nedeni de Bakiyev'in 'İki Dev'in' ortasında kurnaz politikasını yürütmesidir.

Bakiyev, 2009'daki Moskova basın toplantısında, Kırgızistan ile Rusya arasındaki ilişkileri güçlendirecek anlaşmalar imzalandığını bildirdi ve Rusya'dan gelecek mali yardımın, dünyada mali krizin sürdüğü bu dönemde Kırgızistan ekonomisine büyük yararı olacağını ifade etti. Moskova ziyaretinden genel olarak memnun kaldığını kaydeden Bakiyev, Rusya Cumhurbaşkanı Medvedev ile görüşmesinde alınan kararın, iki ülke ilişkilerini daha yüksek seviyeye çıkaracağını umduğunu söyledi. Rusya Cumhurbaşkanı Medvedev de, iki hükümet arasında

¹³⁹ Gamze DEĞİRMENCİ, 'Kırgızistan'daki Çatışmaların İç ve Dış Dinamikleri', 16 Temmuz 2010, **BİLGESAM**, www.bilgesam.com.tr

¹⁴⁰ Esra MANAVOĞULLARI, 'Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde ABD Dış Politikasında Orta Asya ve Kırgızistan', **BİLGESAM**, 20/05/2010, www.bilgesam.com.tr

alınan kararların çok ciddi olduğunu ve ortak ilişkilerin stratejik anlam taşıdığını söyledi. Medvedev, iki müttefik ülke arasındaki ilişkilerinin ortak çıkarlarına cevap verdiğini ve Orta Asya’da istikrarın ve barış korunmasında büyük rol oynadığını ifade etti. Medvedev, alınan kararlara göre Rusya’nın Kırgızistan’a 2 milyar dolar tutarında düşük faizli kredi sağlayacağını ve 150 milyon dolar karşılıksız mali yardımda bulunacağını bildirdi. Kırgızistan’ın Rusya’ya olan 180 milyon dolarlık borcunun da silineceğini kaydeden Medvedev, Bişkek’te Rus bilim ve kültür evi açılacağını, Kırgızistan’da "Kambar-Ata 1" hidroelektrik santralinin inşaatına destek sağlanacağını da belirtmiştir.¹⁴¹

Lakin bu yardımın bedeli olarak Kırgızistan Cumhurbaşkanı ABD üssünü kapatması gerekiyordu. Dönünce Bakiyev üssün kapatılacağını resmen açıklayınca Moskova’dan 415 milyon dolar tutarında ilk para yatırımları geldi. Fakat 4 ay geçtikten sonra Bakiyev bu kez Rusya’ya sürpriz yapmıştı, üs kira bedeli üç kat yükselince (yaklaşık 60 milyon dolar) üssün kullanılması birkaç yıl daha uzatılmıştır. Rusya’nın tepkisini hemen bildirdi. Rusya medyası Bakiyev’e karşı güçlü bir kampanya düzenledi. Rusya’nın intikamının başka bir nedeni ise, Bakiyev’in Kırgızistan ve Rusya ortaklığıyla gerçekleşen ‘Kambar-Ata’ hidroelektrik santralin inşasına Çin’i de ortak etmek çabalarıdır.¹⁴²

Bakiyev’in yerine gelen Roza Otunbayeva geçiş hükümetin Cumhurbaşkanı olarak tayin edildi. Güç dengesini sağlamak için ‘İki Devlin’ çıkarlarını eşit tutmak çabasındadır. Halihazırda ülkenin Güneyinde ABD’nin ikinci askeri üssü açılmaktadır. ABD’nin Kırgızistan’daki Elçiliğinin basın sözcüsünün açıklamasına göre üssün inşasına 5,5 milyon dolar harcanacaktı. Fakat Kırgızistan’ın Savunma Bakanlığı’nda henüz bu konu hakkında antlaşmalar yapılmadığını öne sürüyordu. 2009’da Rusya Cumhurbaşkanı Medvedev’in ziyareti sırasında Kırgızistan’ın Güneyinde Kolektif Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde yeni üssün açılması hakkında ön antlaşma imzalamışlardı. Antlaşma ise 1 Eylül 2009’a kadar

¹⁴¹ ‘Kırgızistan’daki Amerikan askeri üssü kapatılıyor’, 4.02.2009.

<http://www.milliyet.com.tr/kirgizistan-daki-amerikan-askeri-ussu-kapatiliyor/dunya/sondakikaarsiv/02.09.2010/1055427/default.htm>

¹⁴² Ç. İŞKAUSKAS, ‘Kırgızistan: Rusya ve ABD Yarışma Alanı’, (Чесловас ИИИКАУСКАС, ‘Киргизия как полигон соперничества России и США’), CENTRASIA, 04.05.2010, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1272955620>

imzalanması gerekiyordu. Fakat bugüne kadar bu antlaşmanın olup olmayacağı hakkında hiç bilgi yoktur.¹⁴³

AGİT başkanlığını yapan Kazakistan ise Kırgızistan'daki olaylara ters baktığını göstermiştir. Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan'daki kanlı olayları ve yağmayı kınadı. Evronews kanalına demeç veren Nazarbayev, kardeş ve komşu Kırgızistan'da yaşanan olaylardan "büyük acı" duyduğunu belirtmiştir. 'Ülkede istikrar yoksa, hiçbir şey olmaz' diyen Nazarbayev, öncelikle halkın doyurulması ve işsizlere iş verilmesi gerektiğini söylemişti. AGİT dönem başkanı olarak Kırgızistan'a özel bir temsilci gönderdiğini belirten Nazarbayev, AGİT Sekreteryasından bir yetkilinin daha Bişkek'e gideceğini bildirmişti.¹⁴⁴ Fakat Kazakistan hükümeti Kırgızistan'la sınırını hemen kapatmıştır. Bu olay iki devlet ve halk arasındaki soğukluğa neden olmuştur. Sınırın kapatılmasıyla Kırgızistan ekonomik bunalıma uğramıştır. Zira Kazakistan üzerinden geçen mallar sınırdan geçemediği için ekonomik kayıplar yaşamıştır. Lakin Kazakistan tarafı Kırgızistan'a yardım olarak 11 milyon 600 bin dolar göndermiştir.¹⁴⁵ Ayrıca Şubarkul elektro santralın işlemesine 5,8 milyon dolar yatırmıştır.¹⁴⁶

27 Haziran 2010'da Kırgızistan'da 'Yeni Anayasa'sı' halk referandumuyla kabul edildi.¹⁴⁷ Ülke ona göre parlamento yönetim biçimine sahip bir devlet oldu. 10 Ekim 2010 tarihine seçimler yapıldı, parlamentodaki 120 sandalye için 29 parti kendi aralarında mücadele etmiştir.

1 Kasım 2011'de yapılan Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Almazbek Atambayev seçimi kazanarak Kırgızistan tarihindeki dördüncü cumhurbaşkanı oldu. Fakat 1 Aralık 2011'deki Cumhurbaşkanlığı törenine davet edilmiş Kazakistan

¹⁴³ A. ŞUSTOV, 'Kırgızistan'daki ABD'nin İkinci Askeri Üssü', (Александр ШУСТОВ, «Вторая военная база США в Киргизии»), 10.03.2010. <http://www.newsland.ru/News/Detail/id/471680/>

¹⁴⁴ Lale Devri'ni bitiren kadın, <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=129168>

¹⁴⁵ Kazakistan Kırgızistan'a Yardım Olarak 11,6 Milyon Dolar Gönderecektir, (Премьер-Министр РК подписал постановления об оказании гуманитарной помощи Кыргызстану на сумму 11,6 млн. долларов), **İNFORM**, 20.07.2010, <http://www.inform.kz/rus/article/2288051>

¹⁴⁶ Kazakistan Kırgızistan'a 11,6 Milyon Dolar Gönderecektir, (Казахстан направит в Кыргызстан 11,6 млн. Долларов), 20.07.2010, http://spy.kz/Vlast_i_Politic/Kazahstan-napravit-v-Kyrgyzstan-1-6-mln-dollarov/

¹⁴⁷ 'Kırgızistan'da yeni anayasa kabul edildi', **PRESSMEDYA**, 28 Haziran 2010, http://www.pressmedya.com/haber_detay.asp?haberID=2551

Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in gelmemesi gelecek iki toplum arasındaki ilişkilere yansiyabilir.

2.3 Kazakistan ve Kırgızistan'ın Nüfusu

2.3.1 Kazakistan: SSCB'den Kalan Uluslar Laboratuvarı

Orta Asya ülkelerinin özelliklerinden biri çok uluslu olmasıdır. İkinci Dünya Savaşı zamanında Orta Asya'ya Kafkasya'dan, Doğu Avrupa'dan sayısız insanları trenle getirmişlerdir. Yüz binlerce Çeçen, Alman, Türk, Ukrayna, Kırım Tatarları için Orta Asya ikinci vatanı haline geldi. Bu olaylar en çok Kazakistan'ı etkilemiştir. Diğer komşu ülkelere göre Kazak halkı kendi ülkesinde azınlık haline düşmüştür. Kendisi açlıktan çıkan Kazak halkı aç ve evsiz dış ülke halklarına konut ve yemek vermek zorunda kalmıştı.

Kazakistan ve Kırgızistan siyasetindeki milli politikayı inceleyecek olursak Kazakistan'da sivil-teritorial milliyetçilik Kırgızistan'da ise etnik milletçilik fark edilmektedir. İki ülke de çok uluslu devlet olsa bile milletlerarası ilişkileri oluşturmadaki kullandığı politika farklıdır. Örneğin, Kırgızistan bağımsızlık kazanmasından itibaren Kırgızlara özgü milli devlet kurma arzusu vardı, zira ülke ismini Kırgız Cumhuriyeti olarak adlandırması Kırgızlar dışındaki ulusları ötekileştirdi diyebiliriz. Kazakistan tarafı ülkenin çok uluslu olduğundan dolayı böyle adımlar atmadı. Kazakistan, Kazaklar dışında Kazakistan'da yaşayan uluslara birçok hak tanıyarak toplumun barış içinde yaşamasını sağladı.

II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası Kazakistan'ın nüfus dengesi değişmiştir. Savaş zamanında 'güvenilmeyen halkları' Kazakistan'a sürgüne göndermişlerdir. Binlerce Kafkas halkı (Çeçen, İnguş, Ahıska Türkleri, v.s.)*, Alman, Kore ve Slav

* Kuzey Kafkasya'da yaşayan halklar.

halkları o zamanlarda Kazakistan'a zorla gönderilmiştir. Bu olay Kazakistan'ın yerel halkı olan Kazakları azınlık haline getirmiştir.

1937'de SSCB Uzakdoğu'sunda yaşayan Korelileri casusluk yaptıkları bahanesiyle topyekun Orta Asya'ya sürmüştür. Daha sonra 1940'da Ukrayna ve Beyaz Rusya'da yaşayan Polonyalıları aynı bahanelerle sürmüşler, 1941'de Volga Alman cumhuriyeti lağvedilerek, bu cumhuriyetteki ve Rusya'nın diğer bölgelerindeki Almanlar ve 1942'de St. Petersburg çevresindeki Finliler Orta Asya'ya topyekûn sürülmüşlerdir.¹⁴⁸

II. Dünya savaşının sonuna doğru (1943-1944) Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Kırım'dan Tatarlar, Grekler, Ermeniler, Kuzey Kafkasya'dan Karaçaylar, Balkarlar, Çeçenler, İnguşlar, Kabardaylar, Gürcistan'dan casusluk suçlamasıyla Ahıska Türkleri, Azeriler, Hemşinliler, Kürtler ve Kalmuk cumhuriyetinden Kalmuklar Orta Asya'ya özellikle Özbekistan ve Kazakistan'a sürülmüşlerdir. Resmi kayıtlara göre 1949 yılına kadar Orta Asya'ya sürgün edilen kişi sayısı 2.300.233'dür.¹⁴⁹ Sonuçta II. Dünya Savaşı sonrası Kazakistan'da Kafkas ve Slav halklarının artışı fark edilebilir düzeydedir.

Bağımsızlık sonrası Kazakistan'ın 'etnik çatışmalar' vatanına dönme şansı yüksekti. Zira Kazakistan'da o sırada yüzden fazla farklı ulusa mensup halklar yaşamaktaydı. Ne var ki Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in yürüttüğü 'müsamaha' siyasetinden dolayı ülkede büyük kapsamlı çatışmalar yer almamıştır. Fakat Kazakların az bulunduğu bölgelerde az çok çatışmalar olmuştur.

Kazakistan'ın ABD ve diğer Batı Avrupa örneğinde bir "çok kültürlülüğü" devlet söylemi olarak kullanılmasının bazı öznel ve nesnel sebepleri vardır. Kazakistan, devletini kurucu bir halk olarak. Kazakların dil ve kültürünün mevcut gelişim seviyesi, diğer halklar için bir cazibe merkezi değildir. Dolayısıyla bir Kazak etnisitesi etrafında birleşme söz konusu olmamıştır. Kuzeyde yoğunlaşmış Rus nüfus, Rusya'da 1993–1995 yıllarında yükselişe geçen yayılmacı politikalar; güneydeki

¹⁴⁸ Ali YİĞİT, 'Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı', **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** **Fırat University Journal of Social Science**, Cilt: 10 Sayı: 2, Sayfa: 001-015, ELAZIĞ-2001, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt11/sayi1/099-114.pdf>

¹⁴⁹ A.g.m., <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt11/sayi1/099-114.pdf>

Özbek nüfusunun yoğunluğu gibi sebeplerden dolayı siyasal bir söylem olarak “çok kültürlülük” politikası izlenmiştir.¹⁵⁰ Bu sebeplerden dolayı anayasada 7. babın 1. maddesi ‘Kazakistan Cumhuriyeti’ndeki devlet dili Kazak Dili’, 2. maddesindeki ‘Devlet kurumlarında ve yerel yönetim organlarında Rus Dili, resmi olarak Kazak Diliyle eşit kullanılır’ denmektedir. 3. maddesinde ise Kazakistan’da yaşayan halkların dillerini kapsayacak şekilde şöyle yazılmaktadır. ‘Devlet, Kazakistan halkının dillerini öğrenmek ve geliştirmek için ortam oluşturmaya destek sağlar’.¹⁵¹

Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev 12 Ekim 2004 yılında Bilim ve Eğitim Çalışanları Kurultayında: *‘Bizim halkımızı bizim ülkemizin bütün vatandaşlarını, şu anda Rus Dili birleştirmektedir. Tarihi oluşum böyle gerçekleşti. Ve bundan hiç kimse suçlu değildir. Kazak Dilinin böyle bir rolü yerine getirmesi için vakit gerekmektedir. Bunun için olayı acele ettirmenin gereği yoktur’*.¹⁵²

2009 nüfus sayımında Kazaklar %60’ı aşmıştır. Sayımda Kazakistan’ın nüfusunun 16 milyon 196 bin kişi olduğu açıklanmıştır. Sayıma göre Kazakların oranının yüzde 63,6 Rusların oranının yüzde 23,3 olduğu belli olmuştur. Ukraynalılar nüfusun yüzde 2’sini, Uygurlar yüzde 1,4’ünü, Tatarlar yüzde 1,2’sini, Almanlar yüzde 1,1’ini oluşturmuştur. Çeşitli küçük toplulukların toplamı ise nüfusun yüzde 4,5’ini temsil etmiştir ve onların içinde Kırgızlar sayısı 23274 kişidir.¹⁵³

Bugünkü Kazakistan hükümetinin yürüttüğü politikanın esas amacı toplumda uluslararası barışı sağlamak ve etnik çatışmaları önlemektir. Kazakistan’ın ideolojisinin temelinde çok ulusluluk, Kazakistan toplumun çıkarları ve zenginliği olarak nitelendirilmektedir. Kısacası yaklaşık yüz yıldan bu yana büyük çalkantılar yaşayan Kazakistan nüfusunun etnik yapısı henüz yeni dengelenmektedir. Yapılan

¹⁵⁰ İkbâl VURUCU, ‘Sovyetlerden Kazakistan’a Etnik İlişkiler Sistemine Bir Bakış’, **AYTMATOV**, 01 Nisan 2008, <http://www.aytmатов.org/tr/sovyetlerden-kazakistana-etnik-iliskiler-sistemine-bir-bakis>

¹⁵¹ **Kazakistan Cumhuriyeti’nin Anayasası**, 1995 yıl 30 Ağustos.

¹⁵² İkbâl VURUCU, **a.g.m.**, <http://www.aytmатов.org/tr/sovyetlerden-kazakistana-etnik-iliskiler-sistemine-bir-bakis>

¹⁵³ Kazakistan 2009 Nüfus Sayımı, http://www.stat.kz/p_perepis/Pages/default.aspx

hesaplamalara göre 2025 yılında ülkede Kazak nüfus oranı % 75'e yükselirken Slav nüfusun oranı da % 10'un altına düşecektir.¹⁵⁴

2.3.2 Kırgızistan'ın Demografik Yapısı ve Özellikleri

Kırgızistan topraklarında yaşayan halklar sayısı, konuşulan diliyle, din, kültür ve antropolojik bileşimiyle birbirinden farklıdır. Kırgızistan da Kazakistan gibi çok uluslu devlettir. Ülkede her milletten insan bulmak mümkündür. Örneğin, Yunanlar, Bulgarlar, Çekler, İranlılar, Kürtler, Finler, Slovaklar, Amerikalılar, Araplar, Kübalılar, Macarlar, Hollandalılar, Asurlar, Vietnamlılar, Arnavutlar, Fransızlar, Avusturyalılar ve Hırvatlar.

2009'daki sayıma göre Kırgızistan nüfusu 5 362,800 kişiyi bulmuştur. Nüfusun %71'ini Kırgızlar oluştururken, ikinci sırada %14,3'le Özbekler; üçüncü Sırada ise %7,5 ile Ruslar gelmektedir.¹⁵⁵

Son zamanlarda Kırgızların ve Orta Asya halklarının nüfus artışı fark edilmektedir. Özbekler, Uygurlar, Kazaklar'ın sayısı artmaktadır lakin Rus, Alman, Ukraynalı, Tatar ve Yahudilerin sayısı yıl geçtikçe azalmaktadır. Bu durum çoğu milletlerin kendi tarihi vatanına göç etmesiyle ya da dış ülkelere yerleşmek maksadıyla gitmesiyle açıklanmaktadır. Kırgızistan topraklarında barınan tüm uluslar ve milletler bu ülkenin halkı olarak algılanmaktadır. Kırgızlar ise Türkî halkların içindeki en eski halkı olarak; ülkenin yerli halkı olarak sayılır.

1897'deki Rusya nüfus sayına göre Kırgızlar 600 bin kişiyi oluşturmuşlardı.¹⁵⁶ En çok derli toplu yaşadığı yerler Narın Bölgesi, Istık-Köl'un batı tarafı, Talas ve Çu Bölgeleri'nin doğu tarafı, Fergana Vadisi'nin dağlarıdır. Çu, Talas, ve Istık-Köl

¹⁵⁴ Ali YİĞİT, a.g.m., <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt11/say11/099-114.pdf>

¹⁵⁵ 'Kırgızistan'ın 2009 yılındaki Nüfus Sayımı', <http://212.42.101.100:8088/nacstat/node/12>

¹⁵⁶ 'Kırgızistan Nüfusunun Etnik Bileşimi', <http://www.welcome.kg/ru/kyrgyzstan/population/sostav/>

Bölgeleri'nde Kırgızlar diğer halklarla birlikte yaşamıştır. Bugünde iç göçün güçlenmesiyle Kırgızların sayısı şehirlerde çoğalmaktadır.

Ruslar Kuzey Kırgızistan'a 1860'lı yıllarında, Güney Kırgızistan'a 1893'ten itibaren göç etmeye başlamışlardır. O zamanlar Çarlık Rusya'sı sömürgecilik politikasını gerçekleştirmek amacıyla Rus halkının Kırgız topraklarına toplu göç etmesini sağlamıştır. Toplu göçün ikinci aşaması İkinci Dünya Savaşı zamanında, 1941-1945 yıllar arasında tespit edilmiştir. Büyük fabrikaların tahliye edilmesiyle ülkeye yüksek vasıflı işçiler, yaralıları, ihtiyarlar ve yetimler gelmişlerdir.¹⁵⁷

Rusların toplu olarak yaşadığı bölgeleri Çu Bölgesi, Istık-Köl'ün doğu tarafı, Talas Bölgesi ve özellikle Bişkek şehridir. Özbekler ise Fergana Vadisi'nde Hokand Hanlığı kurulmadan önce yaşamışlardır. Özbekler Kırgızistan ile Özbekistan sınırındaki Oş ve Jalal-Abad şehirlerinde oturmaktadır.

Ukraynalılar Kırgız topraklarına Ruslarla beraber gelmiştir. Onlar çoğunluk Çu Bölgesi'nde ve şehirlerde yoğunlaşmışlar; ve sayıları 50,4 bin kişiyi bulmuştur.¹⁵⁸

Tatarlar Kırgızistan'a XX. yüzyılın başında yerleşmiştir. Tatarlar Kırgızistan'a Kırgız gençlerini okuma-yazmaya öğreten ve onlara okullar açan ilk Ceditçiler dalgasıyla gelmiştir. Tatarların birçok kısmı şehirlerde yoğunlaşmışlardır. Kırgızistan'da kökeni Tatar olan aydınlar ve tüccarların sayısı oldukça fazladır.¹⁵⁹ Ülkede 2009'daki sayımda 45,4 bin Tatar kaydedilmiştir.¹⁶⁰

Dunganlar Kırgızistan'a 1877-1878 yıllarında Çin'in Kuzey-Batı tarafından gelmiştir. Dunganlar Çu Vadisi'nde (Tokmak kenti, Aleksandrovka, Milyanfan ve Ken-Bulun köylerinde) ve Istık-Köl Bölgesinde (Karakol, Irdık Köyünde)

¹⁵⁷ 'Kırgızistan Nüfusunun Etnik Bileşimi', <http://www.welcome.kg/ru/kyrgyzstan/population/sostav/>

¹⁵⁸ G.D. DANİLÇENKO, 'Petrovka Köyündeki Ukraynalıların Aile Tarihinin Kültürel Analizi', (Г.Д. ДАНИЛЬЧЕНКО, 'Социокультурный анализ семейных историй украинцев села Петропавловка'), <http://studhelps.ru/14/dok.php?id=s127>

¹⁵⁹ Rusya ve Dış Ülkelerdeki Tatarlar, (Татары в России и за рубежом'), http://tatarstan.ru/?DNSID=b6cef243583cb81886cedc08c9353467&node_id=3044

¹⁶⁰ 'Kırgızistan'ın 2009 yılındaki Nüfus Sayımı', <http://212.42.101.100:8088/nacstat/node/12>

oturmaktadır. Dili Çince fakat dini İslam olan Dunganlar çiftçilik ve ticaretle geçinmektedir.¹⁶¹ 2009'daki sayıma göre Dunganlar 58,4 bin kişidir.¹⁶²

Uygurlar Kırgızistan'a XX. yüzyılın başında göç etmişlerdir. XX. yüzyılın ortasında göçün ikinci safhası tespit edilmiştir. Onlar Çin topraklarında gerçekleşen 'kültür devrimi' sonucunda vatanlarını terk etmek zorunda kalmışlar. Özellikle Bişkek, Tokmak ve Karakol şehirlerine yerleşmişlerdir.¹⁶³ 2009'daki sayıma göre Uygurlar 48,5 bin kişidir.¹⁶⁴

Kazaklar ezelden beri Kırgızlarla komşu olarak yaşamışlardır. Kazaklar Kırgızistan'ın tüm topraklarında bulunur. Çoğu Çu ve Talas bölgelerinde oturuyorlar. Özellikle ticaret ve hayvancılıkla uğraşmaktadır.¹⁶⁵ 2009'daki sayıma göre Kırgızistan'da yaşayan Kazaklar sayısı 42,6 bindir.

2.3.3 Kazakistan ve Kırgızistan'ın Milletlerarası Politikası

SSCB yıkılınca birçok sorunlar Orta Asya ülkelerine miras olarak kalmıştır. Onların içinde ülkelerin çok uluslu olmasıdır. Hem SSCB döneminde hem Bağımsız sonrası Orta Asya ülkeleri etnik sorunlara şahit oldular. Ülke bütünlüğünü korumak için milletlerarası sorunları önlemde her bir ülke farklı politika izlemişti. Orta Asya ülkelerin içinde en büyük etnik sorun Kazakistan'dı. Bağımsızlığı kazandığında kendi ülkesinde yerel Kazak halkı azınlık halindeydi. Bu yüzden uluslararası barışı sağlamak Kazakistan politikasının esas amacıydı. Kazak milletçiliğin güçlendirmek ülkeni parçalayacaktı. Kırgızistan'ın farklılığı Kırgız hükümeti bağımsızlığı ilan ettiğinde bir milli devlet kumaya çalıştılar. Devlet ismi Kırgız Cumhuriyeti oldu

¹⁶¹ Rusya'daki Sanayi Kapitalizm Dönemindeki Kırgızistan, ('Киргизия в период промышленного капитализма в России,'), http://www.for.kg/ru/kyrgyzstan_history/1/28/

¹⁶² 'Kırgızistan'ın 2009 yılındaki Nüfus Sayımı', <http://212.42.101.100:8088/nacstat/node/12>

¹⁶³ Rusya'daki Sanayi Kapitalizm., **a.g.m.**, http://www.for.kg/ru/kyrgyzstan_history/1/28/

¹⁶⁴ 'Kırgızistan'ın 2009 yılındaki Nüfus Sayımı', <http://212.42.101.100:8088/nacstat/node/12>

¹⁶⁵ 'Kırgızistan Nüfusunun Etnik Bileşimi', <http://www.welcome.kg/ru/kyrgyzstan/population/sostav/>

başka bir deyişle sadece Kırgızlara özgü bir devlettir. Dolayısıyla diğer etnik azınlıkları ötekileştirmiş gibi oldu.

Kazakistan ve Kırgızistan resmi siyasi tutumunda kendisini çok uluslu devlet olarak tanımlıyor. Bunun sebebi ülkede 100'den fazla farklı etnik mensupların bir arada yaşamasıdır. Kazakistan yönetiminin ulus devlet kurma konusunda acele etmiyorlar. Kazak aydınlarının Kazakistan'ın yürüttüğü politikasına itirazı vardı. Zira Kazakistan'ın çok ulusluluğu aydınlar arasında iki eksen tartışılmaktadır. Bunlar:

1) Kazakistan çok kültürlü bir ülke midir?

2) Çok kültürlülük içinde Kazak etnisitesinin yeri nedir? Konuyu fazla uzatmamak için her iki soruya da temsili nitelikte örnekler sunmak doğru olur.

Anayasada kullanılan “Kazakistan Halkı” sözüne karşı çıkanların tutumunda “Kazakistan’da sadece bir halk var, o da Kazak Halkı. Diğerleri ise sadece daim ata mekânları, vatanları ayrı halkların temsilcileridir. Örneğin, Ruslar Rusya’da Ukraynalılar Ukranya’da, Almanlar Almanya’da oturmaktadır.¹⁶⁶ Kazakistan pek çok milletin vatanı değil, Kazakların vatanıdır. Burada diğer halklara bir gün gidecek olan ve geçici olarak burada bulunan etnik gruplar olarak bakılmaktadır. Kazak vatanı olması tarihsel bir dayanak olarak ta anayasada da yer alan “ezeli Kazak yeri” olması gösterilmektedir. Bu tutum sahipleri, felsefi açıdan “millet” kavramının tanımını ele alarak, Kazakistan’da millet olarak adlandırılan etnik grupların millet olamayacağı üzerinde durulmaktadır. Millet: “İnsanların, ekonomik, coğrafi, dilsel, kültürel, psikolojik bağlarla birleştiği süreklilik arz eden bir topluluk” olarak ele alınmaktadır. Yani milletin millet olarak en önemli özelliği toprak bütünlüğü ve kendi sınırının olması şart. Millet insanların uzun süre boyunca bir coğrafi mekânda, kaynaşarak yaşaması neticesinde oluşur. Kazakistan topraklarında Kazak halkı temel millettir.” Kazakistan’ın çok milletli bir devlet olmadığını belirten bu yaklaşım, Kazakistan’ın milli bir devlet olduğunu sürekli vurgulamaktadır.¹⁶⁷ Fakat devlet yöneticileri bu konuda duygusal davranmıyorlar. Zira Kazakistan’ın kuzeyinde Rus

¹⁶⁶ R. DUMAN, ‘Ult degenimiz ulı ugım’ (‘Millet Bu Büyük Anlamdır’), **Ömür Dergisi**, Ocak 2004, No: 1, (2)

¹⁶⁷ Rahmankul BERDİBAYEV, ‘Kazakistan Halkı’ **Jas Alaş Gazeti**, 23 Ekim 2004

halkının ağırlığı yüksektir. Bu tartışmalar kendini “kavramlar” düzeyinde göstermektedir. Kavramların anlamlandırılmasında ana parametre Kazakistan’da yaşayan halkların arasındaki sosyal bağın sağlanmasında Kazak etnisitesinin kültürel değer ve sosyal normlarının oynayacağı roldür. İlk dönem tartışmalardaki, ultşıldık ve ultcandılık olarak kendini gösterir. Ultşıldık (milliyetçilik), Ultcandılık (Milli vatanseverlik) olarak kavramsallaştırılmıştır.

Kazakistan Rus halkının ağırlığı varsa Kırgızistan’ın Güneyinde Özbek halkının ağırlığı vardır. Kırgızistan toprakları içerisinde kalan “Oş” kentinin nüfus ağırlığı Özbekler tarafından oluşturulmaktadır. Burada kurulmuş olan ve Özbek azınlıklarca desteklenen “Özbek Adalet Partisi”, Kırgız Akayev rejiminin en önemli muhalefetlerinden birisiydi. Partinin en önemli hedefi; bu bölge yasayan Özbek azınlığa özerklik verilmesi, Özbekçenin resmi dil olarak tanınması olmuştur. Bununla beraber, sınırları dışında en fazla Özbek azınlığa sahip olan Özbekistan, etnisite kartını kullanmamakta ayrıca radikal İslam destekçisi olabilir düşüncesi ile azınlık Özbeklere yönelik olarak cifte pasaport verilmesi gibi taleplerde de bulunmuştu.¹⁶⁸ Ancak bu taleplerden öte, daha da önemli olarak, iki topluluk arasındaki en ciddi sorun verimli tarım arazilerinin yeniden dağıtımı konusundaydı. Ayrıca konut eksikliği ve giderek kötüleşen ekonomik durum ve bundan en çok Kırgızlar olumsuz etkilenmekteydi, uzun dönemdir var olan etnik gerilimi ciddi bir çatışmaya dönüştürdü ve 1990’da patlak veren olaylarda yaklaşık 300 kişi ölürken, 1000’in üzerinde kişi de yaralandı.¹⁶⁹

Bu çatışma sadece Kırgız hükümetine değil diğer Orta Asya ülkelerine uyarıydı. Zira Orta Asya’nı her bir ülkesi aynı sorunla karşı karşıya gelebilirdi. Özellikle Kazakistan’da etnik çatışmanın çıkması çok kolay gözükmekteydi. Kırgız Cumhurbaşkanı Askar Akayev’in önceliğiyle 1990 senesinde Kırgızistan’ın Halklar Asamblesi adıyla kurulan yarı-resmi bir kuruluş aracılığıyla ülkedeki azınlıkların

¹⁶⁸ Kodaman TİMUÇİN ve Birsal HAKTAN, ‘Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politika’, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:16, Sayı:2, Elazığ, 2006, sf:418

¹⁶⁹ Turgut DEMİRTEPE, ‘Kırgızistan’da Etnik Çatışma: Bakiyev’in Gölgesi mi?’, **USAK**, 17.06.2010, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1530>

liderleriyle sıcak ilişkiler geliştirdi.¹⁷⁰ Akayev'in özellikle 1990'lardaki liberal politikaları azınlık gruplarına sosyal ve ekonomik sistem içinde etkinliklerini genişletebilmeleri imkânını verdi. "Kırgızistan ülkedeki tüm halkların ortak evidir" sloganı çerçevesinde kuşatıcı bir politika izledi.¹⁷¹ Kazakistan hükümetinin de böyle bir kuruma ihtiyaç duyuyordu. 1992'de Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev tarafından Kazakistan Halklar Asamblesi kurulmuştur.¹⁷² Toplumda uluslararası çatışmalara yol vermemek için Kazakistan Halklar Asamblesine özel haklar tanımıştır. Onların en önemlisi meclise seçime girmeden Kazakistan Halklar Asamblesinden 9 milletvekili seçiliyor.¹⁷³

Milletler arasında dengeyi sağlamak için Kazakistan Hükümeti baskıcı siyaset yerine 'yumuşak politika' siyasetini seçmiştir. Kazakistan Anayasa'sının 7. Maddesinde: 'Kazak Dili Kazakistan'ın resmi dili fakat Rus Dili de Kazakçayla aynı anlamda toplumun ve devlet kurumlarında kullanılır' demiştir. Rus Dilinin dil statüsü Kırgız Anayasasında aynı belirlenmişti.

Kazakistan'ın etnik azınlıklara yaptığı politika her zaman başarılı olamamıştı. Kırgızistan'ın Güneyinde yer alan olaya benzer durum Kazakistan Doğusunda da izlenmiştir. Oş olaylarından farklılıkları insan kaybı olmadı ve devlet tarafından olay büyütülmeden bastırıldı. 1999 yılında birçok Rus milletçileri Kazakistan'ın Öskemen şehrinde Rus Otonomisi'ni kurma çabalarını göstermişlerdir. 'Rus' teşkilatının lideri Viktor Kazimirçuk (diğer isimleri Pugaçev, Moskovalı Çe Gevara) bu çabaları için tutuklanıp hapishaneye atılmıştır. Onların düşüncelerine göre Rusların ağırlığı olan Kazakistan'ın kuzeyinde Rus Otonomisi kurularak Rus Dili tüm ülkede Devletin resmi dili konumuna gelmesi gerekiyordu.¹⁷⁴

¹⁷⁰ D. DERKEMBAYEV, A. BOKOMBAYEV, 'Kırgızistan'ın Halklar Asamblesi: 'Birlikte ve Barışta', ama kiminle?, (Д.ДЕРКЕМБАЕВ, А.БОКОМБАЕВ, 'Ассамблея народов Кыргызстана: "В единстве и согласии", но с кем?'), **CENTERASIA**, 06.11.2005, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1131230040>

¹⁷¹ Turgut DEMİRTEPE, a.g.m., <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1530>

¹⁷² Kazakistan Halklar Asamblesi, <http://www.assembly.kz>

¹⁷³ Kazakistan Cumhuriyeti'nin Meclisi, <http://www.parlam.kz>

¹⁷⁴ D. STAROSTIN, 'Viktor Kazimirçuk: Bizi Manidar Boğmak İstediler', (Дмитрий СТАРОСТИН, «ВИКТОР КАЗИМИРЧУК: «НАС ХОТЕЛИ ПОКАЗАТЕЛЬНО УДАВИТЬ»»), **Московские новости**, N47, 08.12.2006, s. 12-13

Kazakistan'ın Rus ayrılıkçılığın önlemek için Kazaklar az olan Kökşetau Bölgesin Torgay Bölgesi'yle, Doğu Kazakistan Bölgesi'ni (Kazakların ağırlığı sadece %27,2) Semey Bölgesi'yle (Kazaklar %51,9), Karagandı Bölgesi'ni (Kazaklar %17,2) Jezkazgan Bölgesi'yle (Kazaklar %46,1) birleştirmiştir. 1999'daki resmi sayımda artık Rusların ağırlığı olan bölge kalmamıştır.¹⁷⁵ Aynı siyasi teknolojiye Kırgızistan'da Oş olaylarından sonra Özbeklerin güneydeki ağırlığını azaltmak için kullanılmıştı. 1999'da Oş bölgesinden Batken ayırarak yeni bölgeyi oluşturmuşlar.¹⁷⁶

Kazakistan hükümetinin milletlerarası politikasının diğer önemli projesi 'Kazakistanlı' kimliğini yaratmasıdır. 2004 yılında N. Nazarbayev Halklar Asamblesi toplantısında yaptığı bir konuşmada "Bir bütün olarak Kazakistan Milleti"nin oluşturulması fikrini ifade etmesinden sonra kamuoyunda yoğun bir şekilde bu konu tartışılmaya başlanmıştır.¹⁷⁷ Konunun ele alınması genel olarak eleştirel noktada gerçekleşmiştir. Tenkidin yoğunlaştığı nokta Amerikan halkı benzetmesinde kendini gösterdi. Amerika çeşitli halkların göçüyle ortaya çıkmış, yerli halklara soykırım yapmış, kendi aralarında kuzey-güney diye uzun yıllar savaşmış ve bu savaşlar neticesinde de coğrafi olarak birleşmiş bir haklar yığındır. Amerikanlık milliyetsizliktir. Eleştirinin diğer bir yönü de bütün halkların birleştirilerek Kazakistanlı adında bir milletin oluşturulacağı yargısıdır. Bu proje yerel Kazak halkı tarafından destek bulamadı hatta etnik çatışmaların çıkmasına neden olabildi.

2007 yılında Kazakistan'da birçok etnik çatışmalar yer almıştır. Bu çatışmalar Kazakistan yönetiminin prestijini düşürüyordu. Kazakistan'ın milletlerarası politikasının eksiklikleri bu çatışmalar sırasında görünmüştü. Çatışmaların özelliği yerel Kazaklarla diğer milletler (Çeçen, Kürt, Uygur ve Özbek) arasında olmuştur. Kazakistan hükümeti milletlerarası politikasını gerçekleştirirken Kazak dilini feda etmektedir. Kazak dili resmi dil olmasına rağmen toplumda ve devlet iş yerlerinde Rusça daha fazla kullanılmaktadır. Aynı sorun Kırgızistan'da da mevcuttur.

¹⁷⁵ D. STAROSTİN, **a.g.m.**, s. 12-13

¹⁷⁶ Kırgızistan'ın İdari Taksimatı, Batken Bölgesi, <http://www.kyrgyzstan.sk.uz>

¹⁷⁷ Amangeldi AYTALI, 'Ultsızdık, Ultşıldık, hem ultjandılık', (Milletsizlik, Milletçilik ve Milli Vatanseverlik) **Kazak Edebiyatı**, N: 14 (2540), 10 Sevir 1998, s. 156-169

Orta Asya'nın çok uluslu olması bu bölgede çıkarları var ülkelere koz olmaktadır. Bu yüzden Orta Asya ülkeleri iç politikasını yürütmede etnik azınlıkları her zaman dikkate almak zorunda kalıyorlar.

Orta Asya'nın en kanlı etnik çatışması 2010 yılında Kırgızistan'daki devrimin sonucu olarak tekrar Kırgızistan'ın güneyinde patlak verdi. Özbeklerin bağısız olma arzuları sonucunda Özbek ve Kırgız milleti Oş, Uzgen, Karasu ve Aravan kentlerinde birbirine girdiler. Geçici Hükümetin açıkladığına göre toplam ölü sayısı 2000 kişiyi bulmuştur.¹⁷⁸

Ülkede milletlerarası politikanın başarı olması için ilk önce siyasi istikrar ve sosyal durumun iyi olması gerekmektedir. Buna yönelik devlet tarafından uygulanacak politika da hem yerel halkın hem etnik azınlıkların da rızasını kazanmalıdır.

2.3.4 Kazak-Kırgız İlişkisindeki Soyların Önemi

'Soy', 'akrabalık bağları', 'kabile' ve 'aşiret' gibi kavramlar Doğu halklarına özgü ve özellikle göçebe halkların yaşamında büyük bir önem taşımaktadır. Millet kavramı ortaya çıkmadan önce her kabile kendi başına bir topluluk oluşturmuştur. Bugünde Orta Asya halklarının içinde farklı millete ama aynı soya mensup olan kişileri rastlamak mümkündür. Kazak ve Kırgız milletin oluşturan kabileler aşağı yukarı aynıdır. Örneğin, Kazak milletin temelin oluşturan Dulat, Konırat, Kıpçak, Nayman, Bağıs* gibi kabileler Kırgız milletin içinde de bulunmaktadır.¹⁷⁹ Dolayısıyla iki taraflı ilişkilerde kabile faktörü de önem kazanmaktadır.

¹⁷⁸ 'Kırgızistan'da etnik çatışma bilançosu: 2000 ölü', 18 Haziran 2010, <http://www.haber7.com/haber/20100618/Kirgizistanda-etnik-catisma-bilancosu-2000-olu.php>

* Dulat, Konırat, Kıpçak, Nayman, Bağıs Kazak ve Kırgız halklarının temelin oluşturan kabileler. Kazaklarda Dulat, Konırat, Bağıs kabilelerinin yerleştiği yer Güney Kazakistan Bölgesidir (Şımkent ve Taraz). Kıpçak kabilesi Kuzey Kazakistan, Nayman ise Doğu Kazakistan'dadır. Kırgızlarda Dulat,

Kırgız boyları arasına Kazak adıyla giren ve birçok boyun içinde yerini alan bazı kollar ve boylar bugün Kazaklar arasında görülmemektedir. Bu isimler zamanla kaybolmuş veya Kırgızlar arasında Kazak Hanlığı döneminde yerleşmiş olan Kazakların bir bölümü kendi topraklarına geri dönmemişlerdir. Bu boylara örnek olarak Sayak** boyu içinde Kaba kolunda etnik adlandırılış şekliyle Kazak, Kaydulat kolunda Kazakbay uulu (oğlu), Çekir sayak içinde Çoro kolunda Kazak aygır, Sarıbagış boyu içinde Manap kolunda Kazaklar ve Bay Kazaklar, Tanımseyit boyu içinde Toktogul kolunda Bay Kazak gibi kolların veya etnik adlandırmaların var olduğu görülür.¹⁸⁰ Yine aynı şekilde Kazaklar arasında bugün rastlanmayan boylar da vardır. Bay Kırgız ve Canı Kırgız boylarının Kökşetau bölgesinde Maylı-Balta sahasında yaşadıkları Şohan Ualihanov'un çalışmaları belirlenmiştir.¹⁸¹

Kazaklarla Kırgızlar arasında etnik karışma ve boylar düzeyinde büyük ölçüde kaynaşma yaşanmıştır. Şakarım Kudaiberdiulu'nun ifadesine göre 'Sonraki dönemlerde Kazak adı kullanılmamış olsaydı Kazaklar da Kırgız neslinden kabul edilirdi.'¹⁸²

Önceden Kazak ve Kırgız kabileleri kendi aralarında akrabalık bağları güçlendirmişler. Çocukların bir birine evlendirerek kan bağlarını güçlendirmeye çalışmışlar. Örneğin, 1916 yılında Kırgızistan'da yer alan açlıkta Kırgızlar kendine akraba olan Kazak soylarına gitmiştir. 1930'larda Kazakistan'da olan açlıkta bu sefer Kazaklar Kırgız içindeki kendilerine akraba olan soylara sığınmışlar. Zira o zamanlarda milli duygulara göre kan bağı ilişkileri daha büyük önem taşımıştır.

Bağıs kabileleri Kırgızistan'ın kuzeyinde (Talas ve Çu Bölgesi), Kıpçak, Nayman, Konırat Kırgızistan'ın güneyindedir (Oş Bölgesi).

¹⁷⁹ Daha derin bilgi almak için Mustafa Kalkan'ın **Kırgızlar ve Kazaklar** (Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 276-282) kitabına bakınız.

** Sayak Kırgız halkının çekirdeğini oluşturan kabilelerdir. Sayak boylarının içinde ismi Kazak olan birkaç soylar bulunmaktadır. Önemli kısmı Kırgızistan'ın Narın Bölgesinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca bilgi için bkz, Kenaş Jusupov, **Kırgızlar**, (Кенеш Жусупов, **Кыргыздар**), Кыргызстан басмасы, 1991, s.20

¹⁸⁰ Mustafa KALKAN, **Kırgızlar ve Kazaklar**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 279

¹⁸¹ Çokon UALİHANOV, **Manas ve Kırgızlar Hakkında**, Çeviren: T. NASİRDİNOV, Bışkek, 2003, s.52

¹⁸² Şakarım Kudaiberdiulu, **Türk, Kırgız, Kazak ve Hanlar Şeceresi**, (Шәкәрім Құдайбердіұлы, **Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі**), Алматы, 1991, s.

Araştırmalarda ve bazı şecerelerde adı her iki halkta da tespit edilen fakat klasik kaynaklarda bulunmayan boylardan biri de Kırgızeli'dir^{***}. XVIII. asırda Jongar saldırıları sırasında Kazak topraklarına gelmişlerdir. Kazak Kırgızelileri, Kırgız halkının Solto^{****} kabilesinin bir bölümü olarak bilinirler. Zamanla Kırgız Soltoları, Kazak tayfaları ile karışmıştır. Kırgız Soltoları o dönemden itibaren Kazakların Kırgızeli boyu olarak adlandırılmaya başlamıştır. Kırgızelinin bir bölümü Konırat tayfasının birliği içine girmiştir.¹⁸³

Kazak ve Kırgızlar arasında çok dile getirilen ata sözünde 'Kazak-Kırgız bir tuğan' manası 'Kazak-Kırgız öz kardeşir'.

Bugünkü devletlerarası ilişkilerinde de 'kabilecilik' faktörü var olmaktadır. SSCB yıkıldıktan sonra ilk kan bağların güçlendiren devlet adamları Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev oldular. Nazarbayev'in kızı Aliya Akayev'in oğlu Aydar'a evlendirilmiştir. Zaten Nazarbayev konuşmalarında annesi tarafından Kırgızlarla akrabalık bağları var olduğunu ve Akayev'la kuzen olduklarını ifade ediyordu.

Akayev yönetimi de bazı muhalefet liderleri tarafından 'Kazakistan taraflı' politika izlediği diye suçlanmıştır. Akayev'i kızı Bermet de Kazakistan vatandaşı Adil Toygobayev'le evlenmiştir. Akayev'in damadı ise Kırgızistan ekonomisinin tüm sektörlerini kontrol etmiştir.¹⁸⁴

^{***} Kırgızeli şimdi Kazakların Kanırat kabilesi içindeki bir boydur. Zamanında Kırgızları Solto kabilesinin bir boyu olmuştur. Önemli kısmı Kazakistan'ın Kızıl-Orda Bölgesi'nde yaşamaktadır.

^{****} Solto Kırgızistan'ın Kuzeyinde yaşayan kabilesidir. 18 Yüzyılda birçok kısmı Kazaklara sığınmıştır. Kenaş Jusupov, **Kırgızlar**, (Кеңеш Жусупов, **Кыргыздар**), Кыргызстан басмасы, 1991, s.72

¹⁸³ Mustafa KALKAN, **a.g.e.**, s. 279

¹⁸⁴ M. SARİYEV, 'Kırgızistan: Soy veya kabile?', (Марс САРИЕВ, «Киргизия: род или племя?»), 14 апреля 2010, №14 (142), http://www.rusrep.ru/2010/14/qa_sariev/

2.4 Kazakistan ila Kırgızistan'ın Karşılıklı Bağlantıları

Kazakistan ve Kırgızistan ilişkilerinin boyutları komşuluktan çok kardeşliktir. Ne var ki SSCB'nin yıkılması ve ayrı milli kimliklerin yaratılması iki kardeş ülkenin arasındaki ilişkilerin daha çok resmi olmasına neden olmuştur. SSCB zamanında her ülke birbirine bağlıydı. Orta Asya'nın gazı Özbekistan ve Türkmenistan'dan geliyordu, Petrol Kazakistan'dan, elektrik Kırgızistan'dan. Komünizm sistemi özel sektördeki ticari ilişkileri içermediği için ülkeler arasında bağlantılar komünizm sistemine göre uygulanmıştı. SSCB yıkılınca ekonomik ve siyasi ilişkiler yeniden gözden geçirildi. Artık komşu ülkelere ihracat ettiği gaz, petrol ve elektrik karşılığında para alıyordu. Yeni kapitalist ilişkiler her devletin sadece kendi çıkarlarını düşünmeye itmektedir. Bugünde Kazakistan Kırgızistan'ın elektriğine ve suyuna muhtaçtır, Kırgızistan ise Kazakistan'ın gaz, petrol ürünlerin satın almaktadır. Ayrıca Kazakistan Kırgızistan'a en büyük miktarda yatırım yapan devlettir. Lakin bazen iki ülke arasında siyasi anlaşmazlıklar çıktığında iki taraf da ekonomik üstünlüklerin bir birine karşı kullanmaktadırlar.

2.4.1 Kazakistan ve Kırgızistan'ın Siyasi Alandaki İlişkileri

Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan bu dört ülkenin jeopolitik konumu, tarihsel deneyimi, siyasi sosyal ve iktisadi özellikleri farklı olmakla birlikte, bu ülkelerin hemen göze çarpan bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Örneğin; SSCB'nin ortak mirasçılarından olmaları, Rus faktörünün iç ve dış politikalarda etkisi, Sovyetler döneminin mirası, otoriter eğilimlerin sürmesi, genellikle Türk, Türk kökenli yada Türk Cumhuriyetleri diye anılsalar da, her birinin farklı olması ve farklılığın altını çizmesi, ulus kurma ve devlet kurma süreci içinde olmaları, piyasa ekonomisine geçişin ve dünya ekonomisine eklenme sürecinin zorluklarını

yaşamaları, Batıyla ilişkilerini geliştirme ve uluslar arası topluma zaman yitirmeden dâhil olma çabalarıdır.¹⁸⁵

Dış ülkelerle bağlantı kurmadan önce Orta Asya devletleri kendi aralarındaki SSCB'den miras olarak kalan sorunları çözmesi önemliydi. Bu sorunların içinde en çok sınır, ortak su kullanım etnik sorunlar vardı. Örneğin, Kazak-Kırgız ilişkilerindeki büyük sorunlar sınır ila ortak su kullanım sorunudur.

Kazakistan ve Kırgızistan arasındaki diplomatik ilişkiler 27 Ağustos 1992 yılında kurulmuştur. İki ülke de Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ve Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) üyedir.

İki ülke arasındaki siyasi diyalog iki yanlı ve uluslararası siyasete yönelik tutumlarında her hangi bir sorunlar bulunmamaktadır. Kazakistan siyasi ve ekonomik olarak Kırgızistan'ı desteklemektedir, Kırgızistan ise geleneksel olarak Kazakistan yanlı politika izlemektedir. Yüksek düzeydeki görüşmeler düzenli olarak yapılmaktadır.

Aynı zamanda bölgedeki su politikasına ilgili iki ülke arasında birbirine tam karşıt görüşler yer almaktadır. Son zamanlardaki Kırgızistan'daki devrimlerin tekrarlanması ve siyasi istikrarsızlık, ülkedeki kriminalin, dini radikalizmin ve irtikabın yükselme eğilimleri Kazakistan siyaset adamlarını endişe etmektedir. Dolayısıyla Kazakistan tarafı sınır politikasına yönelik tutumunu gittikçe sertleştirmek zorunda kaldı. Bu sorunların yüzünden Kırgızistan Gümrük Birliğine üye olmasına engel olmaktadır. Ona rağmen iki ülke diğer Orta Asya devletlerine göre birbiriyle daha sıkı bağlantılıdır. Kırgızistan'da olan son 'devrimden' sonra Kırgızistan'da yaşayan etnik kökenli Kazaklar Kazakistan'a toplu olarak göç etmesine neden oldu. Kırgızistan'ın büyük iş adamları Kazakistan'a kendi işlerini taşıdı.

Kazakistan ve Kırgızistan Çin'le olan ilişkilerinde aynı politikayı yürütmeye çalışmaktadır. Ne var ki ABD'nin Manas'taki Hava Üssünü tüm Kazak politikacıları

¹⁸⁵ Meşküre YILMAZ, 'Kazakistan'ın Dış İlişkileri', **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 30.03.2010, http://www.21yyte.org/tr/yazi3867-KAZAKISTANIN_DIS_ILISKILERI_.html

desteklememektedir. Libya’da olan son olaylar ve ABD’nin bölgedeki etkisi Kazakistan’ın ulusal çıkarlarına tehdit olarak algılanmaktadır.

Kazakistan’ın Kırgız turizm sektöründe ilk sırada yer alan Istık-Köl’de birkaç pansiyon otelleri bulunmaktadır. Siyasi anlamda Kazakistan Kırgız topraklarındaki etkisi Rusya ve ABD’yle birlikte ilk üçlüğe girmektedir.

Kazakistan’ın büyük bir arzusu bölgede Orta Asya Cumhuriyetleri’nin birliğini sağlayarak bir ‘birlik’ oluşturmaktır. Eğerde bir günü ‘Türk Birliği’ ya da ‘Orta Asya Birliği’ kurulursa onun başlangıcı Kazak-Kırgız birliği olabilir. Zira bölgede Özbekistan ve Türkmenistan’ın esas tutumu Orta Asya devletlerinin hiçbiriyle ortak nokta bulamıyor. Türkmenistan ‘tarafsızlık politikasını’ izlese; Özbekistan ise ‘istikrarsız’ yoksa ‘taraf değiştirme’ politikasıyla ünlü olmuştur. Kırgız Devleti ‘iki alev’in’ ortasında kalarak kendi ‘bağımsızlığını’ soyut anlamda kaybetmiştir.

Kazakistan politikasında Kırgızistan her zaman kendi çıkarlarının alanında tutulmuştur. Kırgızistan’ı Kazakistan’a birleştirmek düşüncesi zaman zaman siyaset adamları ve halk arasında duyulmaktadır.

9 Kasım 1998’de Kazakistan ve Kırgızistan arasındaki ‘Ebedi Dostluk’ antlaşması onaylanmıştır.¹⁸⁶ 1999 yılında Kırgızistan’ın ünlü siyaset adamı Feliks Kulov Orta Asya’da Konfederasyon kurup merkezin Taşkent olarak belirlenmesini sunmuştur.¹⁸⁷ Fakat bu durum Kazakistan tarafının hoşuna gitmedi.

Kazakistan ve Kırgızistan ilişkileri ‘partnerlik’ olarak nitelendirilmektedir, lakin ‘partnerlikten’ çok Kırgızistan üzerindeki Kazakistan’ın ‘himayesinin’ açıklaması daha çok yakışır.

2003 yılında Askar Akayev’in Kazakistan’a olan ziyaretinde iki taraflı Müttefik İlişkiler hakkındaki antlaşmayı imzalamıştır. Antlaşma iki taraflı ekonomik entegrasyonu içermiştir. O zamanda Nursultan Nazarbayev: ‘Kazakistan ve

¹⁸⁶ 9 Kasım 1998’de Kazakistan ve Kırgızistan Arasındaki ‘Ebedi Dostluk’ Antlaşması, http://kazakhstan.news-city.info/docs/sistemsk/dok_oeqlpo.htm

¹⁸⁷ Ç. ŞAKİYEV, ‘Kazak-Kırgız Kardeşliği’, (Чоробек ШАКИЕВ, «Казахско-кыргызское "братство". Что роднит, а что разделяет два великих народа»), CENTRASIA, 25.12.2010, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1293487320>

Kırgızistan ilişkilerindeki birleşmenin yeni dönemi' demiştir. Ziyaret sırasında iki taraflı antlaşma imzalanmıştır. O antlaşma sınırlar arası geçişlerin kolaylaştırılması hakkındaydı. Daha sonra Kırgızistan'da bulunan Kazakistan mülkünü tanıma protokolüne imza atılmıştır. Aynı zamanda ortak Elektro Santrallerin yapımı ve tranzit olarak Kırgız elektro enerjisinin Kazakistan topraklarından geçerek diğer ülkelere nakledilmesi konusunda anlaşılmıştır. Hemen ardından iki ülke arasında Devletlerarası Kurul kurulmuştur. Bu kurulmuş uluslarüstü organ görevini görmeye başlamıştır.¹⁸⁸

17 Nisan 2008 yılında Kırgızistan'ın yeni Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev Kazakistan'a olan resmi ziyaretinde Nazarbayev'in önerdiği Orta Asya Devletlerinin Birliğini aşamalı olarak kurma teklifini kabul ederek, Kazakistan'ı desteklediğini belirtmiştir.¹⁸⁹ Fakat bu tür antlaşmalar Kırgız siyasi elidin negatif duygularını yaratmıştır. Bu antlaşmadan sonra Kazak iş adamları tüm Istık-Köl altyapısını satın almasından kuşkulananmışlardır.

Orta Asya Devletlerinin kurulması bölgedeki Özbekistan liderliğini arkada bırakacaktı ve bu birlik Rusya'nın bölgedeki etkisinin azalmasına yol açacaktı. 2008 yılında İslam Karimov Kazakistan'ı ziyaret ederek Birliğin oluşmasına karşı olduğunu resmi olarak açıklamıştır.¹⁹⁰ Burada Rusya'nın etkisi olduğu kuşkusuzdur. O zamanda Özbekistan taraf değiştirerek Rusya'ya kaymıştır.

Nazarbayev lider olarak Kırgızistan toplumunda da çok değeri vardır. Kırgızistan'a olan tüm ziyaretlerin sonucunda Kazakistan Kırgızistan'a ekonomik yardım ıla yatırım yapacağını söylüyordu. Örneğin, 2007 yılında Kurmanbek Bakiyev politikasına razı olmayan halk alana çıkmaya başladığında Kırgızistan Cumhurbaşkanı Kazakistan'a gayri resmi ziyarete gelmiştir. Ardından Nazarbayev Kırgızistan'a resmi ziyaret yaparak halka seslenmiştir. Nazarbayev Kırgızistan

¹⁸⁸ Kırgız Cumhurbaşkanı'nın Astana'ya Resmi Ziyareti, (В Астану с официальным визитом прибыл глава Кыргызской Республики), 26.12.2003, <http://nomad.su/?a=3-200312260018>

¹⁸⁹ N. HARITONOVA, 'Kazakistan ve Orta Asya Devletlerinin Birliği', (Н.ХАРИТОНОВА, 'Казакстан и Союз центрально-азиатских государств. Миражи, это наша жизнь'), CENTRASIA, 27.05.2008, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1211877960>

¹⁹⁰ Özbekistan Cumhurbaşkanı Orta Asya Devletlerinin Birliğine Karşı, (Президент Узбекистана против идеи Казахстана о Союзе центральноазиатских государств), 23 апреля 2008, <http://www.novopol.ru/-prezident-uzbekistana-protiv-idei-kazahstana-o-soyuze-text42339.html>

halkına: ‘Hükümetin çalışmasına izin verip devamlı eylemlere çıkmamasını’ söylemiştir. Kırgızistan böyle giderse ikinci Afganistan’a dönüşebileceğini belirtmiştir. Yardım olarak da Kazakistan tarafının 100 milyon dolar vereceğini dile getirmiştir.¹⁹¹ En önemlisi Nazarbayev’in yaptığı konuşma sadece Kazak dilinde olmuştur. Genelde Orta Asya ülkeleri resmi buluşmalarda Rusça konuşuyordu. Kazakistan’ın Rusya’ya bağlı olmadan bir kardeşlik bağı oluşturmak ve bölgesel entegrasyonu kültürel boyutta geliştirmek isteği olabilir. Bu adımıyla Nazarbayev Kırgızistan’ı kendi çıkarlarının çerçevesinde bulunduğunu ve az da olsa bölge siyasetine bir etkisi olduğunu göstermiştir.

2008 yılında Kazakistan ve Kırgızistan sınır arasındaki tartışmalı toprak sorunlarını tamamen çözdüler.¹⁹²

Kazakistan ve Kırgızistan arasında paylaşılan topraklar. **Tablo 2.**

Bölgesi	Tartışmalı arsa	Kırgızistan’a verilen topraklar	Kazakistan’a verilen topraklar
Istık-Köl Bölgesi	Stepnoe Köyü	Toprağın Brüt alanı 55 hektar	
	Karkara Dağ Deresi (Tyup Senti)	Sıntaş Köyünün yanı, toprağın Brüt alanı 1 bin 100 hektar	Karkara Dağ Deresi, toprağın Brüt alanı 620 hektar
Talas Bölgesi	Granit ocağı (Karabura Senti)	Kok Say, toprağın Brüt alanı 155 hektar	Granit ocağı (Karabura senti), toprağın Brüt alanı 155 hektar
Çu Bölgesi	Isıkata Senti, ‘Drujba’ arsası		Isıkata Senti, ‘Drujba’ arsasındaki 800 metre yol

¹⁹¹ D. LİLLİS, ‘Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev’in Kırgızistan’a Yaptığı Ziyareti’, (Джоанна ЛИЛЛИС, «Визит Назарбаева В Кыргызстан: Казахский Президент Демонстрирует Дипломатическую Мощь»), 1 мая, 2007, <http://russian.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav050107ru.shtml>

¹⁹² R. İSMAİLOVA, ‘Kazakistan-Kırgızistan Devlet Sınırı Antlaşması’, **Orta Asya’daki Siyasi Riskleri Araştırma Merkezi**, (Розани ИСМАИЛОВА, ‘Договор о кыргызско-казахстанской государственной границе’), Июль 4, 2008, www.risk.kz

Toprakların bu gibi paylaşılması ve özellikle Karkara Dağ deresinin Kazakistan verilmesi Kırgızistan'daki muhalefet etkinlerin sokaklara eyleme çıkmasına neden olmuştu. Kazakistan tarafına verilmiş Karkara Dağ deresinin Kırgızlar için tarihi ve milli açıdan önemi vardı. Sebebi tam o yerde Kırgızların etnik milli kahramanı Manas Kırgızları birleştirmişti. Kazaklar açısından bu dağ deresi hiç önem taşımayabilir fakat bir Kırgız halkı açısından bu dağ deresi kutsaldır. İkinci sorun yaşatan toprak parçası 'Drujba' semtindeki 800 metre asfalt yolu. Bu yolun stratejik manası vardır. Sebebi bu yol Kırgızistan Başkenti Bişkek'i Istık-Köl ve Narın Bölgeleri'yle bağlamaktadır.¹⁹³

Kırgızistan Muhalefetinin İtiraz Ettiği Toprak Parçaları¹⁹⁴

1-Talas Bölgesindeki Granit ocağı (Karabura Semt).

2- Tokmak kentinin yanındaki 800 metrelik Drujba asfalt yolu.

3-Istık-Köl Bölgesi'ndeki Karkara Dağ Deresi.

¹⁹³ A.g.m.,

¹⁹⁴ V. POJARSKİİ, 'Kırgızistan'ın Tartışmalı Toprakları Hakkında Kırgız Parlamentosu Millet Vekili Murat Jurayev'le Mülakat', (Виталий Пожарский, 'Мурат Джураев о спорных участках территории Кыргызстана'), 20.03.08, www.tazar.kg

2.4.2 Kazakistan ve Kırgızistan'ın Ekonomik Bağlantıları

SSCB yıkılıp her Orta Asya Devleti kendi bağımsızlıklarını kazansa bile birbirine sıkı sıkıya bağlı olarak kalmışlardır. Bu konumda Kırgızistan durumu başka Orta Asya ülkelerine göre daha zordur. Bağımsız devlet olsa da gayri resmi Kazakistan'ın bir bölgesi halindedir. Zira tüm ekonomik bağlantıları ve dış ülkelere çıkışı Kazakistan üzerinden geçmektedir (Kazakistan Kırgızistan'ın %80 transit hizmetin sağlamaktadır¹⁹⁵). Kırgızistan'dan üretilen bütün mallar Kazakistan'a ihracat edilmektedir. İthalatın birçok kısmı da Kazakistan'dan gelmektedir.

Kırgızistan'ın elinde Orta Asya Devletlerine karşı kullanabilecek kozu varsa o da elektro enerji ve sudur. Kazakistan'ın güney bölgeleri elektro enerjiyi tamamen Kırgızistan'dan almaktadır. Örneğin 2004 yılında Kırgızistan'dan Kazakistan'a 913 milyon kilovat saat elektro enerjisi gelmiştir.¹⁹⁶

Kazakistan Kırgızistan topraklarındaki ekonomik alandaki bir numaralı oyuncu halindedir. Bu ülkeye gelmiş yatırımların birçok kısmı Kazakistan'a aittir. Örneğin, 2006'da Kazakistan'dan Kırgız topraklarına gelmiş olan yatırım miktarı 136 milyon doları bulmuştur. 2007 yılında 177 milyon dolara yükselmiştir.¹⁹⁷ 2008 yılında yapılan yatırım 300 milyon dolara yükselmiştir. Bu yapılan yatırımların %30'dur.¹⁹⁸ 2009 yılında Kazakistan 213 milyon dolar yatırım yapmıştır. 2009'da ise Kazakistan yatırımı yapılan yatırımların %32 tutmuştur. Örneğin, İngiltere %16 olarak ikinci sırada yer almıştır. Fakat 2010 yılında yatırım 8,939 milyon dolara inmişti sebebi ülkede gerçekleşen devrimden dolayı birçok iş adamları kendi sermayesini garanti

¹⁹⁵ L.İ. BAUM, 'Kazakistan Kırgızistan'ın Stratejik Partneri', (Л.И. БАУМ, «Казахстан как стратегический экономический партнер для Кыргызстана»), 20.07.2007, <http://www.easttime.ru/analitic/1/3/286.html>

¹⁹⁶ Renata ESEMBAYEVA, 'Kazakistan-Kırgızistan: Ebedi Dostluk ve Sorunlar', (Рената ЕСЕМБАЕВА, "ОР" - Казахстан-Кыргызстан: вечная дружба и... постоянные проблемы'), CENTRASIA, 26.07.2004, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1090816320>

¹⁹⁷ Kazakistan Kırgızistan'a Yapılan Yatırımcıların İlk Sırasındadır, (Казахстан занимает первое место по объему инвестиций в Кыргызстан), 10.04.2008, <http://news.gazeta.kz/art.asp?aid=229510>

¹⁹⁸ N. HARITONOVA, a.g.m., <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1211877960>

altına almak için Kırgızistan'a yatırım yapma işinden çekilmişlerdi.¹⁹⁹ Kazakistan sermayesiyle kurulmuş olan 400'e yakın fabrika Kırgızistan'da faaliyet göstermektedir. 2010 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 500 milyon doları aşmıştır (2009'da 340 milyon dolar).²⁰⁰

Tablo 3.

Kazakistan'ın Kırgızistan'a Yaptığı Yatırımlar	
Yılı	Milyon (\$)
2006	136
2007	177
2008	300
2009	213
2010	8.939

Kazakistan Kırgızistan arasındaki sorun olan ve tartışılan konulardan biri ise Istık-Köl'deki pansiyon oteller sorunudur. Kazakistan tarafı 4 pansiyonu Kazakistan'ın resmi mülküne geçme isteğinde bulunmaktadır. Zaten Kırgızistan'ın turizm sektöründen gelen paraların birçok kısmı Istık-Köl'e aittir. Yaz mevsiminde turistlerin çoğu Kazakistan'dan gelmektedir. 7 Ekim 1996 yılındaki kabul edilen Kırgızistan'ın 'Turizm İşletmeleri Devletleştirme ve Özelleştirme' hakkındaki kanunun ana konseptinde turizm sektörüne ilgili her işletme yabancı sermayesi ile Kırgızistan Hükümetiyle anlaşarak ortak kullanımda olacaktır diye belirlenmiştir.²⁰¹

Kırgızistan'ın sosyal durumunun kötü olduğundan dolayı halkın çoğu komşu ülkelerde çalışmaktadır. Örneğin Kırgızistan'daki orta maaş 5000 somdur o 100 dolar civarındadır. Kırgızistan halkının 500 bini Rusya'da çalışmaktadır. Ülkenin gelirlerinin birçok kısmı dış ülkelerde çalışan işçilere aittir. Ayrıca Kazakistan'ın

¹⁹⁹ Yu. MAZİKINA, '2010 Yılındaki Kazakistan'dan Kırgızistan'a Gelen Yatırım Oranı 8,939 Milyon Doları Tuttu', (Юлия МАЗЫКИНА, 'В 2010 году объем прямых инвестиций из Казахстана в Кыргызстан составил всего \$8,939 миллиона из-за апрельских и июньских событий'), 16/09/2011, www.24kg.org

²⁰⁰ Yaroslav NAUMENKO, 'Kırgızistan 2011'de Yatırım Oranının Yüzde %47'ye Yükselmesini Bekliyor,' (Ярослава НАУМЕНКО, «Кыргызстан ожидает поднятия уровня инвестиций в 2011 на 47%»), 2011-03-15, <http://centralasiaonline.com/cocoon/caii/xhtml/ru/features/caii/features/main/2011/03/15/feature-01>

²⁰¹ N. HARITONOVA, a.g.m., <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1211877960>

Göç Komitesi'nin göstergesine göre 2008 yılında Kazakistan'da 60 bin Kırgızistan vatandaşı yaşamıştır.²⁰² 2011 yılının göstergesinde Kazakistan orta okullarında 4315 Kırgızistan çocukları eğitim görmektedir. 'Kırgızistan-Astana' kültür merkezinin başkanı Şafhat Abdullayev'e göre Kırgızistan çocuklarına Kazakistan okullarında Kazakistan vatandaşlarıyla aynı haklar sağlanmaktadır.²⁰³

Kazakistan'da Kırgız iş adamlarına da iyi koşullar yaratılmıştır. Haziran 2009'da imzalanan antlaşmaya göre Kırgız iş adamları Kazakistan iş adamlarıyla aynı haklara sahip olacaktır.²⁰⁴ Bu antlaşma Kırgız iş adamlarının iş yapmak için ve kendi sermayesini güvenlik altında tutmak için Kazakistan'ı tercih etmesini sağlamıştır. Örneğin, Kırgızistan'da olan 2010 yılındaki devrimde Kırgız iş adamlarının çoğu sermayesini Kazakistan'a taşımıştır. Kazakistan'a Kırgızistan iş adamları toplam 295,1 milyon doları getirerek Kazakistan'a yatırım yapan ülkelerin arasında ilk ona girmişlerdir.²⁰⁵

Bununla birlikte Kazakistan Kırgızistan'dan en çok elektrik enerjisini büyük ölçüde ithalat eden ülkedir. Ekonomisinin en önemli anahtarı olan hidroelektrik santralleri de yatırıma ihtiyaç duymakta. Ülkede 18 hidroelektrik santrali ve 2 termik santral bulunmaktaydı.²⁰⁶ Kırgızistan en çok elektrik ihracatını Kazakistan'a yapmaktadır. Örneğin Kazakistan'ın Endüstri ve Yeni Teknoloji Bakanı'nın yardımcısı Düysenbay Turganov'un açıklamasına göre Kazakistan Kırgızistan'dan 2011 yılına kadar 18 milyar kilovat-saat elektrik enerjisini satın alacaktır. Anlaşılan fiyatsa her kilovat-saatine 2,5-2,8 sent olacaktır.²⁰⁷ Hâlihazırda Kırgızistan'ın 'Kambar-Ata' hidroelektrik santralının inşası ülkenin milli projesi olarak algılanır. Bu projenin tamamlanması ülkenin hidroelektrik potansiyelinin yükselmesini sağlar.

²⁰² İnsan Hakları Uluslararası Federasyonu, **Kazakistan/Kırgızistan**, Ekim 2009, №530r, s. 31-32

²⁰³ Ş. ABDULLAYEV, 'Kazakistanda 4315 Kırgız Çocukları Eğitim Görmektedir', (III. АБДУЛЛАЕВ: «На территории Казахстана учатся 4315 кыргызских детей»), 22.07.11, http://www.zpress.kg/news/news_only/10/34420/361.py

²⁰⁴ İnsan Hakları Uluslararası Federasyonu, **a.g.r.**, s. 32

²⁰⁵ Kırgızistan Kazakistan'a Yatırım Yapan İlk 10 Ülkenin Listesine Girdi, («Кыргызстан вошел в топ-10 стран-инвесторов Казахстана»), 09.07.2010, <http://i-news.kz/news/2010/07/09/2366250.html>

²⁰⁶ Hakan GÜNEŞ, **a.g.m.**, s.335.

²⁰⁷ Kazakistan Kırgızistan'dan Elektro Enerji Satın Alacak, ('Kazakhstan zakupit elektricestvo u Kirgizii'), <http://thenews.kz/2010/09/18/531685.html>

Bu projenin tamamlanması Kırgızistan'ın elektro enerji konusunda bölgenin monopol ülkesi olması demektir.

2011 yılında Kazakistan ve Kırgızistan arasında 100 milyon dolarlık vakıf kurma hakkındaki protokole imza atılmıştır. Antlaşma Kazakistan'ın 'Samruk-Kazına' anonim şirketi ile Kırgızistan'ın 'Kazına Kapital Menejment' anonim şirketi arasında olmuştur. Vakıf Kırgızistan'daki iş projeleri finanse etmek için kurulmuştur. Destek alanları enerji endüstrisi, telekomünikasyon, ulaştırma alt yapısı, ağır endüstri ve turizm sektörleridir. Uranyum üretiminde işbirliği antlaşması 'Karabalta Maden Kombinası' ile 'KazAtomProm' arasında yapılmıştır. Elektro enerji işbirliği 'Kırgızistan'ın Ulusal Elektrik Ağısı' ile 'KEGOK' anonim şirketi arasında antlaşmalar imzalanmıştır.²⁰⁸ Böylece Kazakistan Kırgız topraklarında esas oyuncu olmaya çaba göstermektedir. Kırgızistan'daki siyasi istikrarsızlıktan korkan yabancı yatırımcıları ülkeye yatırım yapmaktan çekilmektedir. Kazakistan ise bu durumu kendi çıkarlarının faydasına kullanmaktadır.

2.4.3 İki Ülke Arasındaki Su Sorunu

Kırgızistan, kuzey komşusu Kazakistan ile yakın siyasi ilişkiler içindedir ve ekonomik ilişkileri de geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çünkü Kırgızistan'a Orta Asya ülkeleri içerisinde dil ve kültür olarak en çok benzeyen ülke Kazakistan'dır. Ticari, ekonomik ve güvenlik gibi konularda Kırgızistan kuzey komşusu ile birlikte hareket etmektedir. Orta Asya'da yapılan anlaşmalarda ve işbirliği örgütlerinde iki ülke aynı yönde kararlar almaktadır. Buna rağmen Kırgızistan ve Kazakistan arasında birtakım

²⁰⁸Kazakistan ve Kırgızistan 100 Milyon Dolarlık Vakıf Kurmaktadır, (Казакхстан и Кыргызстан создают инвестиционный фонд в 100 млн долларов), 28.06.2011, http://www.pravda.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=1034:-----100--&catid=37:getaways&Itemid=150

sorunlar da yaşanmaktadır.²⁰⁹ Bu sorunların biri bölgedeki ortak su kullanma hakkındaki sorunlardır.

Orta Asya, dünya topraklarının % 3,5'ini ve dünya nüfusunun % 1.3'ünü kapsamaktadır. Toplam yenilenebilir su kaynaklarının % 0.7'si buradadır. Bölgedeki su kaynaklarının %90'ından fazlası Kırgızistan ve Tacikistan dağlarında yoğunlaşmıştır. Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan ise, su kaynakları açısından yoksul olan aşağı havzada yer almaktadırlar. 1984 yılında Sırı Derya için yapılan master plan ve 1987 yılında Amu Derya için yapılan su kaynaklarını geliştirme master planı 1992 yılında imzalanan anlaşmaların temelini oluşturmuştur.²¹⁰

Kırgızistan'daki su kaynaklarının sadece 7,2'lik kısmı Kazakistan topraklarından geçmektedir. Çu – 1,15 km³, Talas – 0,96 km³, Karkara – 0,36 km³, Narın – Karadarya – 4,72 km³. Çu ve Talas nehirleri Kazakistan ve Kırgızistan arasında işbirliği çerçevesinde kullanılmaktadır. İki ülke arasında 1996 yılında imzalanan protokolle suyun kullanım oranları ve şartları belirlenmiştir. Yapılan bu anlaşma doğrultusunda, 1996-2006 yılları arasında Kazakistan Kırgızistan'a 98.4 milyon Som ödemiştir. 2002 yılında ise adı geçen iki nehrin kullanım hakkı ve oranı konusunda bir anlaşma yapıldı ve bu anlaşma Birleşmiş Milletlerin kayıtlarına da geçmiştir.²¹¹

Anlaşmanın 5.maddesine göre Çu ve Talas nehirlerinin tarımsal ve içme suyunda kullanılmasıyla alakalı bir komisyon kurulmuş ve bunun yanında bir sekreteryaya kuruluda oluşturulmuştur. Kurulmuş olan bu komisyon aşağıdaki görevleri yerine getirmektedir:

- su kaynaklarındaki mevcut ve oluşabilecek problemlerin çözülmesi
- ülkeler arası su kullanımının dengeli ve adaletli bir şekilde dağıtılması
- su cihazlarının güvenli bir şekilde kullandırılması ve teminatının yapılması

²⁰⁹ Emel ÖZER, 'Kırgızistan'ın Komşuları İle Yaşadığı Sorunlar', 05.10.2009, **TURKSAM**, <http://www.turksam.org/gencbakis/a1814.html>

²¹⁰ Ahmet ŞAHİN, **Kırgızistan Su Rezervlerinin Ekonomik Rolü ve Kalkınmaya Etkisi**, Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi**, Bışkek, 2007, s. 51

²¹¹ Emel ÖZER, **a.g.m.**, <http://www.turksam.org/gencbakis/a1814.html>

- havzalardaki su kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullandırma
- halkı mevcut kaynakların verimli bir şekilde kullanabilmesi için eğitmek gibi temel görevleri vardır.²¹²

Kırgızistan'dan gelen su genelde tarım alanların sulandırmaya kullanılmaktadır. Yaz mevsiminde Kazakistan ve Özbekistan suya olan ihtiyaçları yüksektir. Öte yandan Kırgızistan su kozunu kendi çıkarlarına da kullanmaktadır. Örneğin 2010 Devriminde Kazakistan tarafı sınırlarını kapattığında Kırgızistan tarafı su rezervlerini kapatmıştır. Sonuçta Kazakistan sınırı açmak zorunda kalmıştır.

2.5 Kazakistan ve Kırgızistan İlişkilerin Kültürel Boyutları

Kazak ve Kırgızlar kültürel bağları en çok Cengiz Aytmatov'un eserlerinde rastlanır. Aytmatov romanların çoğunda iki halk arasındaki ilişkiler, Kazak ve Kırgızların yaşam tarzları kaleme alınmıştır.

Cengiz Aytmatov Eserlerindeki Kırgız-Kazak İlişkisi

Cengiz Aytmatov Kırgız-Kazak hatta tüm Türk Dünyası'nın büyük yazarıdır. Eserlerinde sosyal hayat ve insanlar arasındaki ilişkileri yansıtmıştır. Eserlerinin birçoğunda Kazak ve Kırgız ilişkileri baş konudur. Cengiz Aytmatov 12 Aralık 1928 yılında Şeker köyünde doğmuştur.²¹³ Cengiz Aytmatov'un tüm sanatsal yaratıcılığı ve hayatı Kazak halkıyla sıkı bağlıdır. 'Cemile' romanından başlayarak dünyaya ünlü olan 'Elveda, Gülsarı!', 'Beyaz Gemi', 'Gün Olur Asra Bedel', gibi tüm eserlerindeki sanatsal imgelerin karakteri ve ruhu Kazaklara yakındır.

²¹² Ahmet ŞAHİN, a.g.t., s. 47

²¹³ Cengiz Aytmatov (1928 - 2008), http://www.turkceciler.com/yazarlar/cengiz_aytmatov.html

Yazarın kendisi Kazaklara yakın olan bir köyde büyümüştür. Babası Törekul Kazakların büyük siyaset adamı Turar Rıskulov'un terbiyesini görmüştür. Turar Rıskulov Törekul'u Taşkent'teki okula götürmüştür. Sonra da Törekul Kırgızların büyük toplum eylemcisi olmuştur. 1938'de idam edilmiştir.²¹⁴

Yazarın büyüme ortamı, babasının geçmiş hayatı, Cengiz Aytmatov'un eserlerinde yansımıştır. Romanlarında Kazak-Kırgız ilişkileri konusunu etraflıca işlemiştir. Örneğin, 'Cemile' romanındaki başkahraman Danyar isimli Kazaklar tarafından yetiştirilmiş Kazak erkeğidir. Cemile ile Danyar arasındaki aşk hikayesi aynı zaman Kazak ve Kırgız halklarının yaşamını anlatıyor. Romandaki başkahramanın Kazak olması tesadüf değildir. Böylece Aytmatov romanında Kazak-Kırgız yaşamı birleşmiştir.

Başka bir eseri 'Mahabbat Destanı' romanında 18. Yüzyıldaki Kazak-Kırgız yaşamı tasvir edilmiştir. Roman konusu Kırgız tarafı Kazaklar tarafını büyük bir düğüne davet ediyorlar. Düğünde iki taraftan 'Aytıs*' için iki ozan kendi çalgılarıyla ortaya çıkıyorlar. Kazak-Kırgız hanları Kazak-Kırgız dostluğunu vurgulamayı buyuruyorlar ve Kazak tarafından çıkan genç Kazak kızı Begimay Kırgızın ozanı Rayımalı'ya aşk oluyor. Aytıs sırasında iki ozan birbirine olan duygularını şarkılarında söylüyorlar. Begimay 50 yaşında olan Rayımalı'ya olan sevgisini söylüyor. Kazak hanı bu işi Kazak halkının namusuna dokundu diyerek Begimay'ı cezalandırmaya karar vermiştir. Rayımalı'yı ve Begimayı sonuçta ateşe vererek cezalandırmıştır. Bugünde Kazak-Kırgız arasında 'Begimay'ın Yırı' diye şarkı kalmıştır. Kazak-Kırgız aşkları 'Mahabbat Destanı' olarak anımsıyor.

Romanın farklı bir tarafı ise içinde Kazak-Kırgız kardeşlik sözleri sık sık geçmektedir. İki halkın adetlerinin benzerlikleri ve farklılıkları iyi açıklanmıştır. Bu romanların gelecek ilişkileri daha sıkı hale getirmesi beklenebilir. Aytmatov romanların Kazak okullarında kapsamlı halde okunması gelecek kuşağın Kırgız halkın daha iyi tanınmasına yardımcı olur.

²¹⁴ A. KIZILKULOVA, 'Cengiz Aytmatov ve Kazak Edebiyatı', (A.КЫЗЫЛКУЛОВА, 'Признает ли Чингиз Айтматов долг перед казахской литературой?'), CENTRASIA, 20.01.2008, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1200779820>

* Aytıs-Atışma Sanatı

2010 yılında Orta Asya’da toplumlar arasındaki gerilim sanat adamlarına da yansımıştı. Dolayısıyla şarkılarında ve türkülerinde bir birine olan kırgınlıklarını söylemektedirler.

*Sanatçılar Çatışması veya ‘Sanat Savaşı’**

İlimde ‘Savaş Sanatı’, ‘Bilgi Savaşı’ diye kavramlar vardır. Fakat ‘Sanat Savaşı’ Orta Asya’da son zamanlar araya gelen savaşın yeni bir türüdür. ‘Sanat Savaşı’ dediğimiz, iki yada birkaç tarafın birbirine baş savaş aleti olarak kendi sanatın kullanmasıdır. Aklımıza birden Aytıs (Atışma) sanatı gelebilir lakin ‘Sanat Savaşının’ özelliği iki sanatkâr birbirinin karşısında oturmayabilir. Kendi sanatın toplumu etkilemek ve onları kaldırmak için kullanıyorlar. Tabi onların en önemli araçlarından birisi bu küreselleşen dünyanın ayrılmaz parçaları haline gelen medya ve internettir.

‘Sanat Savaşının’ bir görünüşü 2010 yılında Kırgızistan’daki Kırgız-Özbek çatışmasında görünmüştür. Özbekistan’dan kovulmuş ve Türkiye’de yaşayan Özbekistan’ın bir numaralı şarkıcısı Yulduz Usmanova ‘Kırgızlara’ adlı türküsünde Özbeklerin nasıl bir kahraman ve çalışkan halk olduğunu överek Kırgızların Özbek halkından özür dilemeye çağırmıştır. Cevap olarak Kırgızların birkaç Akın şarkıcıları ‘Özbeklere’ diye birkaç türkü söylemişlerdir. Cevabında Özbeklerin Kırgız halkına saygı duymasını yoksa Kırgızistan’ı terk etmesi önerilmiştir.

2. Lale Devriminden sonra Kazak-Kırgız ilişkileri biraz kötüye gitmiştir. Hatta bu gerginlik topluma yansımıştır. Bir Kazak Akınlar Aytıs yarışmasında Kazak Akınları Kırgızların Kenesarı’nı öldürdüğünü ve şimdiki halk durumunu eleştirmişlerdir. Kırgız toplumu bu olayı çok ağır karşılamıştır. Kırgız Akını Aalı Tutkaçev ‘Kazak Akınlarına Cevap’ diye türkü söylemişti.²¹⁵ Dolayısıyla Kırgızların Kazaklara karşı olan duygusu biraz nefrete dönüştü diyebiliriz. Bu tartışma

* Orta Asya’daki sanatçılar arasında yer alan çatışmaları ‘Sanat Çatışması’ diye adlandırmayı doğru buldum.

²¹⁵ Aalı Ozanın Kazak Ozanlarına Verdiği Cevap, (Аалы акындын казак акындарына жообу), www.youtube.com

Kenesraı'nın ölümünden beri çözüm bulamıyor. Ne var ki bu 'Sanat Savaşı' toplumun düşüncesini değiştirmede medyaya rakip olmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZAKİSTAN VE KIRGIZİSTAN DEVLETLERİNİN BİRLEŞME EĞİLİMİ VE ÖZELLİKLERİ

3.1 ‘Türkçülük’ Düşüncesi ve Çağdaş Entegrasyon

‘Türkçülük’ Orta Asya’da ilk Rusya’da 1905 Devrimi’nden önceki günlerde Azeri ve Tatar aydınları tarafından ortaya atılmıştır. İsmail Gaspıralı, Mercani ve Kursavi gibi aydınların esas amacı ‘Müslümanların’ Batı’dan geri kalmasının sebeplerini bulmaktır. Odaklanan nokta ise Türkistan bölgesi olmuştur. Tatar aydınlarının etkisiyle ‘Ceditçi’ hareketi ortaya çıkmıştır. Bu hareketin esas amacı Türkistan halkını sadece dini eğitim değil aynı zamanda Türki halkını Batı ilimleriyle tanıştırmaktır. Onlara göre İmamların verdiği eğitimle Müslümanlar Batı dünyasından geri bırakılıp, tarih sahnesinde büyük kayıplar yaşamaktaydılar. İsmail Gaspıralı’nın ‘Dilde, fikirde, işte birlik’ düşüncesi Türki halkların birliğini kapsamaktaydı.

Gaspıralı’nın fikirlerini üç esas maddede toplamak mümkündür:

- 1) *Batı’nın yeni ve faydalı fikirlerini öğrenip Müslüman dünyasında yaymak.*
- 2) *Maarifi yeni usule göre ıslah eylemek.*
- 3) *Osmanlı Türkçesini, bütün Türk dünyasının anlayacağı müşterek bir edebi dil haline getirmek.*²¹⁶

Tatarların ‘Türkçülük’ düşüncesini gerçekleştirme çabalarının maksadı Rus İmparatorluğu’ndan özgür Türkistan bölgesinde hareket etmek isteği ya da savaşın yeni yöntemi idi. Bundan dolayı Cedit mekteplerinde ‘Türkçülük’ düşüncesi kapsamlı öğretilmeye başlamıştır. ‘Türkçülük’ düşüncesinin en ‘püf noktası’ 20. Yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştı. Alaş Orda ve Türkistan Federasyonu ‘Türkçülük’ düşüncesinin meyvesiydi. Sultan Galiyev, Ahmet Zeki Velidi Toğan, Mustafa Çokay ve Ali Hüseyinzade gibi siyaset adamların tek isteği ‘Türki’ halkların birliğiydi.

²¹⁶ A.B. ERCİLASUN, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, s. 352

Lakin Rusya bu birliği tehdit olarak algılamıştır. SSCB sonrası ‘Türkçülük’ rüzgarına son vermek için her birine milli kimlik yaratmıştır. Hatta SSCB zamanında ‘Türk’ diye millet yoktu. Örneğin tüm Ahıska Türkleri pasaportlarında Azeri ya da Gürcü olarak yazılmışlardı. Kazakistan’ın güneyindeki Türkübas isimli bölge Tülkübas olarak değiştirilmiştir.

Türkistan bölgesi parçalanarak türlü kimliklerin ortaya çıkmasıyla ‘Türkçülük’ düşüncesi Kremlin tarafından güçle bastırılmıştır. Sonuçta ‘Türkçülük’ düşüncesinin yeni merkezi Türkiye olmuştur. SSCB dağıldıktan sonra ‘Türkçülük’ düşüncesini Orta Asya’da canlandıran da Türkiye olmuştur. Ne var ki dış güçlerin etkisi, siyasi görüş ve arada oluşan bazı sorunlar Türki ülkelerin bir araya gelmesini zorlaştırmaktadır.

3.1.1 Entegrasyon Teorileri ve Örnekleri

‘Bütünleşme’ terimi ilk defa bazı Alman ve İsveç bilim adamlarının arasında 1930’lu yıllarında kullanılmıştır. Sosyal hayatta uygulanan bütünleşme kavramı, oldukça kapsamlı bir karar verme ve kültürel, ekonomik, siyasi ve başka alanlarda devam eden tam bir oluşum ve süreçler grubunu içermektedir. Grup bütünleşmesi, sosyal bütünleşme, etnik gruplar arası bütünleşme ve devletlerarası bütünleşme tipleri şeklinde bir ayırım mevcuttur. Bunun dışında askeri-siyasi, bilimsel-teknik, teknolojik ve başka bütünleşme tipleri de mevcuttur; dolayısıyla bütünleşme, günümüz toplumunun etkinliklerinin çok çeşitli yönlerini kapsamaktadır.²¹⁷

Romanya bilim adamı David Mitrany’nin fonksiyonel işbirliği kuramından esinlenilen neo-fonksiyonalizme göre bütünleşme, üç kavramla anlatılan bir süreçtir. Bu kavramlar, fonksiyonel spill-over, siyasi spill-over ve ortak tercih-çıkarların

²¹⁷ Hasan Ali KARASAR, Sanat K. KUŞKUMBAYEV, **Türkistan Bütünleşmesi Merkezi Asya’da Birlik Arayışları 1991-2001**, Ötüken, İstanbul, 2009, s. 197

oluşması süreçleridir. Fonksiyonel spill-over kavramına göre, modern endüstriyel ekonominin değişik sektörleri karşılıklı birbirine bağımlıdır. Farklı sektörlerden birinde başlayan bütünleşmeye yönelik aktivitelerin başarılı olabilmesi için, diğer alanlarda da benzer gelişmeler gerekir. Siyasi spill-over ise, adapte olma yâda uyum gösterme sürecidir. Bu aşamada değerlerin değişmesi ve ulus üstü çıkarların oluşması gerekir. Ortak tercih ve çıkarların oluşması ise, devletlerin ortak politikalara ulaşmakta zorluk çektikleri zamanlarda, karşılıklı imtiyazlarla ortak değerlerde buluşmaya çalışmalarıdır.²¹⁸ Neo-fonksiyonizmin temel konusu, ulus devletlerin tamamen ‘egemen’ olmaktan vazgeçerek, kendi isteğiyle, komşularıyla bütünleşme tercihinde bulunmaları ve aralarındaki sorunları çözmek için geliştirdikleri yeni teknikleri, egemenliğin temel kriterlerine tercih etmeleridir.²¹⁹

Yeni işlevselciliğin öncülerinden olan Haas, 1968 yılında entegrasyonu, birkaç ulusal politik aktörün beklentilerini ve politik aktivitelerini, ulusal devletlerin üstündeki kurumların yetki sahibi olduğu yeni bir merkeze doğru kaydırmaları olarak tanımlamaktadır. Haas’a göre “hükümetteki veya özel sektördeki seçkinler grubunun entegrasyonun getireceği kazançlar ve kayıpları değerlendirerek pragmatik nedenler ile desteklenmesine bağlı olarak entegrasyon gelişecektir. Daha kazançlı bir şekilde entegrasyon sürecinin gelişmesi için işler teknik gruba bırakılmalıdır. Bir sektörde geliştirilecek olan işbirliği diğerlerine de taşınacaktır (spill-over)”.²²⁰

Yeni işlevselcilik alanına katkıda bulunan bir başka çalışma Nye tarafından yapılmıştır. Nye’in katkısı ‘süreç mekanizması’ ve ‘bütünleşme potansiyeli’ kavramlarına dayanarak işlevselcilik modeli geliştirilmesiyle görülmüştür. Nye’in kuramı yedi tane ‘süreç mekanizmasına’ dayandırılmıştır. Görevlerin fonksiyonel bağlantısı yada taşınma (spill-over) kavramı, ticari, sermaye hareketi, haberleşme gibi işlemlerin artması, seçkinler grubunun bağlantılı konular ile ilgili koalisyon oluşturması, seçkinlerin sosyalleşmesi, bölgesel grup oluşumu, ideolojik ve kimlik

²¹⁸ Adrian-Claudiu POPOVICIU, ‘David Martiny and Functionalism. The Beginnings of Functionalism’, **Revista Româna de Geografie Politica**, Year XII, no. 1, May 2010, s. 162-172

²¹⁹ Elif TOPRAK, ‘Neo Fonksiyonizmden Yapısalcılığa Entegrasyon Kuramları Işığında Türkiye-Avrupa Birliği Uyumunu’, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 7, No:1 (Güz: 2007), s.71

²²⁰ Hasan Ali KARASAR, Sanat K. KUŞKUMBAYEV, **a.g.e.**, s. 198

oluşumunun avantajı ve son olarak da sürece yabancı aktörlerin karışmasıdır.²²¹ Dolayısıyla Nye'a göre, entegrasyon süreci 'süreç mekanizması' ile desteklenmektedir. Entegrasyon eğilimini destekleyen dört şart vardır: aktörlerin ekonomik simetrisi veya eşitliği, seçkinlerin değeri, çoğulculuğun bulunması ve üye devletlerin adapte olan veya yanıt verme kapasiteleridir.²²²

Başka bir Avrupa bilim adamı Bela Balassa 'işbirliği' ve 'bütünleşmeyi' birbirinden ayırmayı önermiştir. İşbirliği süreci çeşitli ayrımların azaltılması amacıyla eylemlerin gerçekleştirilmesini öngördüğü halde, bütünleşme süreci ayrımların yok edilmesi öngörmektedir. *O'na göre bütünleşmenin aşağıdaki beş şekli mevcuttur:*

- 1) *Serbest ticaret bölgesi – burada katılımcı ülkeler arasında tarifeler ve miktar sınırlaması ortadan kaldırılmıştır;*
- 2) *Gümrük birliği – burada üçüncü ülkelere tek ticaret tarifi uygulanmaktadır;*
- 3) *Ortak pazar - burada sadece ticari sınırlamalar değil, üretim etmenlerin hareketi de sınırlandırılmamıştır (sermaye ve işgücü);*
- 4) *Ekonomik birlik – burada malların ve üretim araçların serbest hareketi farklılıklarının ortadan kaldırılması için milli politikaların uyumlulaştırılmasıyla tamamlanıyor;*
- 5) *Tam ekonomik bütünleşme – bununla birlikte milli ekonomik politikalar tamamıyla standartlaştırılmış ve uluslar üstü iktidarın organları oluşturulmuştur; yani birliğe varılmıştır.*²²³

Günümüzde tam anlamıyla ekonomik birliğe yaklaşmış tek entegrasyon Avrupa Birliğidir. Orta Asya bölgesinde SSCB yıkıldıktan sonra birkaç defa 'birlik' kurma çabaları ele alınsa da gerçekleşme çabalarının devamı gelmemiştir. 'Kremlin'in' 'demir el'ini unutmayan SSCB'ye üye olan devletler 'huzuru'

²²¹ Robert O. KEOHANE, Joseph S. NYE, 'Power and Interdependence in the Information Age', **Foreign Affairs**, v. 77 no. 5 (September/October 1998), www.foreignaffairs.com

²²² Nilüfer KARACASULU, 'Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşaaç Yaklaşım', **USAK**, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 3, No: 9 ss.82-100, 2007, s. 87-88

²²³ B. BALASSA, 'Trade Creation and Trade Diversion in the European Common Market', **The Economic Journal**, vol. 77, 1967, s. 1-21.

Rusya'dan uzak yerlerde bulmayı tercih ettiler. Kurulmuş olan BDT şimdiye kadar bölge siyasetine ciddi çalışmalar yapamadı. Ne var ki Orta Asya'nın bütünleşmesini daha çok Batı devletleri istiyor.

Orta Asya devletleri şimdilik entegrasyon oluşturma konusunda bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.

- 1) Orta Asya'da liderliği yolundaki tartışmalar;
- 2) Rusya ve Çin etkisinin güçlülüğü;
- 3) Yaratılmış milli kimliklerin korunması (asimilasyona maruz kalmak istenmemesi);
- 4) Radikal dini grupların çoğalması;
- 5) Dil konusundaki bazı aksaklıklar (Rus Dilinin hâkimiyetinin devam etmesi ve yerel dil kimliklerinin korunması);
- 6) Ortak ideolojinin olamaması (SSCB zamanında Orta Asya halkları için birbirine karşı yaratılmış olan nefret duygusu devam etmesi);
- 7) Ülke ekonomilerin birbirinden farklı olması vb...

3.1.2 Kazakistan'ın Orta Asya'da Entegrasyon Oluşturma Çabaları

Orta Asya ülkelerinin birleşme eğilimini bakarsak enteresan tablo çizilebilir. Kazakistan birleşmeyi yolunda çaba harcıyor. Kırgızistan ise desteklediğini her zamanki gibi göstermektedir. Özbekistan kendi liderlik pozisyonunu kaybetmek istemiyor. Türkmenistan da 'tarafsızlığı' bahane ederek bölgesel örgütlere üye olmadan kaçınmaktadır. Tacikistan Fars kökenli devlet olarak Türkî Cumhuriyetleri'nin ortasında kendisini yalnız hissetmektedir. Bu durum çoktan beri görülmektedir. Lakin son olaylar Orta Asya Birliği gerçekleşirse nasıl olacağını göstermiş oldu.

İlk entegrasyon kurma tecrübesi başarısızlığa uğramıştır. 1994 yılında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından kurulmuş Orta Asya Devletleri Birliği hiç etkinlik gösterememiştir.²²⁴ 1997 yılında Orta Asya Ekonomik Topluluğu olarak değiştirilmiştir. 2001’de Orta Asya Ekonomik Topluluğu Örgütü ismini almıştır. 2005 yılında Orta Asya Ekonomik Topluluğu Örgütü ortadan kaldırılarak yerine Avrasya Ekonomik Topluluğu kurulmuştur.²²⁵

O zamanda ‘birliğin’ başarısızlığı iki sebeple açıklanabilir; birincisi Orta Asya Devletleri’nin entegrasyon kurma isteklerinin yokluğu, ikincisi ise bu bölgede Rusya dışında bir ‘birliğin’ kurulması imkansızdır.

Ne var ki 2007 yılındaki Nursultan Nazarbayev’in Kazakistan halkına yaptığı konuşmasında Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan arasında Orta Asya Birliği’ni kurma fikrini canlandırmıştır. Nazarbayev konuşmasında ortak ekonomik bölge kurmayı önermiştir. Birliğin amacı bölge ekonomisini geliştirme, politik istikrarlığı sağlama gibi projeleri içermiştir. Nazarbayev’in Orta Asya liderleriyle yaptığı konuşmalarında birliğin ekonomik alanında tüm bölgeye faydalı olacağını vurgulamıştır.²²⁶ Kazakistan tarafı Orta Asya Bölgesi’nde kendi ulusal ve ekonomik çıkarlarının var olduğunu gizlemiyor. Kazakistan için diğer dört Orta Asya devletleri Kazakistan ürünlerinin iyi bir piyasa ortamıdır. Öbür yandan Orta Asya’nın her yerinde çok miktarda kazak nüfusu vardır. En önemlisi ise Orta Asya devletlerini dış ülkelerle olan ticaret yolu Kazakistan toprakları üzerinden geçmektedir.

Nisan 2008’de Kırgızistan’ın o andaki Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev Kazakistan’a gelerek Orta Asya Birliği’ni adım adım kurma hakkındaki ortak açıklamaya imza atmıştır. Böylece Kırgızistan’ın Kazakistan’ı desteklediğine dair hiç bir şüphe kalmamıştır. Ne var ki Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Orta Asya Birliği’nin şimdi kurulması imkansız ve gereksiz olduğunu söylemiştir. Karimov’un bu adımında Rusya’nın eli olabilir, zira Rusya için Orta Asya

²²⁴ S. ARBENİN, ‘Kırgızistan ve Kazakistan Birliği: Sınır Durumu’, (Сергей АРБЕНИН, ‘Союз Кыргызстана и Казахстана: Пограничное состояние’), **FERGANANEWS**, 18.03.2008, <http://www.fergananews.com/article.php?id=5637>

²²⁵ N. HARITONOVA, **a.g.m.**, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1211877960>

²²⁶ Orta Asya İntegrasyonu, Central Asian Gateway, http://waterwiki.net/images/8/81/Bulletin_of_CAG_December_2007.pdf

Devletlerinin birleşmesi bölgede kendi pozisyonunun zayıflaması demektir. Mayıs ayındaki Tacikistan Cumhurbaşkanı İmonoli Rahmov'un ziyareti pek fazla medyada açıklanmamıştır. Fakat Tacikistan'ın Orta Asya Birliği'nin kurulmasını desteklemiş olduğu tahmin edilmektedir.

Böylece 'birlik' kurulsa da ekonomik temellerle kurulacaktı. Entegrasyonun siyasi tarafı çok zayıftır. Özbekistan ve Kazakistan'ın 'bölgedeki liderlik' için rekabeti 'birliğin' kurulmasını çok zorlaştırmaktadır. Özbekistan Orta Asya Birliği'nin 'patlamış tekerleği' halindedir. ABD'den kurtularak Rusya yanına geçen Özbekistan 'Kremlin'in' etkisinden çıkamıyor. Bu yüzden 'birliğin' iki yada üç taraflı Kazakistan – Kırgızistan – Tacikistan arasındaki ilişkileri gerçekleştirebilir.

3.1.3 Orta Asya Devletlerinin Entegrasyonu

Orta Asya Devletlerinin Entegrasyonu meselesi eskiden beri çok tartışılan konulardandır. Bunun en önemli nedeni de Orta Asya'da yaşayan halkın aynı kökenden gelmeleri ve aynı kültürü sahip olmalarıdır. XX. asrın başında Orta Asyalı aydınlar birleşme konusunda birçok projeler sunmuştur. Onlardan biri Kazakistanlı Sultanbek Kozhanov'tur. O, "Orta Asya Konfederasyonu"nu kurmayı önermiştir²²⁷. S. Kozhanov, Çar tahttan indirilirken komünistlerin yönettiği yeni sistemin sunmuş olduğu "her milliyet kendi kendisini yönetme" düşüncesini öne sürerek Orta Asya'da ekonomik çerçevesinde entegre olan "Orta Asya Konfederasyonu"nun kurulması için çaba göstermiştir. Bununla birlikte Turar Rıskulov, Mustafa Çokay, Ahmet Zeki Veleli Toğan ve Sultan Galiyev ile başlayan diğer gruplar da Orta Asya toplulukların birleşerek merkezi bir devlet kurulmasını benimsemişlerdir.

²²⁷ Daha derin bilgi için Ordalı Konuratbayev'in Turar **RISKULOV**, **Kogamdık-Sayasi jane Memlekettik Kızmeti** (Almatı, 1994) adlı kitabına bakınız.

Orta Asya devletleri 1991’den sonra bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra da Orta Asya’nın entegrasyonu meselesi tekrar gündeme geldi. Orta Asya devletlerinin entegre olması düşüncesinin mimarı Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev idi. Bağımsızlığın ilan edildiğinden itibaren dışarıdan gelen türlü tehlikeyi anlayan Kazakistan önderi Orta Asya devletlerine entegre olmayı teklif etmiştir. Orta Asya devletlerinin entegrasyonu Rusya ve Çin tarafından olumlu karşılanmayan bir projedir. Bu devletler, işbirliği içinde olan Orta Asya devletlerinin arasında bulunup bölge durumunun geleceğinde belirleyici olmayı istemişlerdir. ABD ise entegrasyonun taraftarı gibi gözükmektedir.²²⁸ Zira Rusya’dan bağımsız politika izleyen Orta Asya, Batı ülkelerin yararınadır. Orta Asya’nın birleşmesi Batı ülkelerinin anlamında Rusya ve Çin’e karşı bir siyasi bloktur. Bu durumda Batı ülkelerinin Orta Asya’nın hammaddesin kullanma şartları kolaylanmış olurdu.

1990’lı yıllarında N. Nazarbayev’in önerisini Kırgızistan ve Tacikistan Devlet Başkanları desteklemişti. *“Nazarbayev, 18 Şubat 2007 yılında, parlamentodan yaptığı ve Kazakistan televizyon kanalları tarafından naklen yayınlanan ulusa sesleniş konuşmasında, Avrupa Birliği gibi bir Orta Asya Birliğini kurmanın zamanı geldiğini söylemişti. Aksi halde, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının gelecekte tehlikeye düşebileceğine işaret etmişti”.* Kazakistan tarafı ilk önce Orta Asya devletlerinin arasında ekonomik işbirliğini geliştirme projelerini sunmuştur. Fakat Nazarbayev’in projesine Özbekistan Devlet Başkanı tarafından ret cevabı verilmiştir. *“Dünya siyasetçileri Özbekistan’ın Orta Asya entegrasyonunu benimsememesinin sebebi olarak O’nun ABD ile iyi ilişkide olmasını gösterir”*²²⁹. Günümüzde Orta Asya devletlerinin hepsi Özbekistan’la ilişkilerinde problemlerle karşılaşmaktadırlar. Bu sorunları genellikle Özbekistan çıkarmaktadır. Devlet Başkanı Kerimov’un Orta Asya’nın diğer liderleri hakkındaki eleştirileri oldukça fazladır. Orta Asya devletlerinin çoğunun Özbekistan’la ilişkisinin iyi olmaması da Özbekistan yöneticilerinin siyasi tutumlarından kaynaklanmaktadır.

²²⁸ Saken YESSIRKEPOV, Çin’in Orta Asya Politikası, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, Yayımlanmış **Yüksek Lisans Tezi**, 2010, s.96

²²⁹ Saken YESSIRKEPOV, “Kazakistan-Türkiye İlişkileri Ve Orta Asya Devletlerinin Entegrasyonu”, **ISTIAC** (İSTANBUL INTERNASTIONAL ANNUAL CONFERENCE on foreign people studying postgraduate education in turkey), 24-26 Haziran 2009, İstanbul, Titiz Yayıncılık, s. 456.

Mesela, “Özbekler, Tacikistan’a ekonomik abluka ve vize ablukasını yapmayı devam ettirerek medya ile Tacik karşıtı yayınlar yapmaktadır”. Kazakistan-Özbekistan sınırı da çoğu zaman Özbekistan tarafından nedeni belirtilmeden kapatılmaktadır. Kazak-Özbek sınırını belirleme anında da Özbekler tarafının tarihte kendisine ait olmayan bazı topraklar için talepte bulunduğu bir gerçektir. Kırgız dış politikasını da benimsemeyen Özbek önderi, Kırgızistan’a karşı çok kez eleştiride bulunmuştur. Özbekistan ile Türkmenistan’ın ilişkilerinin iyi olmadığı Türkmen yetkililerinin ifadelerinden anlaşılır.²³⁰

Türkmenistan, dış politikasında tarafsız bir politikayı izlediği için entegrasyon konusunda etkin bir katılımcı olamamıştır. Tacikistan Devlet Başkanı ilk seneler geçen İç Savaş sebebinden bu meselede Kazakistan’ı desteklememiştir. Fakat bu sürecin Tacikistan’a kazanç getireceğini anlayarak daha sonra Kazakistan’a destekte bulunmuştur. Kazakistan’a bu meselede en çok destekte bulunan devlet Kırgızistan’dır. Zira Kırgız Hükümeti ülkesinin ekonomik durumunu geliştirmek için Orta Asya ülkeleriyle işbirliği kurmanın gerektiğini her zaman anlamıştır. Orta Asya devletlerinin içinde özellikle Kırgızistan-Kazakistan ilişkileri hızla gelişmektedir. Son zamanlar ekonomik ilerlemeyi başarabilmiş Kazakistan, komşu Kırgızistan’a maddi destekte bulunmaktadır. Kazakistanlı yatırımcılar Kırgızistan’da etkinlik göstermeyi çoktan başlamıştır. Istık Göl’e dinlenmeye gelen Kazakistanlılar da Kırgızistan’ın turizm bütçesine giren geliri artırmaktadır. Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev’in ifade ettiği gibi “*Kazakistan tarafı Kırgızistan’ın hidroenerji, tarım ve turizm alanlarına yatırım yapmışlardır*”²³¹. *Günümüzde Kırgızistan-Kazakistan ilişkileri iyi durumdadır. Fakat Orta Asya entegrasyonunun gecikmesi Kırgızistan’ın Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) üye olmaya sürüklemiştir (1998 senesi)*²³². DTÖ’ne üye olan Kırgızistan’ın piyasası, sanayisi gelişen batı ve doğu bölgelerinin ürünleri doldurmuştur. Yerli sanayi,serbest ekonomik rekabette kendisini zayıf bulmuştur.

²³⁰ G. VAÇNADZE, “İş Tacikistan’ı (Г. ВАЧНАДЗЕ “Деловой Таджикистан”)), **Коринф (Korinf)**, Moskova, 2002, s. 7.

²³¹ Erica MARAT, “Nazarbayev Increases Kazakhstan’s Engagements in Kyrgyzstan, Eclipsing Russia”, **Central Asia-Caucasus Analyst**, 18 Nisan, 2007, s. 12.

²³² Ayşe OYA BENLİ, **Kırgızistan Ülke Profili**, İGEME (TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008. s. 11.

Kazakistan Devlet Başkanı entegrasyonun önemini anlatan şu açıklamada bulunmuştu: “Orta Asya önünde iki seçenek vardır; ya dünya ekonomisine ebediyen hammadde sağlayıcısı olarak kalarak ikinci bir sömürgeci devletin gelmesini beklemek, ya da Orta Asya bölgesinde ciddi bir birlik sağlamaya girişmektir. Ayrıca bölgenin stratejik konumunu göz önümüze aldığımızda önündeki tehlikelere karşı bölge ülkelerinin birlikte hareket etme gerekliliği de ortaya çıkıyor”.²³³

Orta Asya’yı entegre edici olarak aynı kökenden gelme, komşuluk, tarihte bütün sistemin bir parçası olma (SSCB’den bahsedilmektedir) ve eskiden komşuluk ilişkiler, Orta Asya’nın her devleti için dışarıdan gelen benzer tehlikeler vs. faktörler öne sürülmüştür. Bunlardan hepsi de Orta Asya’nın her devletini ilgilendiren meselelerdendir. “*Orta Asya’da entegrasyon sürecini başlatmanın en avantajlı projesi ilk önce ekonomik açıdan sıkı bir işbirliğin yapılmasıdır. Bazı iktisatçılara göre bir devletin hiçbir dış ülkeye bağımlı olmadan kendi ürettiği ürünleri kendi içinde tüketebilmesi için veya talep ve arzın bir devlet içinde kendi kendisini karşılayabilmesi için en az 70 milyonluk nüfusun olması lazım*”.²³⁴ Fakat Orta Asya devletlerinin hiçbirinde böyle bir nüfus hacmi yoktur. Bu durum da Orta Asya devletlerini ekonomik işbirliğine çeken faktörlerden olmalıdır. Çünkü Orta Asya’daki zikrettiğimiz beş devletin toplam nüfusu bu rakama yaklaşarak 60 milyon nüfusunun üzerinde olmaktadır.

Orta Asya’da entegrasyon sürecini gerçekleştirme yolunda gayret edilmesine rağmen bir sürü iç ve dış faktörler meseleye olumsuz etken vermiştir. Orta Asya ülkelerinin aynı coğrafyayı paylaşmalarına rağmen, aralarındaki sınır sorunları, ekonomik ve demografik sorunlar²³⁵ bölgenin kısa vadede istikrara kavuşmasını zorlaştırmaktadır. Mesela sadece Özbekistan devlet sınırı belirlemede Kazakistan’la, Kırgızistan’la, Tacikistan’la ve Türkmenistan’la problemler yaşamıştır. Bunlarla

²³³ www.turkbirlik.gen.tr/ 110ortaasyadaentegrasyon.

²³⁴ Saken YESSIRKEPOV, **a.g.t.**, s.98

²³⁵ Daha da kapsamlı bilgiler edinmek için bkz. Tayyar Arı “Sovyetler Birliği Sonrasında Avrasya: Din, Etnik Yapı, Ekonomi ve Dış Politika”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 3, Sayı 4 (Kış 1999), ss. 29-35.

birlikte Orta Asya devletlerinin aynı coğrafyayı paylaşmaları dolayısıyla akarsu kaynaklarına duydukları ihtiyaçlar da bir sürü tartışmayı doğurmaktadır.²³⁶

Diğer yandan, bölgesel liderlik konusunda yaşanan rekabet (özellikle Kazakistan ve Özbekistan arasında), benzer ürünler konusunda bölge ülkelerinin uzmanlaşmış olmaları, dış faktörlerin istikrarı bozucu girişimleri (Kırgızistan'daki ABD etkisi ile Tacikistan'daki Rus etkisi gibi), ulusal sorunların halen iç ekonomik entegrasyon için önemli bir tehdit oluşturması (Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan'da yaşanan sosyo-ekonomik problemler, Tacikistan'da yaşanan iç savaşın etkileri, Özbekistan'daki radikal akımlar ve bir ölçüde Kazakistan'daki Rus nüfusun talepleri gibi) ise Orta Asya'nın entegrasyonunu daraltan unsurlar olarak kaydedilebilir²³⁷.

Orta Asya'daki entegrasyona bölgedeki en nüfusun fazla olan devlet olan Özbekistan'ın sıcak bakmaması projenin gerçekleşmesini zorlaştırmıştır. Fakat bunun gibi süreçlerin gündemde olmasına rağmen Orta Asya'da entegrasyonlaşma meselesi günümüzde de tartışılmaktadır. Kazakistan Devlet Başkanı diğer komşu devletlere şu tekliflerde bulunmuştur: *“Hepimizin ortak ekonomik çıkarları, kültürel ve tarihi bağları, dili, dini, ekolojik problemleri ve dış tehditleri var. Avrupa Birliğini kuranlar, belki de böylesine önkoşulları ancak hayal edebilmişlerdi. Biz yakın ekonomik entegrasyona gerçekleştirmeli, ortak pazar ve ortak paraya geçmeliyiz. Sadece bununla biz, devamlı birlik ve beraberlik için de bizi görmek isteyen ortak atalarımıza layık olabileceğiz”*²³⁸. Orta Asya'da ilk önce yapılması gereken ekonomik entegrasyon projeleri bölgedeki beş devletin ticari-ekonomik ilişkilerinde gümrük birliğinin gerçekleştirmektir. Bu çok önemlidir. Çünkü gümrük birliği bölge devletlerinin sıkı ilişkide olmasını ve devletlerin ekonomik gelişmesini sağlar. Gümrük birliği bununla birlikte bölge dışı devletlerinin Orta Asya piyasasındaki etkisini azaltır. Avrupa Birliği'nin kurulması ve gelişmesinde de gümrük birliğinin

²³⁶ Umida HASHIMOVA, “Fire Over Water in Central Asia”, **Central Asia-Caucasus Analyst**, 8 Nisan, 2009, s. 7.

²³⁷ Mehmet DIKKAYA, “Orta Asya'da Ekonomik Entegrasyon Düşüncesinin Temelleri”, **USAK**, 11.11.2009, <http://www.usakgundem.com/yorum/180/orta-asyada-ekonomik-entegrasyond%C3%BCs%C3%BCncesinin-temelleri.html>.

²³⁸ Abdulvahap KARA, “Türk Dünyasından”, 02. 12. 2009. www.yedidevletbirmilliet.org.tr/Word.asp?id=268&tur=haber.

gerçekleştirilmesi önemli rol oynamıştır. Ekonomik entegrasyon sürecinde olmazsa olmaz olan meselelerin biri bölgedeki sanayini geliştirme projesinin gerçekleşmesidir. Bölgede sanayi gelişirse Nazarbayev'in dediği gibi DTÖ'ne birlikte üye olma işi doğru tercih olur. Bölgede entegrasyon sürecini gerçekleştirme işi muhtemelen bol sermayeyi gerektirmektedir. Orta Asya devletlerinin günümüzdeki ekonomilerinin zayıf olmasından dolayı devletlerin bir birlerine entegre olma çabaları gerçekleşmemektedir.

3.1.4 Türk Dilinde Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi veya Türk Konseyi

Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kazandığından sonra ilk ortaya atılan tezlerin biri Türk devletlerinin entegrasyonuydu. Türk Devletlerinin bir araya gelip entegrasyon süreçlerini gerçekleştirmeye çalışması bu devletlerin kültürel, ekonomik ve siyasi açıdan gelişmesini kolaylaştırırdı.

Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde bu düşünce iyice destekleniyordu. Zaten Orta Asya devletlerinin bağımsızlığını ilk tanıyan Türkiye'ydi. Lakin bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya devletleri birlik kurmaya acele etmediler. Fakat bu önemli bir mesele olduğu için her zaman gündemde tutulup entegrasyon süreçlerine adımlar atılmaya devam edilmiştir. İlk önce 1993 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Orta Asya ve Azerbaycan'a yaptığı ziyaretinde bu ülkelerin cumhurbaşkanları tarafından Türk Dili Konuşan Devletler Topluluğunun Kurulmasına Dair Protokol imzalanmıştır; siyasi, iktisadi ve kültürel işbirliği konularının ele alındığı devlet başkanları zirveleri düzenlenmiştir²³⁹. Bu devlet başkanlarının zirveleri Taşkent, Bakü, Astana ve Antalya'da düzenlenmiştir. Bu toplantılarda Türk Dünyasının her alandaki işbirliğini derinleştirme söz konusu olup kararlar alınmıştır. Mesela, bunlar daimi bir sekreterlik ile Türk Dünyası

²³⁹ Bağdad AMREYEV, 'Türk Devletleri Arasındaki İşbirliğinde Dönüm Noktası Türk Konseyi', **Atayurt**, Kış 2010, Sayı: 3, s. 38.

Bilimler Akademisi oluşturulması, Avrupa'daki Türk halklarının diaspora kuruluşları arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi gibi güncel meselelerdir. Bu akademi Türk halklarının tarihini araştırma ile günümüze kadar arası kopmuş olan tarihi bağları canlandırmak amacıyla faaliyetler gösterecektir.

1999 yılında Özbekistan Devlet Başkanına düzenlenen suikasttan sonra Kerimov rejiminin muhalifi Muhammed Salih Türkiye kaçtı. Türkiye Muhammed Salih'i Özbekistan isteğiyle teslim etmediğinden dolayı Özbekistan ile Türkiye ilişkileri kötüye gitmişti. Türk-Özbek Liseleri kapatılıp türlü alanlardaki birleşmiş şirketler Özbekistan toprağından çıkartılmıştı.²⁴⁰ O andan itibaren Türk Devletlerinin entegrasyon meselelerinden çekilmiştir. Özbekistan'ın entegrasyon süreçlerini benimseme çalışmaları olumsuz etkilenmiştir. Nahçıvan zirvesinde Konseye Özbekistan'ın üye olmasının önemli olduğu dile getirilmiştir. Abdullah Gül, Özbekistan'ın kültürel, nüfuz bakımından öneme sahip olduğunu ve bu ülkenin Konseyde bulunmamasının eksiklik olduğunu belirterek gelecekte bu meselenin çözülmesi yolunda çalışmalara devam edileceğini ifade etmiştir²⁴¹.

Türk Dilinde Konuşan Ülkeleri İşbirliğinin kurulmasında önemli katkı sağlayan Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'tir. 2006 yılında Antalya'da düzenlenmiş zirvede Nazarbayev Türk Dili Konuşan Ülkeler Daimi Organının, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asamblesinin ve Akil Adamlar Kurlunun kurulması konusundan teklifte bulunmuştur. 3 Ekim 2009 yılında Nahçıvan'da Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan liderlerinin buluşmasında Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev entegrasyon süreçlerindeki önemli rolüne dair Türk Dünyasının Aksakalı olarak adlandırılmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı A. Gül şu ifadede bulunmuştur: *"Kısa bir süre önce Azerbaycan'da Türk zirvesi gerçekleştirilmiş ve orada Nazarbayev'in girişimiyle 17 yıldır hayalini kurduğumuz Türk Konseyi kurulmuştur. Bu kuşkusuz Türk dünyasını birleştirmede anahtar bir*

²⁴⁰ 'Türkiye-Özbekistan İlişkileri', **CENTRASIA**, 0.12.2004, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1104356880>

²⁴¹ Abdulhamit BİLİCİ, 'Türk Dünyası Açılımı', **ZAMAN**, 3 Ekim, 2009.

*unsurdur ve bu da Kazakistan Cumhurbaşkanının eseridir. Biz kendisini Türk dünyasının lideri olarak kabul etmekteyiz” demiştir.*²⁴²

Nahçıvan Deklarasyonu’nu Türki Cumhuriyetlerin entegrasyon ilkelerin içermektedir. Deklarasyonda siyasi ilişkilerin dışında ilişkilerin kültürel ve ekonomik boyutları üstünlüktür.

Nahçıvan Anlaşması’nın 2. Maddesinde ortaya konulan temel amaç ve görevleri şunlardır²⁴³:

- *Taraflar arasında karşılıklı güvenin güçlendirilmesi;*
- *Bölge ve bölge dışında barışın korunması;*
- *Dış politika konularında ortak tutumlar benimsenmesi;*
- *Uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık ve sınır ötesi suçlarla mücadele için eylemlerin koordine edilmesi;*
- *Ortak amaçlarla ilgili her alanda etkili bölgesel ve ikili işbirliğinin geliştirilmesi;*
- *Ticaret ve yatırım için uygun koşulların yaratılması;*
- *Kapsamlı ve dengeli bir ekonomik büyüme, sosyal ve kültürel gelişimin amaçlanması;*
- *Hukukun üstünlüğünün sağlanması, iyi yönetim ve insan haklarının korunması konularının tartışılması;*
- *Bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimin genişletilmesi;*
- *Kitle iletişim araçlarıyla etkileşimin ve daha yoğun bir iletişimin teşvik edilmesi;*

²⁴² Bağdad AMREYEM, ‘İlişkilerini Örnek Gösterebilecek İki Ülke: Kazakistan ve Türkiye’, **Atayurt**, Kış 2010, Sayı: 3, s. 6.

²⁴³ ‘Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması’, **Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi**,
http://www.turkkon.org/docs/02_a_NahcivanAnlasmasi_Turkce.pdf

- Hukuki konularda bilgi değişimi ve adli işbirliğinin teşvik edilmesi.

İlkelerinde görüldüğü gibi Konseyin esas amacı hiçbir devletin veya örgütün çalışmasına karşı değildir. Türk Konseyi Orta Asya devletleri ile Türkiye ve Azerbaycan'ın her alandaki entegrasyon süreçlerini gerçekleştirmeye yönelik çalışmalar yapmaktadır. Türkiye tarafı Orta Asya ülkelerinin öğrencilerine Türkiye üniversitelerinde okumasına her türlü imkanlar sağlamaktadır. Orta Asya'nın her bir ülkesinde birleşmiş Türk üniversiteleri bulunmaktadır. Örneğin, Kazakistan'da Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi ve Kazakistan'ın her bölgesinde Türk Liselerin rastlamak mümkündür. Kırgızistan'da Manas Kırgız-Türk Üniversitesi vardır.

3.1.5 Kazakistan-Kırgızistan Entegrasyonu Gerçekleşebilir mi?

'Kazakistan-Kırgızistan Entegrasyonu Gerçekleşebilir mi?' sorusunun cevabı kolay değil, fakat bugünkü iki devlet arasındaki bağlantıları incelersek Kazakistan'dan çok bu entegrasyon Kırgızistan için daha yararlıdır. Çağdaş dünyada siyasi entegrasyonun gerçekleşme ihtimali düşüktür, lakin en azında iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin güçlenmesinde fayda vardır.

Bu sorunun cevabını anket yaparak bulmaya çalıştım. Anket Türkiye'de okuyan Kazakistan ve Kırgızistan toplam sayısı 180 öğrenci arasında yapıldı. Anket kitlesel soruşturma metodolojisiyle yapıldı, zira bu yöntem halk arasındaki soruşturmanın en yaygınlaşmıştır. Anket Kazakistan ve Kırgızistan vatandaşlarını kapsadığından dolayı seçilmiş kişiler arasında yapılan ve toplu (soruşturulanların sayısının birden fazla olması) anket olarak algılanır. Soruşturma iki yöntemle yapıldı. Birincisi soruşturulanlara direk anket dağıtılarak, ikincisi ise gıyaben (soruşturulanların e-postasına gönderilerek) yöntemidir. Kitlesel soruşturma 'Gelep' yöntemine göre

uygulandı. Bu yöntem 1935 yılında ABD’de ortaya çıkmıştır. ‘Gelep’ yöntemi aşağıdaki belirtilere sahiptir:²⁴⁴

- 1) Kitlesel özelliklere sahip olması;
- 2) Soruşturulanların ergin olması;
- 3) Soruşturulanların bir kişiden fazla olması;
- 4) Anketin direk ve gıyaben yapılması;
- 5) Sorular sorulan kişilere ait ve standart olması.

Anket sonuçları Sosyal-Siyasi Araştırma Enstitüsüne²⁴⁵ (Kazakistan, Astana) gönderilerek enstitü uzmanı Ainur Mazhitova tarafından incelendi ve sonuçlandı.

Kazak-Kırgız entegrasyonunun gerçekleşmesi sadece iki ülke liderlerine bağlı bir şey değildir. Buradaki en önemli unsur, toplumun rızasını almaktır. İki halk arasında birlik konusunu destekleyenler olduğu kadar ve karşı olanlar da vardır.

Anketin ilk sorularından biri olan ‘Stratejik anlamda ülkenizin ekonomik partneri hangi devlettir?’ sorusuna Kazakistan vatandaşlarının %68’si Rusya, %29’u Çin, %3 Avrupa Ülkeleri demiştir. Aynı soruya Kırgızistan vatandaşları % 47’si Kazakistan, %38’i Rusya, %15’i Çin demiştir. Bu sorunun sonucu olarak Kazakistan Kırgızistan’ı ekonomik partner değil, Kazakistan mallarının satış pazarı olarak gördüğü hissedilmektedir. Kırgızistan ise Kazakistan’ı ekonomik alanda stratejik partner olarak algılamaktadır. Zira Kırgızistan’a olan yatırımların birçoğu Kazakistan’dan gelmektedir. Rusya’nın da ekonomik sahada önemi bulunmaktadır.

Diğer bir soru ‘Hangi ülkeyle ülkenizin birleşmesini istersiniz?’ Kazakistan tarafının %48 Kırgızistan’la birlik kurulabilir cevabını vermiştir, %25 hiçbir ülkeyle birlik kurulmasını demiştir, %27 Rusya’ya oy vermiştir. Kırgızistan vatandaşları da %37 Rusya, %54 Kazakistan, %9 hiçbir diye cevap vermiştir. Bu soruda Özbekistan ve Çin’de vardı fakat onlara oy veren kimse olmadı.

²⁴⁴ Daha derin bilgi için, bkz.; İ. DEVYATKO, **Sosyal Araştırmaların Yöntemleri**, (И. Ф. ДЕВЯТКО, **Методы социологического исследования**), Издательство Уральского университета, Екатеринбург, 1998, s.69

²⁴⁵ Sosyal-Siyasi Araştırma Enstitüsü (Kazakistan, Astana), www.ispr.kz

Başka bir soru ise ‘İki ülke arasında hangi sorunlar yaşanmaktadır?’ olmuştur. Kırgızların %87 sınır sorunları demiştir. Çünkü Kırgızlar Kazakistan topraklarından geçmekte çok zorluk çekmektedirler.

Daha önemli bir soru da ‘Kazakistan ve Kırgızistan birleşip bir devlet olmasını ister misiniz?’ diye soruya Kazakistan’ın %78 evet, %22 hayır diye cevap vermişlerdir. Kırgızistan ise % 63 hayır, %37 evet demiştir. Kırgızların hayır diye cevaplamaı son olaylardan dolayı olabilir. Örneğin Kırgız-Özbek çatışmasının sonucunda Kırgızistan’da etnik milletçilik toplumda güçlenmiştir. Söylenen şarkıların çoğunda milletçilik rüzgarı esmektedir. Kazakistan’ın sınırı kapatması Kırgız halkı tarafından tepki görmüştür.

Başka bir soru ‘Entegrasyon hangi alanda olmalı’ sorusuna Kazakistan tarafının %79 ekonomik, %12 askeri, %9 siyasi diye cevaplamıştır. Kırgızistan ise oyunun % 82 ekonomik, % 16 askeri, %2 siyasi’ye vermişti. Görüldüğü gibi iki ülkenin ekonomisi hammaddeye bağımlı olduğundan dolayı toplumda kriz fark edilmektedir. Siyasi ve ekonomik dışındaki sorulara az tercih yapmasının nedeni Kırgızistan tarafı bağımsızlığını kaybetmek istemesinden, Kazakistan’ın ise Kırgızistan’ın sorunlarının Kazakistan’a taşınmak istememesinde kaynaklanmaktadır. Kazakistan toplumu Kırgızistan’ı fakir ülke olarak algılamaktadır. Bu olay bazen halk arasındaki gerginliklere neden olmaktadır.

Bu araştırmamın sonucu olarak Kazakistan ve Kırgızistan Entegrasyonunun ekonomik alanda gerçekleşmesi siyasi entegrasyona göre daha gerçekçidir. Kazakistan Orta Asya’da ekonomik anlamda güçlü bir devlet olsa bile bölge siyasetinde hala yeterince güçlü değildir. Örneğin Kırgızistan’da gerçekleşen devrimde Kazakistan’ın sınırı kapatarak Kırgızistan vatandaşların sınır dışı etmesi Kazakistan’ın bir lider devlet olarak bu tür olaylara hazır olmadığını göstermiştir.

Başka bir sebep iki halk arasında ekonomik alanda büyük uçurum vardır. Kırgızistan halkının sosyo-ekonomik durumunun düşük olması Kazakistan vatandaşlarının siyasi birleşmede isteksiz davranmalarına neden olmaktadır. Kazakistan toplumunun ekonomik durumu iyi şartlarda olması, Kırgız toplumunun ise düşük olması Kırgızlara yeni kimlikler kazandırmaktadır. Kazakistan toplumunun

Kırgızlara verdiği yeni kimlikleri: Kırgız fakir, işçi, isyancıdır. Böylece Kazakistan tarafından Kırgızlara karşı toplumsal aşağılama fark edilmektedir. Bu durumda Kırgızların siyasi birleşme alanında istekte bulunmaması doğaldır.

3.1.6 Entegrasyonun Kazakistan ve Kırgızistan veya Orta Asya İçin Önemi

Türkî Cumhuriyetlerinin birleşmesi ya da Orta Asya Entegrasyonu birçok Türk aydınının hayali ve isteği olmuştur. Türk Dünyası birleşerek dünyadaki değişimlere ve tehditlere karşı bir güç olacaklarına inanmışlardır. Şimdilerde bu tez Türkiye, AB ve ABD tarafından desteklenmektedir. Türkiye için ‘Ata Yürt’a’ dönme projesi olsa da (tabi ekonomik ve siyasi çıkarları da yok değil), AB ve ABD için ise Orta Asya’nın Rusya’dan serbest politika izlemesinde fayda vardır. Yer altı kaynaklara zengin olan bu bölge ekonomik açıdan Batı ülkelerin iştahını kabartmaktadır.

Orta Asya liderlerinin bölge entegrasyonunu oluşturma yolundaki projelerinin isimleri farklı olsa da amaçları aynıydı. Özellikle 1991-2001 dönemi mercek altına alındığında, Özbekistan lideri Kerimov’un Türkistan Birliği fikrinin en ateşli savunucusu olduğu görülmektedir. Merkezi Asya devletlerinin birleşmeleri, ya da en hafif tabiri ile bütünleşmeleri için, bu dönemde Özbekistan’ın Orta Asya’daki liderliği şüphesizdir. Bu dönemde ekonomisi zayıf olan Kazakistan ve Kırgızistan’ın, Özbekistan’ın bu çabalarına mesafeli yaklaşımlarını, bir nevi bölgesel hegemon istememelerine bağlamak mümkündür. Nitekim aynı dönemde Kazakistan, bu Türkistan bütünleşmesi çağrılarını bir dengeleme siyaseti olarak, bir ‘Avrasya Birliği’ oluşturma projesini öne sürmüştür.²⁴⁶

Bugüne kadar yer alan entegrasyon çabaları tam anlamıyla başarısızlığa uğramıştır. Bu bölgedeki herhangi bir entegrasyonun Rusya’nın dışında ya da Rusya’nın rızası olmadan gerçekleşmesi çok zordur.

²⁴⁶ Hasan Ali KARASAR, Sanat K. KUŞKUMBAYEV, a.g.e., s.167

Rusya'nın Orta Asya ile ilişkilerinin, hem Çarlık hem Sovyet dönemlerinde var olan öneminin Sovyet sonrası dönemde önemli ölçüde ivme kaybettiği ifade edilebilir. Diğer yandan bu dönemde, büyüyen bir 'ejder' olarak Çin'in Orta Asya'daki ekonomi-politik boşluğu doldurma yönünde girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Bu girişimlerde, hem büyüyen ekonomi ve ihracat potansiyeli için yeni pazarlara sahip olma hem Rusya'nın bölgeye yönelik politikalarını dengeleme, hem de burada yeni nüfuz alanları oluşturma gibi unsurların önemli olduğu gözlenmektedir.²⁴⁷ Bunun için uzun ortak sınırlara sahip olduğu Kırgızistan ve Kazakistan'la olan ilişkilere daha fazla önem vermektedir. Zaten SSCB'nin yıkılmasıyla Çin'in ekonomisi yeni 'pazarın' açılmasıyla hızla büyümüştür.

Rusya'nın Orta Asya bölgesine yönelik çabalarında bölgede (özellikle Kazakistan'da) yaşayan milyonlarca Slav kökenli nüfusu da dikkate aldığı görülmektedir. Bununla birlikte Türkmenistan ve Özbekistan'da, bölgedeki (özellikle Kırgızistan ve Tacikistan'daki birlikler) Rus askeri varlığı ile ilgili endişelerin bulunduğunu belirtmek gerekir.²⁴⁸

Entegrasyon hareketleri beraberinde siyasi yakınlaşmaları da getirmektedir. Bugünkü entegrasyon türlerinin hiçbirisi siyasi bir bütünlüğe henüz ulaşamamıştır. Ekonomik entegrasyonlar ortak bir geçmişe ve ortak ekonomik çıkarlara dayanmadığı sürece siyasi bütünlüğe ulaşmak gerçek anlamda mümkün olmamaktır.²⁴⁹

Bugünkü Orta Asya Devletlerinin birbirine yakınlığı entegrasyon olasılığını kolaylaştırmaktadır. Tarihte geçen tüm siyasi entegrasyonlar başarısızlığa uğramıştır. Örneğin, Cemal Abdulnasır döneminde Mısır ve Suriye'nin birleşmesinin sonucunda iktidarı paylaşmadan ikiye ayrılmıştır. Başka bir örnek SSCB örneğidir; tüm

²⁴⁷ Mehmet DİKKAYA, 'Orta Asya'da Ekonomik Entegrasyon Düşüncesinin Temelleri', **USAK**, <http://www.usakgundem.com/yorum/180/orta-asyada-ekonomik-entegrasyon-d%C3%BCs%C3%BCncesinin-temelleri.html>

²⁴⁸ **A.g.e.**,

²⁴⁹ Bahar ŞAHLI, 'Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği', **İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ / JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES**, Cilt 22, Sayı 1 (2008), <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/view/3756>

SSCB'ye üye olan ülkeler eşit haklara sahip olsa da iş yüzünde son kararı Rusya veriyordu.

Bu yüzden Kazak-Kırgız ya da Orta Asya Devletlerinin entegrasyonu ekonomik, kültür, eğitim ve askeri sahalarında olmalı. Orta Asya ülkelerinin üçü – Kazakistan, Kırgızistan ile Tacikistan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne, Kurumsal Güvenlik Şartı Örgütü'ne ve NATO'nun birkaç programına üye olmaktadır. Özbekistan Kurumsal Güvenlik Şartı Örgütüne üye değil, fakat diğerlerine üyedir. Türkmenistan'ın tutumu ise farklıdır. Türkmenistan Kurumsal Güvenlik Şartı Örgütü ile Şanghay İşbirliği Örgütüne üye değildir. Bundan sonra, Orta Asya ülkelerinin bölgesel güvenliği koruma problemini çözmede dış politika da hangi ülkeyi esas alacağı bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.²⁵⁰

Entegrasyon konusunda aşırı etkinlik gösteren ülke Kazakistan'dır. Türk Dünyası ve Türkiye'yle sıkı bağlantıları gün geçtikçe güçlenmektedir.

Eğer Kazakistan'ın ortaya koyduğu entegrasyon girişimini diğer Orta Asya devletleri desteklerse, kendi çapında Orta Asya Birliği'nin geleceği ile ilgili Kazakistan'ın tutumları vardır.

Orta Asya Birliği'nin bünye modeli (örneği),²⁵¹

1) Orta Asya Savunma ile Güvenlik Birliği

- *askeri-siyasi meslektaşlık (OrtAsBat)*
- *askeri-tekniksel meslektaşlık - Rusya, ABD, Çin, Almanya, Türkiye v.s.*
- *geleneksel olmayan tehlikelere karşı mücadele (terörizm, aşırılık ve ayrılma, uyuşturuculuk, illegal silah ticareti, kanun dışı göç vs.)*

2) Orta Asya Konsorsiyumu

²⁵⁰ Suinbay SUYUNDİKOV, 'Orta Asya Entegrasyonu Sorunları ve Çözüm Yolları', **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2006, s. 45

²⁵¹ D. MADYAROVA, **Orta Asya'da Ekonomik Birlik: Tecrübe, Sorunlar ve Eğilimler**, (Д. МАДИЯРОВА, **Экономическая интеграция в центральной Азии: опыт, проблемы и тенденции**), Экономика, Алматы, s. 57

- *enerji konsorsiyumu*
- *iletişim konsorsiyumu*
- *su konsorsiyumu*

3) *Orta Asya’da özel ihtisaslaşmış ekonomik bölgeler oluşturulan alanlar:*

- *Et-süt ürünleri üretimi;*
- *Meyve ve sebze üretimi;*
- *Tekstil üretimi;*
- *Hububat, tahıllar üretimi; (piliç, buğday v.s.)*

4) *Orta Asya Ekoloji Danışmanlığının görev alanı:*

- *Hava kirliliği ile ilgili meseleler*

• *Yer erozyonu (aşınma) ve çölleşme ile ilgili meseleler; Su kaynaklarının azalması ile ırmak ve göllerin kirlenmesi meseleleri de bu organın denetimine tabi tutulmaktadır. (Aral, Balkaş ve Hazar Denizi)*

Ekonomik entegrasyonların başarı sağlayabilme koşulları ağadakilerdir:²⁵²

- *Entegrasyon içinde yer alan ülkelerin kalkınma seviyelerinin ve üretim yapılarının birbirine yakın düzeylerde olması;*
- *Coğrafi bakımdan ülkeler arası yakınlık;*
- *Ortak kültürel geçmiş;*
- *Sanayileşme açısından uyguladıkları dış ticaret politikalarının benzerliği;*
- *Alt yapı imkanlarının özellikle de ulaştırma imkanlarının gelişmişliği;*

²⁵² Bahar şAHLI, a.g.m., <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/view/3756>

- *Entegrasyona dahil olan ülkelerin ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı nitelikte olması, önemli bir rol oynamaktadır.*

Orta Asya’da birliğin kurulması sadece ekonomik açıdan değil, güvenlik açısından da çok önemlidir. Bu yöndeki işbirliğinin önemi, zaman geçmesine rağmen, hiç önemini kaybetmemiştir. Buna delil olarak şunu söyleyebiliriz, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan 1994 tarihinde BM’nin barışçıl güçlerine uygun Orta Asya barışçıl güçlerini (OrtAzBat) kurmuştur. İleride, eğer bu entegrasyon girişimi gerçekleşecekse, bu güçler bölgesel askeri birliğe dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Bununla beraber, askeri ve siyasi işbirliği tecrübesine dayanmak gerekir.²⁵³ Örneğin, Orta Asya devletlerinin askeri potansiyeli çok zayıftır. Kırgızistan’ın 7 ile 12 bin arası kadar askeri vardır.²⁵⁴ Kırgızistan gibi dağlık bir ülkeyi kontrol edebilmek için daha fazla askere ihtiyaçlıdır. Zira Afganistan’dan gelen uyuşturucu kaçakçılığı trafiği Kırgızistan’dan geçmektedir. Diğer tehdit de dini aşırıların toplandığı Fergana Vadisi’ni de kontrol etmek hiç te kolay değildir. Kazakistan’ın asker sayısı 74 bindir²⁵⁵. Yüzölçümü olarak dünyanın 9. Büyük ülkesi olan Kazakistan için de asker sayısı azdır. Tacikistan askeri 20 bini bulmaktadır. Türkmenistan’ın asker sayısı 55 bin kişidir. Özbekistan’ın ordusu Orta Asya’daki en güçlü ordu olarak algılanmaktadır. Toplam sayısı 80 binden fazladır.²⁵⁶ Ortaklık olunca toplam asker sayısının 200-250 bin olacağı anlaşılmaktadır. Eğer buna Türkiye askerini dahil edersek dünya çapında ciddi bir askeri birlik söz konusudur.

Bölgesel işbirliği ve entegrasyon, önemli ekonomik ilişkiler (ticaret, ulaştırma, transit ve yatırımlar ve saire), doğal kaynaklar alanındaki ilişkiler (su, enerji ve ekoloji); ulusal güvenlik alanları (terörizm, silah ve uyuşturucu ticareti ve İslami

²⁵³ Suinbay SUYUNDIKOV, *a.g.t.*, s. 47

²⁵⁴ O. SIDOROV, ‘Kırgızistan Askerinin Bugünü ve Yarını’, (O. СИДОРОВ, «Армия Кыргызстана - вчера и сегодня»), *CENTRASIA*, 06.03.2007, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1173128700>

²⁵⁵ O. SIDOROV, ‘Kazakistan Kuvvetli Güçlerinin Bugünü ve Yarını’, (O. СИДОРОВ, «Вооруженные Силы Казахстана - вчера и сегодня»), 16.03.2007, <http://articles.gazeta.kz/art.asp?aid=88249>

²⁵⁶ A. TSIGANOK, ‘Orta Asya Ülkelerinin Askeri Potansiyeli’, (Анатолий ЦЫГАНОК, «Пособие для агрессоров. Кто и что поджидает вооруженных экстремистов на «азиатском фланге»), 29 Июня 2007 года, <http://www.tsiganok.ru/publications/smi/doc/322/>

askerileştirilmiş kurumlar) dikkatlice incelenmektedir. Orta Asya’da bu üç unsurun hepsi dikkat kazanmaktadır.²⁵⁷

Orta Asya ülkelerinin en önemli ekonomik ortağı Rusya’dır. Çünkü başka devletlerle karşılaştırıldığında Rusya’yla kültürel engeller ve dil engelleri minimuma inmektedir. Çok büyük bir pazar olmakla beraber eğitim ve iş imkânı açısından çok caziptir, hem Orta Asya ülkelerine yatırım kaynağı olarak ta görülebilir. Rusya bölgedeki oluşumların hemen hepsine katılarak iki taraflı ilişkilerde de aktif rol üstlenmektedir. İkinci önemli bölgesel ekonomik ortağı ise Çin’dir.

Orta Asya ülkeleri birleşirse 55 milyon nüfusluk bir ortak pazar olacaktı. Kırgızistan ve Tacikistan gibi ekonomisi zayıf ülkelere maddi destek verilecekti. Küreselleşen dünyada entegrasyon kurma ayakta kalma kendi özünü korumak anlamına gelmektedir. Öyleyse Türki halkların kendi özünü korumak çabaları Rusya’nın rızasını almadan gerçekleşmiyor. Bana göre şimdi Türki Cumhuriyetleri kendi aralarındaki kültürel ilişkilerini düzeltmelidir. Kültürel yakınlık olursa toplumun birbirine yaklaşması kolay olur. Örneğin, Kazak ve Kırgızlar’ın kültürü aynı olduğundan dolayı birbirileriyle kolayca anlaşmaktadır. Bir Kazak’la bir Özbek’in anlaşması daha zordur.

Orta Asya devletlerinin ekonomik ve siyasi gelişmesinde entegrasyonun önemi büyüktür. Tabii ki, entegrasyonun gerçekleşmesi ve başarılı bir şekilde uygulanması için belirli usuller ve prensiplere bağlı kalınması gerekir.

²⁵⁷ Suinbay SUYUNDİKOV, a.g.t., s. 76

SONUÇ

Geçmişte yaşanan Kazak-Kırgız halkları arasındaki olaylar bugünkü ilişkilerin durumuna yansımaktadır. Zamanında önem kazanan ‘Kazak-Kırgız öz kardeşir’ düşüncesi bugünkü ilişkilerde devamını görmektedir. Önemini kaybetmemiş ve iki ara ilişkileri sıcak tutan en önemli unsurların biridir.

İki ülke arasındaki ilişkileri üçe ayırmak mümkündür:

1. Devletlerarası ilişkiler;
2. Halk veya toplumlar arası ilişkiler;
3. Ülkelerin bölgesel örgütler içerisindeki etkinlikleri.

Devletlerarası ilişkiler hakkında bahsederseniz o zaman bu ilişkilerin odak noktası ekonomik bağlantılar olacaktır. Kazakistan, Kırgızistan ekonomisinin yatırımcılarının önde geleni olarak her zaman zor durumlarda maddi destekte bulunmaktadır. Son devrimde Kırgız ekonomisi büyük kayıplara uğramıştır. İlk yardım da Rusya’yla beraber Kazakistan’dan gelmiştir. Kazakistan’ın böyle telaşlanması iki faktörle anlatılabilir. Birincisi hem komşu hem kardeş ülkeye olan yardım. İkincisi ise Kırgızistan’da olan olayların Kazakistan toplumuna etki yaratabilme korkusudur. Nasılsa Kazakistan Kırgız ekonomisinin kalkınmasına yardım etmektedir. Bu yardım Kırgız hükümeti tarafından iyi karşılanmaktadır. Bu sahadaki ilişkilerin gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Toplumlar arasındaki ilişkilerde biraz gerilim hissedilmektedir. Kazakistan toplumunun son olaylara bakışı çok yönlüdür. Kazakistan toplumunun çoğunluğu Kırgızların yaptıkları devrimleri hata olarak görmektedir. Bazı tutucu aşırı milletçiler ise Kırgızların yaptığı kahramanlıktır ve Kazaklarda onlardan örnek almalı çağırısında bulunmaktadır. Bugünde iki halk arasında geçmişte yaşanan olayları tartışılması geleneksel bir biçim kazanmaktadır. Kenesarı olayı Kazak toplumunda Kırgızlara karşı küskünlük yaratmaktadır. Kazaklar Kırgızların bu hareketini bugüne kadar ihanet olarak algılamaktadır. Fakat bu olayın ilginç tarafı 1991 sonrası Orta

Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, tarih her ülkenin kendi milli kimliğini güçlendirmesi amacıyla yazılmıştır. Bu yalan tarihler iki halk arasındaki anlaşmazlıklara son vermek için iki halkın tarihi beraber yazılmalıdır.

Kırgızistan'daki son devrim hem devletlerarası hem de halklar arası ilişkileri zor duruma getirmiştir. Kazakistan'ın devrimin hemen ardından Kazak-Kırgız sınırını kapatmıştır. Bu olay Kırgız ekonomisine ve bütçesine büyük bir zarar getirmiştir. Bunun yansıması halk arasında da görülmüştür. Kardeş ülke ve bölgede kendini lider olarak gören Kazakistan'ın bu adımını büyük bir hata olarak algılamak mümkündür.

Bölgesel örgütlerde Orta Asya devletleri bir birlik kurmak isterse bu birliğin Rusya dışında olamayacağı anlaşılmaktadır. Örneğin 1994 yılında kurulmuş olan Orta Asya devletlerinin entegrasyonu uzağa gidememiştir. BDT da örgüt olarak bölgede etkinlik gösterememektedir. ŞİÖ de NATO'ya karşı bir bölgesel askeri bir örgüt olsa da, son 2010 yılındaki Fergana Vadisi'ndeki Kırgız-Özbek çatışmasında pek fazla etkili olamadılar. Daha doğrusu Kırgızistan'ı kendi sorunuyla baş başa bıraktılar. Kazakistan Cumhurbaşkanı bir ifadesinde: *'Kazakistan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün içinde Kırgızistan'a askeri yardımda bulunmayacağını onun yerine ekonomik yardım edeceğini belirtmiştir.'* O'na göre: *'Her bağımsız ülke kendi sorunlarını kendisi çözmeli, biz kesinlikle askeri yardım edemeyiz, zira iki taraflı çatışma olursa Kazak Kırgız'ı, Kırgız Kazak'ı vuracak, bu durumda halk arasındaki ilişkiler kötüye gidecek demıştır.'*²⁵⁸

Bugünde Orta Asya halkları ilişkilerini incelerken daha çok ideolojik tarafı eksik kalmaktadır. Bu boşluk doldurulmazsa etnik çatışmalar devam edecektir. Tarih ortak olsa bile, her ülke tarihi kendisine göre yazmaktadır. Ne var ki dili, dini, tarihi ve kültürü birbirine bu kadar yakın olan halklara çok az rastlanmaktadır. Birbirinden din, dil ve kültür farklılıkları olan Avrupa halkları birleşerek beraber yaşıyorsa Orta Asya'da Türki Halklarının beraber yaşaması daha kolay olmalı. Bu gelecekte inşa edilecek sağlam ideolojiye muhtaçtır.

²⁵⁸ D. LİLLİS, 'Kazakistan'ın Kırgızistan'daki Tepkisi: İşten Söz Çok', (Джоанна ЛИЛЛИС, «Реакция Казахстана на кризис в Кыргызстане: Больше слов, чем дела»), **Eurasianet**. 7 июля, 2010, <http://russian.eurasianet.org/node/31189>

KAYNAKÇA

- A.B. ERCİLASUN, **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993,
- A. KAYYUM KESİCİ: **Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan** , IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul, 2003
- A. KENESARİN, **Kenesarı ve Sızdık Sultan** (A. КЕНЕСАРИН: **Султаны Кенесары и Сыздык**) Алма-Ата, 1992
- Ahad ANDİCAN: **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, Emre Yayınevi, İstanbul, 2003
- Adılcan PİRMANOV,
- Aycan KAPAEVA, **‘Kazak Aydınları’** (Әділжан ПІРМАНОВ, Айжан КАПАЕВА, «**Қазақ интелегенциясы**»), Атамұра, Алматы, 1997
- A.A. BENNİGSEN, S.E. WİMBUSH,
- Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm**, Çev. Bülent TANATAR, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1995
- A. KARA, **Türkistan Ateşi. Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi**, DA Yayıncılık, İstanbul, 2002
- A. KARA, **Mustafa Çokay: Hayatı, Mücadelesi, Eserleri** (A. ҚАРА, Мұстафа Шоқай: өмірі, күресі, шығармашылығы), Арыс баспасы, Алматы, 2004

- A. ZEKİ VELİDİ TOĞAN, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981
- Ali BADEMCİ, **1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa**, Kutluğ yayınları, İstanbul, 1975
- A. KARA, **Kazakistan'ın Yeniden Doğuşu. 1986 Aralık Olayları**, Ufukötesi Yayınları, İstanbul, 2007
- Ahmed RAŞİD, **Orta Asya'nın Dirilişi. İslam mı? Milliyetçilik mi?**, Cep Kitapları, İstanbul, 1996
- B. SOLTONOEV, **Kızıl Kırgız Tarihi**, 1. Kitap, (Б. СОЛТОНОВ, **Кызыл кыргыз тарыхы**. 1-китеп) Бишкек, 1993
- B. SOLTONOEV, **Kızıl Kırgız Tarihi**, 2. Kitap (Б. СОЛТОНОВ, **Кызыл кыргыз тарыхы**. 2-китеп), Бишкек
- V.V. BARTOLD, **Kırgızlar, Tarihi Deneme** В.В. БАРТОЛЬД **Киргизы**. Исторический очерк, Киргизское Государственное Издательство), Фрунзе, 1927
- Çokon UALİHANOV, **Manas ve Kırgızlar Hakkında**, Çeviren: T. NASİRDİNOV, Bişkek, 2003
- Darhan KALETAEV, **Kazakistan, Geleceğe Yol Alan Ülke: Ulusal Lider Etkini**, İstanbul, 2010
- D. MADYAROVA, Orta Asya'da Ekonomik Birlik: Tecrübe, Sorunlar ve Eğilimler, (Д. МАДИЯРОВА, Экономическая интеграция в центральной азии: опыт, проблемы и тенденции), Экономика, Алматы
- E.K. MEYENDORF, **Orenburg'ten Buhara'ya Sefer, Orta Asya İlgili Kaynaklar XIX-XX Baş**, (Е. К. МЕЙЕНДОРФ, Путешествие из Оренбурга в

- Бухару, Центральная Азия в источниках и материалах XIX-начала XX века), Наука, Москва, 1975**
- Frank ALLEN, **Russian Muslim Institutions in Imperial Russia, (Rusya İmparatorluğu'nda Rus Müslüman Enstitüleri), Brill Pres, Boston, 2001**
- Hasan Ali KARASAR,
- Sanat K. KUŞKUMBAYEV, **Türkistan Bütünleşmesi Merkezi Asya'da Birlik Arayışları 1991-2001, Ötüken, İstanbul, 2009**
- I.A. LEVŞİN, **‘Kırgız-Kaysak Ordularını ve Bozkırlarını Tanımlamak’ (И.А. ЛЕВШИН, Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей), Санат, Алматы, 1996**
- I.I. KRAFT, **Bozkır Kırgızları Hakkındaki Talimat Kitabı (И. И. КРАФТ, Сборника узаконений о киргизах степных областей), Типолитография И.И.Жаринова, Оренбург Год: 1898**
- İ. DEVYATKO, **Sosyal Araştırmaların Yöntemleri, (И. Ф. ДЕВЯТКО, Методы социологического исследования), Издательство Уральского университета, Екатеринбург, 1998**
- K.I. İVANOV, **Toprak Köleliği Kaldırıldıktan Sonraki Slav Çiftçilerin Durumu, (К. И. Иванов Положение переславского крестьянства**

- после отмены крепостного), Ком-мунар., 1939.
- Kenaş Jusupov, **Kırgızlar**, (Кеңеш Жусупов, **Кыргыздар**), Кыргызстан басмасы, 1991
- Mehmet SARAY, **Kazakların Uyanışı**, Ekip Grafik, Ankara, 2004
- M.A. TERENCEV, **Orta Asya'nın İşgal Tarihi. Harita ve Tasar Şeklinde**, (М.А. ТЕРЕНЬТЕВ, **История завоевания Средней Азии. С картами и планами**, 1 Том), Типо-Литография В.В. Камарова, Невский, 1906
- M. LEWİN, **Sovyet Yüzyılı**, Çev. Renan Akman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008
- M. KOYGELDIYEV, **Alaş Hareketi**, (М. ҚОЙГЕЛДИЕВ, **Алаш қозғалысы**), Мектеп баспасы, Алматы, 2008
- Maria J. ÇOKAYEVA, **Mustafa Çokay'ın Hatıraları**, Hazırlayan; Erol CİHANGİR, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 2000.
- Mim KEMAL ÖKE,..., **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, Alfa Basımevi, İstanbul, 1999,
- M. ÇOKGEZEN, G.B. ÖZCAN, **Orta Asya'da Girişimcilik: Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2008
- Martha BRİLL OLCOTT, **Kazakhstan: Unfulfilled Promise?**, United Boko Press, Washington, 2010
- Makaş TATİMOV, **Kazak Alemi**, (Мақаш ТӘТІМОВ, **Қазақ әлемі**), Алматы, 1993

- M. Turgut DEMİRTEPE **Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası**, USAK yayınları, Ankara,2008
- Mustafa KALKAN, **Kırgızlar ve Kazaklar**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006
- Necip HABLEMİTOĞLU, **Çarlık Rusya’sında Türk Kongreleri (1905-1917)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1997
- N.GORDEKOV, **Sır-Derya Bölgesindeki Kırgızlar ve Kara-Kırgızlar** (Николай ГРОДЕКОВ, **Киргизы и Каракиргизы Сыр-Дарьинской области**), Типо-лит. С.И. Лахтина, Ташкент,1889
- Oliver Roy, **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, Çev., Mehmet Morali, Metis yayınları, İstanbul, 2009
- Richard POMFRET, **The Economies of Central Asia**, Published by Pringston University, New Jersey, 1995
- Rafis ABAZOV, **The Palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia**, PALGRAVE MACMILLAN, New York, 2008,
- Sally N. CUMMINGS, **Kazakhstan Power and The Elite**, I.B. Tauris, New York, 2005
- Ş. AMANOV, **ABD’nin Orta Asya Politikaları**, Gökkuşbu, İstanbul, 2007
- Şakarım Kudaiberdiulu, **Türk, Kırgız, Kazak ve Hanlar Şeceresi**, (Шәкәрім Құдайбердіұлы, **Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі**), Алматы, 1991

Makaleler

- Adrian-Claudiu POPOVICIU, ‘David Martiny and Functionalism. The Beginnings of Funtionalism’, **Revista Româna de Geografie Politica**, Year XII, no. 1, May 2010
- Alan SAGİMBAYEV, ‘Almazbek Atambayev Çifte Vatandaşlığı Kabul Etme Yandaşıdır’, 29 Nisan 2011,
http://vesti.kg/index.php?option=com_k2&view=item&id=4814:almazbek-atambaev-nameren-dovesti-vopros-dvoynogo-grazhdanstva-do-realizatsii&Itemid=83
- A. KESİCİ, ‘Kazakistan Olaylarının Bilinmeyen Yönleri’, Yeni Forum, No. 238
- A. POTAPOV, O. MARKOVA,
‘Rusya’dan Kırgızistan’a Para Havalesi Durduruldu’, (Александр ПОТАПОВ, Ольга МАРКОВА, ‘Прекращены денежные переводы из России в Киргизию’), 8 апреля 2010 года.,
<http://www.marker.ru/news/368>
- Ali YİĞİT ‘Kazakistan’ın Değişen Etnik Yapısı’, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science Cilt: 10 Sayı: 2, Sayfa: 001-015, ELAZIĞ-2001
- Anar SOMUNCUOĞLU, ‘Rusya-Orta Asya İlişkilerinde Kolektif Güvenlik’, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü,
http://www.21yyte.org/tr/yazi6053Rusya_Orta_Asya_Iliskilerinde_Kolektif_Guvenlik.html

- Amangeldi AYTALI, ‘Ultsızdık, Ultşıldık, hem ultjandılık’,
(Milletsizlik, Milletçilik ve Milli Vatanseverlik)
Kazak Edebiyatı, N: 14 (2540), 10 Sevir 1998
- A. GROZİN, ‘Orta Asya’daki Radikal İslam’, (Андрей
ГРОЗИН, ‘Радикальный ислам в Центральной
Азии’), Средняя Азия, 28.06.2006,
<http://www.cainfo.ru/article/opinions/629>
- A. ŞUSTOV, ‘ABD’nin Kırgızistan’daki İkinci Askeri Üssü’
(Александр ШУСТОВ, «Вторая военная база
США в Киргизии»), 10.03.2010.
<http://www.newsland.ru/News/Detail/id/471680/>
- A. KIZILKULOVA, ‘Cengiz Aytmatov ve Kazak Edebiyatı’ A.
(КЫЗЫЛКУЛОВА, ‘Признает ли Чингиз
Айтматов долг перед казахской
литературой?’), 20.01.2008,
[http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=12007798
20](http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1200779820)
- Abdulhamit BILICI, ‘Türk Dünyası Açılımı’, Zaman, 3 Ekim, 2009.
- A. TSIGANOK, ‘Orta Asya Ülkelerinin Askeri Potansiyeli’,
(Анатолий ЦЫГАНОК, «Пособие для
агрессоров. Кто и что поджидает
вооруженных экстремистов на «азиатском
фланге»), 29 Июня 2007 года,
<http://www.tsiganok.ru/publications/smi/doc/322/>
- Bağdad AMREYEV ‘Türk Devletleri Arasındaki İşbirliğinde Dönüm
Noktası Türk Konseyi’, Atayurt, Kış 2010, Sayı:
3

- Bagdad AMREYEV ‘İlişkilerini Örnek Gösterebilecek İki Ülke: Kazakistan ve Türkiye’, Atayurt, Kış 2010, Sayı:3
- Bülent ARAS ‘Amerikan Orta Asya İlişkileri ve İran’ın Konumu’, Avrasya Dosyası, 1999
- Bahar ŞAHLI, ‘Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği’nin Olabilirliği’, İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ / JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES, Cilt 22, Sayı 1 (2008), <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/view/3756>
- B. BALASSA, ‘Trade Creation and Trade Diversion in the European Common Market’, **The Economic Journal**, vol. 77, 1967
- Ç. İŞKAUSKAS, ‘Jeosiyaset; Kırgızistan ABD ve Rusya’nın Rekabet Sahası ’, (Чесловас ИШКАУСКАС, ‘Geopolitika: Киргизия как полигон соперничества России и США’), <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=12729556> 20
- D. STAROSTİN, ‘Viktor Kazimirçuk: Bizi Manidar Boğmak İstediler’, (Дмитрий СТАРОСТИН, «ВИКТОР КАЗИМИРЧУК: «НАС ХОТЕЛИ ПОКАЗАТЕЛЬНО УДАВИТЬ») Московские новости, N47, 08.12.2006
- D. LİLLİS, ‘Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev’in Kırgızistan’a Yaptığı Ziyareti’, (Джоанна ЛИЛЛИС, «Визит Назарбаева В Кыргызстан:

- Казахский Президент Демонстрирует
Дипломатическую Мощь»), 1 мая, 2007,
[http://russian.eurasianet.org/departments/insight/a
rticles/eav050107ru.shtml](http://russian.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav050107ru.shtml)
- D. LİLLİS, ‘Kazakistan’ın Kırgızistan’daki Tepkisi: İşten Söz
Çok’, (Джоанна ЛИЛЛИС, «Реакция
Казахстана на кризис в Кыргызстане: Больше
слов, чем дела»), Eurasianet. 7 июля, 2010,
<http://russian.eurasianet.org/node/31189>
- Emin ÖZDEMİR, ‘Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve
Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi’, bilig, Kış / 2009,
sayı 48
- Esra HATİPOĞLU, ‘Avrupa Birliği – Orta Asya İlişkilerinde Yeni bir
Stratejiye Doğru (mu)?’, USAK, OAKA, Cilt:3,
Sayı: 5, ss. 1-25, 2008
- Esra MANAVOĞULLARI, ‘Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde ABD Dış
Politikasında Orta Asya ve Kırgızistan’,
BİLGESAM, 20 Mayıs 2010,
<http://www.bilgesam.org>
- Emel ÖZER, ‘Kırgızistan’ın Komşuları İle Yaşadığı Sorunlar’,
05 Ekim 2009,
<http://www.turksam.org/gencbakis/a1814.html>
- Erica MARAT ‘Nazarbayev Increases Kazakhstan’s Engagements
in Kyrgyzstan, Eclipsing Russia’, Central Asia-
Caucasus Analyst, 18 Nisan, 2007
- Elif TOPRAK, ‘Neo Fonksiyonalizmden Yapısalcılığa
Entegrasyon Kuramları Işığında Türkiye-Avrupa

- Birliği Uyumu', Ankara Avrupa alışmaları Dergisi, Cilt: 7, No:1 (Gilz: 2007)
- Fikret ERTAN, 'Rusya Ve Kırgızistan', 18 Nisan 2010, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=9743> 28
- Faruk AKKAN, 'Rusya ve Kırgızistan askeri üs konusunda anlaştı', <http://haberrus.com/savunma/3758-Rusya-ve-Kirgizistan-askeri-us-konusunda-anlasti.html>
- Fusun KARA, 'Rusya'nın Kırgızistan'daki Koloni Siyaseti (1852-1917)', Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science Cilt: 17, Sayı: 2 Sayfa:329-340, ELAZIĞ-2007
- Ferhat KARABULUT, 'İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları', Bilig Dergisi, Yaz / 2009, sayı 50
- G.D. DANİLÇENKO, 'Petrovka Köyündeki Ukraynalıların Aile Tarihinin Kültürel Analizi', (Г.Д. ДАНИЛЬЧЕНКО, 'Социокультурный анализ семейных историй украинцев села Петропавловка'), <http://studhelps.ru/14/dok.php?id=s127>
- G. VAÇNADZE, "İş Tacikistan'ı (Г. ВАЧНАДЗЕ "Деловой Таджикистан"), Коринф (Korinf), Moskova, 2002.
- G. HİDOYATOV, 'Deli Petro'nun Orta Asya'ya Yönelik Politikası', (Г.ХИДОЯТОВ, «Как Петр Первый окно в Среднюю Азию прорубал»), CENTRASIA,

03.04.2008,

<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1207201380>

Hakan GÜNEŞ,

‘Orta Asya’da Kalkınma Modellerinin Karşılaştırma Analizi’, Kalkınma ve Küreselleşme, Saniye DEDEOĞLU, Turan SUBASAT, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005

İkbal VURUCU,

‘Sovyetlerden Kazakistan’a Etnik Sistemine Bir Bakış’, <http://www.aytmatov.org/tr/sovyetlerden-kazakistana-etnik-ilskiler-sistemine-bir-bakis>

Kodaman TİMUÇİN,

Birsel HAKTAN,

‘Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politika’, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:16, Sayı:2, Elazığ, 2006, sf:418

L.İ. BAUM,

‘Kazakistan Kırgızistan’ın Stratejik Partneri’, (Л.И. БАУМ, «Казахстан как стратегический экономический партнер для Кыргызстана»), 20.07.2007, <http://www.easttime.ru/analitic/1/3/286.html>

M. CUMAHANOV,

‘Jeltoksan Cangırığı’, (Aralık Yankı), Egemen Kazakistan Gazeti, 11.12.1996

Mehmet SARAY,

Kazakistan Tarihi. Makaleler, YEROFEEVA, ‘Rus İmparatorluğu Yönetiminde Kazakistan’, Türk Tarihi Kurumu Yayınlar, Ankara, 2007

Mehmet SARAY,

Kazakistan Tarihi. Makaleler, E. VALİKHANOV, ‘Kazak Halkının Rus Sömürgeciliğine Karşı Ulusal Kurtuluş

- Mücadelesi’, Türk Tarihi Kurumu Yayınlar,
Ankara, 2007
- Mehmet SARAY, Kazakistan Tarihi. Makaleler, ZH.
ABYLKHOZHİN, K. ALDAZHUMANOV, YU.
ROMANOV ‘Kışla Sosyalizm Döneminde
Kazakistan’, Türk Tarihi Kurumu Yayınlar,
Ankara, 2007
- Mehmet SARAY, Kazakistan Tarihi. Makaleler, M. KOZYBAEV,
‘Aralık Vakası (1986, Almaata)’, Türk Tarihi
Kurumu Yayınlar, Ankara, 2007
- Mehmet DİKKAYA,
- Ali BORA, ‘Çağdaş Kazakistan’ın Ekonomi Politikası ve
Türkiye’nin Yeri’, USAK, OAKA, Cilt:1, Sayı:
2, ss. 110-127, 2006
- M. SARIYEV, ‘Kırgızistan: Soy ve ya kabile?’, (Маре
САРИЕВ, «Киргизия: род или племя?»), 14
апреля 2010, №14 (142),
http://www.rusrep.ru/2010/14/qa_sariev/
- M. TULEKOVA, Yedisu Nüfusu 1867-1920, (М. ТУЛЕКОВА
«Население Семиречья (1867–1920 гг.)»),
Алматинский государственный университет
им. Абая, [http://new.hist.asu.ru/biblio/V3/136-
143.pdf](http://new.hist.asu.ru/biblio/V3/136-143.pdf)
- M. Turgut DEMİRTEPE, “Demokratik Devrim”in Gölgesinde Kırgızistan
Dış Politikası’, USAK, 19 Ekim 2009,
[http://www.usakgundem.com/ders-
notu/13/%E2%80%9Cdemokratik-](http://www.usakgundem.com/ders-notu/13/%E2%80%9Cdemokratik-)

- devrim%E2%80%9Din-g%C3%B6lgesinde-
k%C4%B1rg%C4%B1zistan-
d%C4%B1%C5%9F-politikas%C4%B1-.html
- Mehmet DIKKAYA, “Orta Asya’da Ekonomik Entegrasyon
Düşüncesinin Temelleri”,
[http://www.usakgundem.com/yorum/180/orta-asyada-ekonomik-entegrasyon-
d%C3%BCs%C3%BCncesinin-temelleri.html](http://www.usakgundem.com/yorum/180/orta-asyada-ekonomik-entegrasyon-d%C3%BCs%C3%BCncesinin-temelleri.html).
11. 11. 2009.
- Mehmet DIKKAYA, ‘Orta Asya’da Ekonomik Entegrasyon
Düşüncesinin Temelleri’, USAK,
[http://www.usakgundem.com/yorum/180/orta-asyada-ekonomik-entegrasyon-
d%C3%BCs%C3%BCncesinin-temelleri.html](http://www.usakgundem.com/yorum/180/orta-asyada-ekonomik-entegrasyon-d%C3%BCs%C3%BCncesinin-temelleri.html)
- Nilüfer KARACASULU, ‘Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal
İnşaaç Yaklaşım’, USAK, Uluslararası Hukuk ve
Politika, Cilt 3, No: 9 ss.82-100, 2007
- Necati FIRAT İslam Ülkeleri ve EKİT (ECO) Raporu T. C.
Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı
Müsteşarlığı, Yayın No: DPT: 2380 – ÖİK: 444.
- N. HARITONOVA, ‘Kazakistan ve Orta Asya Devlerinin Birliği’,
(Н.ХАРИТОНОВА, ‘Казахстан и Союз
центрально-азиатских государств. Миражи,
это наша жизнь’), 27.05.2008,
[http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=12118779
60](http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1211877960)
- O. SIDOROV, ‘Kırgızistan Askerinin Bugünü ve Yarını’,
(О.СИДОРОВ, «Армия Кыргызстана - вчера и
сегодня»), 06.03.2007,

<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1173128700>

O. SIDOROV,

‘Kazakistan Kuvvetli Güçlerinin Bugünü ve Yarını’, (O. СИДОРОВ, «Вооруженные Силы Казахстана - вчера и сегодня»), 16.03.2007, <http://articles.gazeta.kz/art.asp?aid=88249>

Serpil AĞCAKAYA,

‘Geçiş Ekonomilerden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nde Bütçe Yönetimi ve Mali Disiplin Sorunu’, Akademik Bakış, Sayı 16, Nisan, 2009 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi ISSN:1694-528X, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat-KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

Sinan OĞAN,

‘Kırgızistan’da Etnik Çatışmalar Tehlikeli Boyutlara Ulaşırken Gazze Dehlizindeki Türkiye Hala Devrede Değil’, 12.06.2010. <http://www.turksam.org/tr/a2080.html>

S. AKKULI,

‘Kenesrı Han’ın Naaşları Omsk’ta Olabilir’ (Султан-Хан АККУЛЫ, ‘Следы останков последнего казахского хана Кенесары ведут... в Омск’), Azattyq, 04.11.2009, http://rus.azattyq.org/content/Head_of_Kenesary_Kasymov/1868201.html?page=2

S. AKKULI,

‘Putin’in İzini Olmadan Kazakistan ve Kırgızistan Birleşmesi İmkansız’, (Султан-Хан АККУЛЫ ‘Объединение Казахстана и Кыргызстана невозможно и без Путина’), Azattyq,

- 28.10.2011,
http://rus.azattyq.org/content/kyrgyzstan_kazakhstan_putin_confederation/24373147.html
- S. ARBENİN, ‘Kırgızistan ve Kazakistan Birliği: Sınır Durumu’, (Сергей АРБЕНИН, ‘Союз Кыргызстана и Казахстана: Пограничное состояние’), 18.03.2008,
<http://www.fergananews.com/article.php?id=567>
- S. TARHOV, ‘XIII-XX Yüzyılındaki Rusya Topraklarının İdari Bölünmesi’, (Сергей ТАРХОВ, «Изменение административно-территориального деления России в XIII—XX вв.»), ЛОГОС 1 (46) 200
- Saken YESSIRKEPOV “Kazakistan-Türkiye İlişkileri Ve Orta Asya Devletlerinin Entegrasyonu”, ISTIAC (İSTANBUL INTERNATIONAL ANNUAL CONFERENCE on foreign people studying postgraduate education in turkey), Titiz Yayıncılık. 24-26 İstanbul, Haziran 2009
- Ş. ABDULLAYEV, ‘Kazakistanda 4315 Kırgız Çocukları Eğitim Görmektedir’, (Ш. АБДУЛЛАЕВ: «На территории Казахстана учатся 4315 кыргызских детей»), 22.07.11,
http://www.zpress.kg/news/news_only/10/34420/361.py
- Timur KOZYREV, ‘Avrasya’nın Yapılanması ve Türk Dünyasının Gelişme Perspektifleri: Orta Asyalı Bakış Açısı’,
<http://www.ekoavrasya.net/makaledetay.aspx?Detay=105>

- T.İ. ASANOV, XVIII-XIX yy. Kazak-Kırgız İlişkileri ve Sınır Sorunları, (Т.И. АСАНОВ, “Кыргызско-казахские взаимоотношение и пограничные вопросы XVIII-XIX вв.”), http://www.history.krsu.edu.kg/index.php?option=com_content&task=view&id=384&Itemid=56
- R. DUMAN, ‘Ult degenımız ulı ugım’ (‘Millet Bu Büyük Anlamdır), Ömür Dergisi, Ocak 2004, No: 1, (2)
- Robert O. KEOHANE, Joseph S. NYE, ‘Power and Interdependence in the Information Age’, **Foreign Affairs**, v. 77 no. 5 (September/October, 1998), www.foreignaffairs.com
- Renata ESEMBAYEVA, ‘Kazakistan-Kırgızistan: Ebedi Dostluk ve Sorunlar’, (Рената ЕСЕМБАЕВА, “ОР” - Казахстан-Кыргызстан: вечная дружба и... постоянные проблемы’), 26.07.2004, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1090816320>
- R. İSMAİLOVA, ‘Kazakistan-Kırgızistan Devlet Sınırı Antlaşması’, Orta Asya’daki Siyasi Riskleri Araştırma Merkezi, (Розани ИСМАЙЛОВА, ‘Договор о кыргызско-казахстанской государственной границе’), Июль 4, 2008, www.risk.kz
- Umida HASHIMOVA, “Fire Over Water in Central Asia”, Central Asia-Caucasus Analyst, 8 Nisan, 2009

- V. MATSAK, 'Dünya Din Uygarlığının Diyalogu Kazakistan'da Başlandı', (Валентина МАЦАК, «Диалог мировых цивилизаций начался в Казахстане»), 30.09.2003, http://www.ng.ru/cis/2003-09-30/5_kazakhstan.html
- V. POJARSKİİ, 'Kırgızistan'ın Tartışmalı Toprakları Hakkında Kırgız Parlamentosu Millet Vekili Murat Jurayev'le Mülakat', (Виталий Пожарский, 'Мурат Джураев о спорных участках территории Кыргызстана'), 20.03.08, www.tazar.kg
- Yaşar SARI, 'Kırgızistan'da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev'in Düşüşü', USAK, OAKA, Cilt:5, Sayı: 9, ss. 27-47, 2010
- Yücel SERHATLİ, 'Demokrasiyi Arayan "Demokrasi Adası"', 12/07/2010, <http://www.hakimiyetimilliyе.org/index.php/turkiye-siyaset/1075170-demokrasiyi-arayan-demokrasi-adasi-yucel-serhatli.html>
- Yaroslav NAUMENKO, 'Kırgızistan 2011'de Yatırım Oranının Yüzde %47'ye Yükselmesini Bekliyor,' (Ярослава НАУМЕНКО, «Кыргызстан ожидает поднятия уровня инвестиций в 2011 на 47%»), 2011-03-15, <http://centralasiaonline.com/cocoon/caii/xhtml/ru/features/caii/features/main/2011/03/15/feature-01>
- Yu. MAZIKINA, '2010 Yılındaki Kazakistan'dan Kırgızistan'a Gelen Yatırım Oranı 8,939 Milyon Doları Tuttu',

(Юлия МАЗЫКИНА, ‘В 2010 году объем прямых инвестиций из Казахстана в Кыргызстан составил всего \$8,939 миллиона из-за апрельских и июньских событий’),
16/09/2011, www.24kg.org

Belgeler

Ayşe OYA BENLİ, Kırgızistan Ülke Profili, İGEME (TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008.

2009 yılındaki Kazakistan Halk Sayımı, (АГЕНТСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПО СТАТИСТИКЕ, «ПЕРЕПИСЬ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН 2009 ГОДА») Краткие итоги. Астана 2010, <http://www.stat.kz>

Ahmet ŞAHİN, Kırgızistan Su Rezervlerinin Ekonomik Rolü ve Kalkınmaya Etkisi, Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bişkek, 2007

B.G. JAMGERÇİNOV, XIX yy. Kırgızistan Siyasi Tarihi Denemeleri, (Б.Г. ДЖАМГЕРЧИНОВ, Очерки политической истории Киргизии XIX в. (Первая половина)), Фрунзе, 1966.

Dina KARİBAYEVA, ‘Kazakistan’ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişmeler’, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2002

G.P. SUPRUNENKO, XVIII –XIX Yüzyıl Kırgız Tarihine İlgili Çin Kaynaklarından Belgeler, (Г.П .СУПРУНЕНКО, Материалы из китайских источников по истории киргизов XVIII - начало XIX в.), Фрунзе, 1976. (№5179).

XVII-XIX yüzyıl aralarındaki(1771-1867) Kazak-Rus İlişkileri, Belgeler Derlemesi, (Казахско-русские отношения в XVIII–XIX веках (1771–1867)), Сборник документов и материалов. Алма-Ата, 1964.

Konya Ticaret Merkezi, Kazakistan Ülke Raporu, Etüd Araştırma Servisi, Şubat 2009

28 Ocak 1993 Yılındaki Kazakistan Cumhuriyeti'nin Anayasası, (Parlamento), (Конституция Республики Казахстан от 28 января 1993 года), 'Парламент,' , <http://news.nur.kz/tag/84-parlament.html>

Kazakistan Cumhuriyeti'nin Anayasası, 1995 yıl 30 Ağustos.

Kırgız Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Mali Bakanlığı, (Министерство Экономики и Финансов Кыргызской Республики), <http://www.minfin.kg>

Mark TOLTS, 'İkinci Dünya Savaşı Öncesi Kazakistan Halkının Etnik Özellikleri', (Марк Тольц, «Этнический состав населения Казахстана накануне второй мировой войны (реконструкция действительных результатов переписи 1939 года)»), Этнодемографические процессы в Казахстане и сопредельных территориях. VII Международная научно-практическая конференция (г. Усть-Каменогорск, 8-9 ноября 2005 г.). Сборник научных трудов. Усть-Каменогорск: Медиа-Альянс, 2006.

'Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması', **Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi**, www.turkkon.org

.A. ARİSTOV, Usunler ve Kırgızlar veya Kara-Kırgızlar: Batı Tyan-Şan Halklarının Tarihi ve Yaşam Tarzı ve Tarihsel Coğrafyasına İlgili Araştırmalar, (Н.А. АРИСТОВ, Усуни и кыргызы или каракыргызы: Очерки истории и быта населения западного Тянь-Шаня и исследование по его исторической географии). (N), Бишкек, 2001.

N. SEREDA, 'Kırgız Sultanı Kenesarı'nın İsyanı (1843-1847)', (Н. СЕРЕДА, «Бунт киргизского султана Кенесары Касымова (1843-1847)»), **Журнал Вестник Европы**, 29 январь 1870

Saken Yessırkepov, **Çin'in Orta Asya Politikası**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, **Yüksek Lisans Tezi**, 2010

Suinbay SUYUNDIKOV, 'Orta Asya Entegrasyonu Sorunları ve Çözüm Yolları', Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2006

T. ALIMBEKOV, Kırgız Kabilelerin Ortaya Çıkışı, (T. АЛЫМБЕКОВ, Кыргыз урууларынын чыгышы), Рукописный фонд НАН Кыргызской Республики (№364)

T.C. Bışkek Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Kırgızistan Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticaret İlişkileri, 2008 Mayıs, Bışkek,

T.C. Almatı Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Kazakistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri, Mayıs 2006

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 'Kazakistan Ülke Raporu', Ankara - April, 2011

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 'Kazakistan Ülke Raporu', Ankara - April, 2011,

T.C. Bışkek Büyük Elçiliği Ticaret Müşavirliği, Kırgızistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye'yle Ekonomik-Ticari İlişkileri, (2009), Mayıs 2010, Bışkek

Yeni Avrasya Stratejileri, 'Kazak Kartalı ile Birlikte Yükselmek', Ankara, 2000

Sovyet Birliği Komünist Partisi'nin 22. Kongresi, (Материалы XXII съезда КПСС), Госполитиздат, 1961

Sovyet Birliği Komünist Partisi'nin 26. Kongresi, 23 şubat – 3 Mayıs 1981, 1. Cilt, (26-й съезд КПСС (23 февраля - 3 марта 1981 года)): Стенографический отчет. Том 1.

Sürelі yayımlar

Дипломатия Жаршысы (Diplomatya Carşısı)

Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan)

Ақиқат (Akikat)

Hürriyet

Avrasya Dosyası

Stratejik Araştırmalar Dergisi

Uzak Doğu-Pasifik Araştırmalar Masası

Казахстанская Правда (Kazahstankaya Pravda)

Central Asia-Caucasus Analyst

China and Eurasia Forum Quarterly

Zaman

Milliyet

İnternet siteleri

www.gwu.edu

www.usak.com.tr

www.centrasia.ru

www.fergana.ru

www.iimes.ru

www.turksam.org

www.zakon.kz

www.mfa.gov.cn

www.tasam.org

www.chinadaily.gov.cn

www.china-briefing.com

www.globalsecurity.org

www.azattyk.kg

www.foreignaffairs.com

Anket

Kazakistan ve Kırgızistan Gerçekleşebilir mi? Konusuna yapılmış anket çalışması.

1. Stratejik anlamda ülkenizin ekonomik partneri hangi devlettir?

Kazakistan ☐

Rusya ☐

ABD ☐

Çin ☐

Özbekistan ☐

Tacikistan ☐

Başka _____

2. Hangi ülkeyle ülkenizin birleşmesini istersiniz?

Kazakistan ☐

Rusya ☐

ABD ☐

Çin ☐

Özbekistan ☐

Tacikistan ☐

Başka _____

3. İki ülke arasında hangi sorunlar yaşanmaktadır?

Siyasi ☐

Ekonomik ☐

Sosyal ☐

Sınır sorunları ☐

Etnik ☐

Başka _____

4. Kazakistan ile Kırgızistan'ın birleşmesini ister miydiniz?

Evet ☐

Hayır ☐

Asla istemem ☐

Başka _____

5. Entegrasyon hangi alanda olmalı?

Siyasi ☐

Ekonomik ☐

Sosyal ☐

Askeri ☐

Etnik ☐

Başka _____